T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı

BODRUM YARIMADASI'NDAKİ TÜRK ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cengiz GÜRBIYIK

DANIŞMAN : Yard. Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK

İZMİR-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
1. GİRİŞ …… 1
2. BODRUM TARİHİ …… 7
3. KATALOG …….. 17
3.1. CAMİLER …… 17
3.1.1. Tek Kubbeli Camiler ……. 17
3.1.1.1.Bodrum Tepecik Camii …….. 17
3.1.2. Düz Ahşap Tavanlı Camiler ……... 31
3.1.2.1. Bodrum Türkkuyusu Camii …… 31
3.1.2.2. Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi ……. 40
3.1.2.3. Yahşi Köyü Camii ……... 46
3.1.2.4. Çırkan Köyü Camii ……... 54
3.1.2.5. Dağbelen Köyü Mescidi ……... 60
3.1.2.6. Dedeler Köyü Camii …… 65
3.1.2.7. Girelbelen Köyü Mescidi …….. 71
3.1.2.8. Eski Gölköy Camii …… 79
3.1.2.9. Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi ……. 85
3.1.2.10. Mumcular Bayır Mahallesi Camii ……. 91
3.1.2.11. Peksimet Köyü Camii ……... 97
3.1.2.12. Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii …… 104
3.1.2.13. Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii ……. 110
3.1.2.14. Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii ……. 117
3.1.2.15. Yakaköy Camii ……... 125
3.1.2.16. Çömlekçi Köyü Camii ……... 131
3.1.2.17. Sazköy Camii …….. 146
3.1.2.18. Bodrum Adliye Camii ……... 153
3.1.3. Enine Sahınlı Düz Ahşap Tavanlı Camiler …… 164
3.1.3.1. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii …… 164
3.1.3.2. Gürece Köyü Camii ……. 183
3.1.3.3. Ortakent (Müsgebi) Camii …… 191
3.1.3.4. Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii 202
3.1.3.5. Turgutreis Kadıkalesi Camii ……. 208
3.1.4. Dikine Sahınlı Ahşap Destekli Düz Ahşap Tavanlı Camiler …….. 215
3.1.4.1. Karakaya Köyü Camii ……... 215
3.1.4.2. Gündoğan Yalı Camii ……... 226
3.1.4.3. Gündoğan Yukarı Mahalle Camii …… 232
3.2. NAMAZGÂHLAR …… 240
3.2.1. Bodrum Yokuşbaşı Mevkii Namazgâhı ……... 240
3.2.2. Sandıma Köyü Namazgâhı …… 247
3.2.3. Çukur Mevkii Namazgâhı …… 253
3.2.4. Çat Mevkii Namazgâhı ……. 257
3.2.5. Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı …… 261
3.2.6. Kocasarnıç Mevkii Namazgâhı ……... 265
3.3. TÜRBELER …….. 269

3.3.1. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi 269
3.4. HANLAR 279
3.4.1. Bodrum Hacımollaoğlu Hanı 279
3.5. HAMAMLAR 293
3.5.1. Bodrum Tepecik Hamamı 293
3.5.2. Bodrum Anonim Hamam 301
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 307
4.1. İnşa Malzemesi ve Teknik 308
4.2. Plan Özellikleri ve Mimari Unsurlar 309
4.2.1. Camiler 309
4.2.1.1. Tek Kubbeli Camiler 309
4.2.1.2. Düz Ahşap Tavanlı Camiler 312
4.2.1.3. Enine Sahınlı Düz Ahşap Tavanlı Camiler 314
4.2.1.4. Dikine Sahınlı Ahşap Destekli Düz Ahşap Tavanlı Camiler 316
4.2.2. Namazgâhlar 326
4.2.3. Türbeler 329
4.2.4. Hanlar 333
4.2.5. Hamamlar 337
4.3. Süslemeler 343
4.3.1. Kalemişi Süslemeler 343
4.3.2. Ahşap Süslemeler 345
4.3.3. Alçı Süslemeler 346
4.3.4. Taş Süslemeler 346
5. BİBLİYOGRAFYA 349

ÖNSÖZ

Bodrum Yarımadası, sahip olduğu doğal limanları ve bulunduğu coğrafi konum nedeniyle, ilk çağlardan bu yana sürekli bir yerleşim yeri olma özelliğini taşımaktadır. Beylikler döneminde fazla özellik göstermeyen ancak önemini koruyan yarımada, Osmanlı döneminde nüfus ve imar faaliyetleri açısından daha zengin bir süreç yaşamıştır. XVIII. yüzyılda bir tersane inşasıyla birlikte bölgede önemli gelişmeler başlamış ve imar faaliyetleri gözle görülür biçimde artmıştır. Bu dönemde inşa edilmiş cami, namazgah, han, hamam ve türbe gibi pek çok yapı günümüze gelebilmiştir.

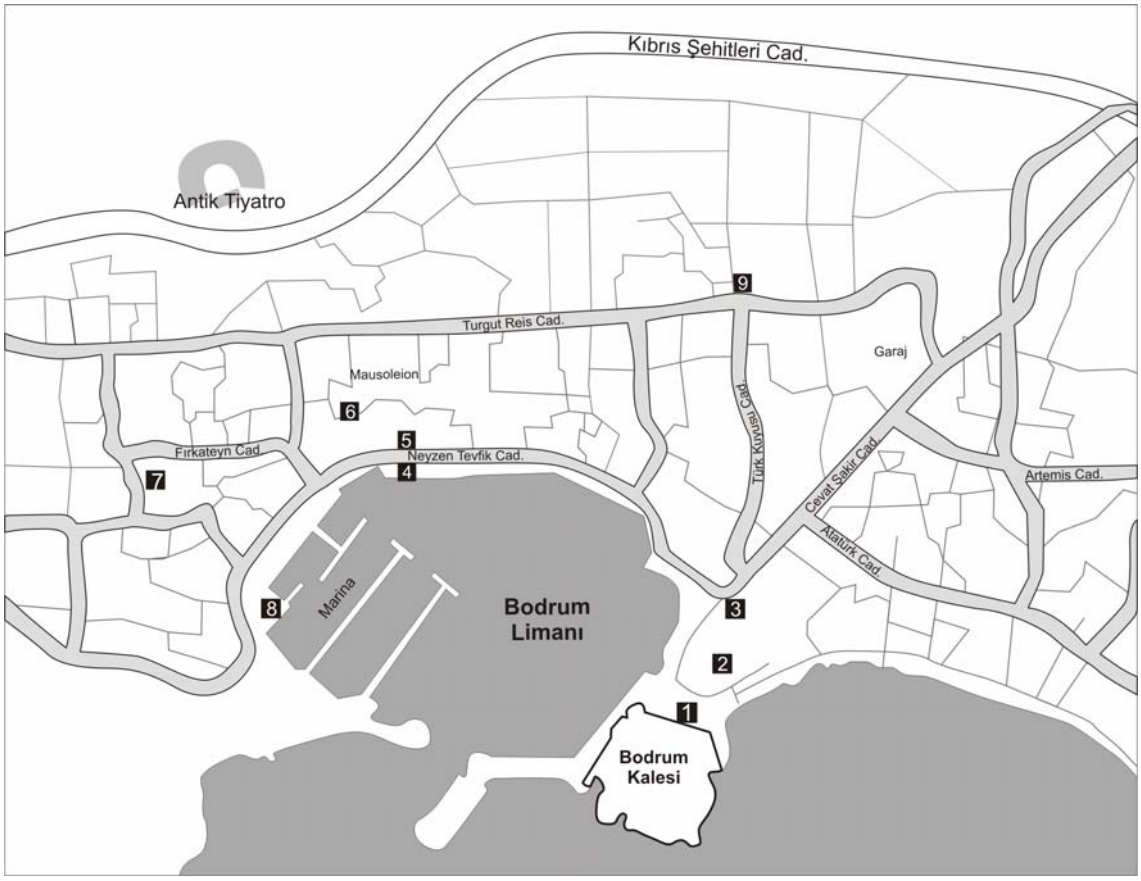
Günümüzde Anadolu'nun bir çok yerinde-Bodrum örneğinde olduğu gibi- henüz tanıtılmamış çok sayıda eser bulunmaktadır. Türk Mimarisi'nin gelişimini daha iyi kavrayabilmek ve sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için bu yapıların tespit ve tanıtımlarının yapılması gerekmektedir. Çalışmamda, bugüne dek yeterince incelenmemiş olan Bodrum Yarımadası'ndaki yapıları ayrıntılı bir şekilde tanıtarak, bu örneklerin Anadolu Türk Mimarisi'ndeki yerlerini saptamayı amaçladım.

Bana bu çalışmayı hazırlama fırsatı veren ve büyük bir sabır ve özveriyle çalışmamı yönlendiren hocam Yard. Doç. Dr. Sayın Şakir ÇAKMAK'a şükranlarımı sunarım. Osmanlıca kitabeleri okuyan hocam Öğr. Gör. Dr. Refet Yalçın BALATA'ya; değerli görüş ve önerilerini esirgemeyen hocam Yard. Doç. Dr. Yekta DEMİRALP'e; bölgeyi daha ayrıntılı araştırma fırsatı bulmamı sağlayan Muğla Valiliği Kültür Envanteri Projesi başkanı Prof. Dr. Adnan DİLER'e; arazi çalışmalarım, fotoğraf çekimlerim ve araştırmalarım sırasında büyük yardımlarını gördüğüm arkadaşlarım Göktan ERGÜN, Emre AZAP, Umut ERAKMAN ve Aslı EĞİNLİOĞLU'na; ayrıca benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

İzmir 2007 Cengiz GÜRBIYIK

Şekil 1- Bodrum ve köylerini gösteren harita.

Şekil 2- Bodrum merkezdeki yapıların vaziyet planı.

1- Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii.

2- Hacımollaoğlu Hanı.

3- Adliye Camii.

4- Tepecik Camii
.

5-Tepecik Hamamı.

6-.Anonim Hamam.

7- Eskiçeşme Mahallesi Mescidi

8- Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi.

9- Türkkuyusu Camii.

1. GİRİŞ

Ege Bölgesi'nin güneybatısında, sahip olduğu doğal limanları ve coğrafi konumu nedeniyle, özellikle denizcilik açısından stratejik bir bölgede yer alan Bodrum Yarımadası'nda, ilk çağlardan bu yana yerleşim izlerine rastlamak mümkündür. Bodrum, Menteşe Beyliği'nin hakimiyetine girdiğinde artık o eski ihtişamını yitirmiş olmasına rağmen, beyliğin deniz seferlerine verdiği önem ve konumu göz önüne alındığında, önemli bir deniz üssü olarak kullanıldığı açıktır. Bir dönem Rodos Şövalyeleri'nin egemenliğine giren kent, XVI. yüzyılda tekrar Türklerin eline geçmiştir. XVIII. yüzyılda bir tersane inşasıyla birlikte bölgede önemli gelişmeler başlamış ve imar faaliyetleri gözle görülür biçimde artmıştır. Bu dönemde inşa edilmiş cami, namazgâh, han, hamam ve türbe gibi pek çok yapı günümüze gelebilmiştir.

Bugüne kadar Bodrum Yarımadası ile ilgili yayınlanmış eserlerin sayısı bir hayli fazladır. Bu yayınlar genellikle bölgenin tarihsel ve iktisadi gelişimi, nüfus hareketleri, coğrafi dokusu, arkeolojik alanları, geleneksel konut mimarisi, gezi ve anı notları ya da birbirini tekrar eden tanıtıcı yayınlar şeklindedir.

M.Ö V. yüzyılda yaşayan, ve kendisi de bir Bodrumlu olan ünlü tarihçi Herodot, doğduğu kentin antik dönemine ilişkin az da olsa bilgi vermektedir[1].

XVI. yüzyılın ünlü denizcilerinden Piri Reis *Kitab-ı Bahriye*'sinde, yarımadanın kıyılarına ayrıntılı biçimde yer vermiştir[2].

1671 yılında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi ise, "928/1522 Kanuni Sultan Süleyman'ın fethidir. Kale, Palak Mustafa Paşa'ya teslim olmuştur. Menteşe hakinde Karaova Kazası'nın nahiyesidir. Kethüda yeri ve serdarı yoktur. İstanköy Sancağı'na bağlıdır. Kalesi deniz kıyısına öyle bir kaledir ki Anadolu'da böyle bir kale yoktur. Bütün asker, kale içinde, yüz toprak örtülü evde otururlar. Avlusuz, bahçesiz, daracık evlerdir. Ve kale içinde bağ ve bahçe ve çarşı ve pazar ve han, hamam yoktur. Kale içinde kiliseden çevrilmiş bir Süleyman Han Camii vardır, askerler orda oturur" demekte, ayrıca Bitez ve Aspat kıyılarından da kısaca bahsetmektedir.[3]

XIX. yüzyılda Bodrum'a gelen yabancı gezginler ise daha ziyade bölgedeki arkeolojik yerleşimler ve kalıntılarla ilgilenmişlerdir. Bu dönemde bölgeyi gezen Fransız gezgin C. Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)* adlı eserinde, bölgedeki arkeolojik yerleşimler hakkında ayrıntılı bilgiler dışında, Bodrum Kalesi ve

[1] Bilgi için bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen), İstanbul 2002.
[2] Bilgi için bkz. Piri Reis, *Kitab- ı Bahriye*, (ed. E. Z. Ökte), C. II, İstanbul 1988, s. 477-507.
[3] Bilgi için bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, *Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672),* IX, İstanbul 1935, s.211-214.

yakınındaki Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin gravürüne de yer vermiştir[4]. 1850'li yıllarda bölgeye sık sık gelen C. T. Newton ise özellikle Mausoleum ile ilgilenmiş ve bu alanda kazılar yapmıştır. *Travels and Discoveries In The Levant* adlı eserinde, tüm bu çalışmaların ayrıntılarının yanı sıra, Mausoleum'un kalıntılarıyla ilgili çizimler ve Bodrum'la ilgili gravürler de bulunmaktadır[5]. XIX. yüzyılın sonunda bölgeyi ziyaret eden V. Cuinet ise, *La Turquie D'asie Geographıe Administrative* adlı eserinde, bölgenin kısa tarihçesi yanında Türk ve gayrimüslim nüfus hakkında bilgiler de vermektedir[6].

Bölgedeki Osmanlı dönemine ait geleneksel konut yapılarının incelendiği bir çok yayın bulunmasına karşın, dini ve sosyal yapıların incelendiği tek çalışma, İ. Kablı tarafından hazırlanmış *Bodrum'daki Türk Devri Mimari Eserleri* adlı bitirme tezinden ibarettir. Bu eserde özellikle Bodrum merkezde yer alan az sayıda yapı, oldukça yetersiz biçimde ele alınmıştır[7].

A. Galanti, *Bodrum Tarihi* adlı eserinde, Bodrum ile ilgili tarihsel ve sosyal gelişmeler, nüfus oranları ve idari yapısı ile ilgili bilgiler dışında, merkezde yer alan Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Tepecik Camii, Adliye Camii ve Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve oğlu Cafer Paşa Türbesi'nden kısaca bahsetmekte, ayrıca Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin kitabesini vermektedir[8].

O. N. Bilgin de *Bodrum (Tarihi ve İktisadi Yönleri İle)* adlı eserinde, kentin tarihsel, sosyal ve iktisadi yönlerini ele almış, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Tepecik Camii ve Adliye Camii hakkında bilgiler vermesinin yanı sıra bölgedeki kule tipi evlerin isimlerinden ve bulundukları yerlerden de söz etmiştir[9].

M. Karadaş'ın *Mavi Cennet Bodrum* adlı eseri yukarıda bahsettiğimiz eserlerle oldukça benzerdir. Bu eserdeki tek fark merkezdeki üç cami dışında kısa da olsa Türkkuyusu Camii ve Eskiçeşme Mahallesi Mescidi gibi birkaç farklı yapıdan bahsetmiş olmasıdır[10].

T. Baykara, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin "Bodrum" maddesinde, kentin özellikle Türk dönemi tarihçesi hakkındaki ayrıntılı bilgilerin

---

[4] Bilgi için bkz. C. Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi),* (Çev. A. Suat), C. III, Ankara 2002.
[5] Bilgi için bkz. C.T.Newton, *Travels and Discoveries In The Levant*, London 1865.
[6] Bilgi için bkz. V. Cuinet, *La Turquie D'asie Geographıe Administrative*, C.III, Paris 1892, s. 662-665.
[7] Bilgi için bkz. İ. Kablı, *Bodrum'daki Türk Devri Mimari Eserleri* (A.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Bitirme Tezi), Erzurum 1986.
[8] Bilgi için bkz. A.G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*, Ankara 1996.
[9] Bilgi için bkz. O.N. Bilgin, *Bodrum (Tarihi ve İktisadi Yönleri İle)*, İstanbul 1965.
[10] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *Mavi Cennet Bodrum*, Denizli 1976.

dışında, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Tepecik Camii, Adliye Camii, Türkkuyusu Camii ve günümüzde var olmayan Hacı Cafer Bey ve Mustafa Paşa medreselerinin inşa tarihlerini vermiştir[11]. Aynı yazar, "Bodrum Adına Dair" adlı makalesinde ise Bodrum adının kökeni ile ilgili bilgiler vermektedir[12].

Ö. Erincin "Eski Binalarda Zeminden Gelen Rutubetin Önlenmesi" adlı makalesinde, Tepecik Camii'nin 1980'li yıllarda geçirdiği onarımdan ayrıntılarıyla bahsetmiş, yapıyla ilgili çizimler ve onarıma dair fotoğrafların yanı sıra, yapının inşa kitabesini de vermiştir[13].

H. Elbe *Bodrum ve Müze Rehberi* adlı eserinde, kentin özellikle antik dönemine ve kaleye ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiş, ayrıca yine merkezdeki üç cami ve bir türbeden kısaca bahsetmiştir[14].

Eski Bodrum Müzesi müdürü İ. Akşit ile birlikte Z. Akşit ve A. Ercan tarafından beraberce hazırlanan *Halikarnassos ve Bodrum Kalesi* adlı eserde, bölgenin antik dönemi ve Türk dönemine ait bilgilerin yanı sıra, Bodrum Müzesi de ayrıntılı biçimde anlatılmıştır[15].

F. Mansur, *Bodrum A Town In The Aegean* adlı çalışmasında, kenti özellikle sosyolojik boyutuyla ele almıştır[16].

A. Koç *Bodrum* adlı eserinde, kentin coğrafi yapısı, ekonomik durumu ve tarihçesi dışında bölge folklorundan da bahsetmektedir.[17]

E. L. Kalças, *Bodrum Castle And Its Knıghts* adlı çalışmasında, Bodrum Kalesi'nden ve kaleyi inşa eden St. John şövalyelerinden ayrıntılı biçimde söz etmiş, ayrıca kalede yer alan çeşitli şövalye armalarının çizimlerine de yer vermiştir[18].

A. Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında" adlı makalesinde, bu kule evi ayrıntılı biçimde ele almasının yanı sıra, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin de kitabesini vermiştir[19].

---

[11] Bilgi için bkz. T. Baykara, "Bodrum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VI, s. 247-249.
[12] Bilgi için bkz. T. Baykara, "Bodrum Adına Dair", *Belleten*, XLV/2, Ankara 1981, s. 5-8.
[13] Bilgi için bkz. Ö. Erincin, "Eski Binalarda Zeminden Gelen Rutubetin Önlenmesi", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, S. 6, Ankara 1987, s. 167-180.
[14] Bilgi için bkz. H. Elbe, *Bodrum ve Müze Rehberi*, İstanbul 1972.
[15] Bilgi için bkz. İ. Akşit-Z. Akşit -A. Ercan, *Halikarnassos ve Bodrum Kalesi*, İzmir (Tarih verilmemiş).
[16] Bilgi için bkz. F. Mansur *Bodrum A Town In The Aegean*, Leiden 1972.
[17] Bilgi için bkz. A. Koç, *Bodrum*, Milas 1973.
[18] Bilgi için bkz. E. L. Kalças, *Bodrum Castle And Its Knıghts*, İzmir 1978.
[19] Bilgi için bkz. A. Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1988, s. 35-88.

Muğla İli ile ilgili kimi yayınlarda da Bodrum'un ayrı bir bölüm halinde ele alındığı görülmektedir. Z. Eroğlu, *Muğla Tarihi* adlı eserinde, Bodrum'un antik ve Türk dönemi tarihi, coğrafi yapısı ve nüfusu ile ilgili bilgilerin yanı sıra, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii ve Tepecik Camii'nden de kısaca bahsetmiş, ayrıca her iki yapının kitabelerinin Osmanlıca yazılışını vermiştir[20]. E. Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi* adlı çalışmasında, Bodrum sınırları içerisindeki Eseravalos (Seravalos) nahiyesinin XVI. yüzyıla ait tapu tahrir defterlerinden bahsetmesinin yanında, bölgenin coğrafyası ve tarihine dair bilgilere de yer vermiştir. Ayrıca Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Tepecik Camii, Adliye Camii, Türkkuyusu Camii ve Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve oğlu Cafer Paşa Türbesi'nden kısaca bahsetmiş ve Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin inşa kitabesini yayınlamıştır[21]. M.-G. Göker, *Muğla ve İlçeleri* adlı eserlerinde, Bodrum'un coğrafi durumu, ekonomisi ve kısaca tarihi hakkında bilgiler vermektedir[22]. K. Müştakhan tarafından hazırlanan *1967 Muğla İl Yıllığı*'nda ise, Bodrum ve köylerine ait ayrıntılı nüfus bilgilerinin yanı sıra, bölgenin tarihçesine de yer verilmiştir. Ayrıca Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Tepecik Camii, Adliye Camii, Türkkuyusu Camii ve Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi'nden ve Kızılhisarlı Mustafa Paşa'dan kısaca bahsedilmiştir[23].

S. Başak ve C. Bektaş'ın birlikte hazırladığı, *Bodrum, Halk Yapı Sanatından Bir Örnek* adlı çalışmada, Bodrum'daki evlerin plan tipleri ve yapım yöntemleri ayrıntılı biçimde işlenmiştir[24].

N.R. Aysel'in *Bodrum Müsgebi/Ortakent Bir Mimari İnceleme* adlı eserinde, Ortakent'teki sivil mimari yapılar ve sarnıçlar ayrıntılı biçimde ele alınmış, ancak Ortakent Camii'nden bahsedilmemiştir[25].

N.-T. Akçura'nın "Kasaba Ölçeğinde Çevre Değerlerini Koruma Amaçlı Bir İnceleme: Bodrum" adlı makalesinde, bölgenin özgün mimari dokusu ve bu dokunun korunmasına yönelik bilgiler verilmiştir[26].

D. Ferah *Geleneksel Bodrum Mimarisi ve Günümüz Konut Mimarisine Etkileri* adlı yüksek lisans tezinde, bölgedeki sivil mimari eserler ve bu yapıların günümüz mimarisine etkilerini araştırmıştır[27].

---

[20] Bilgi için bkz. Z. Eroğlu, *Muğla Tarihi*, İzmir 1939, s. 204-223.
[21] Bilgi için bkz. E. Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi*, İstanbul 1983, s. 172-187.
[22] Bilgi için bkz. M.-G. Göker, *Muğla ve İlçeleri*, İzmir 1970. s. 38-42.
[23] Bilgi için bkz. K. Müştakhan, *1967 Muğla İl Yıllığı*, Ankara 1968.
[24] Bilgi için bkz. S. Başak- C. Bektaş, *Bodrum, Halk Yapı Sanatından Bir Örnek*, İstanbul 1983.
[25] Bilgi için bkz. N.R. Aysel, *Bodrum Müsgebi/Ortakent Bir Mimari İnceleme*, İstanbul 2006.
[26] Bilgi için bkz. N.-T. Akçura, "Kasaba Ölçeğinde Çevre Değerlerini Koruma Amaçlı Bir İnceleme: Bodrum", *Mimarlık Dergisi*, 72/8, S. 106, s. 65-71.

N. Gökbel ise, *Bodrum ve Milas'ta Karakteristik Köy Yerleşmelerinde Geleneksel Mimari ve Yapı Tarzı Araştırmaları* adlı tezinde, bölgedeki sivil mimari örnekler hakkında bilgiler vermektedir[28].

İ. Güner *Bodrum ve Milas Yörelerinin Coğrafi Etüdü* adlı eserinde, bölgenin coğrafi özelliklerini ve nüfus hareketlerini ayrıntılı biçimde incelemiştir[29].

Bodrum hakkında, Tapu tahrir defterleri ve Şer'iye sicillerini konu alan tezlerden de bilgi edinilebilmektedir. M. Yazıcı'nın *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım* adlı tezinde, Bodrum'un Isravalos (Seravalos, Sirevalos) kazasından ve bu bölgedeki köy yerleşimlerinden de bahsetmektedir[30]. Y. Kırca *Bodrum'a Ait 167 Numaralı Şer'iye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinde ise, XIX. yüzyılda Bodrum kazasının aile hayatı, ekonomik ve idari yapısı hakkında bilgiler vermektedir[31].

Bunların dışında, R. Gür'ün *Bodrum 1930-1980*[32], İ. Uslu'nun *Nereden Nereye Bodrum*[33], S. Erez'in *İstanköyaltı Bodrum*[34] gibi anı niteliğinde bir çok yayın bulunmaktadır.

Bahsettiğimiz yayın ve tezlerde görüldüğü üzere, bölgenin tarihsel ve iktisadi gelişimi, yerleşim alanları ve geleneksel konut mimarisi ile ilgili çalışmalar bulunmasına karşın, bölgedeki Türk devri dini ve sosyal mimari eserleri hakkında yapılmış ayrıntılı bir çalışma yoktur. Merkezde yer alan birkaç yapı, bazı yayınlarda kısaca ele alınmış, özellikle köylerde yer alan yapılar ise gözden kaçmıştır. Son 25 yılda, giderek büyüyen önemli ve gözde bir turizm merkezi olan bu bölgede, bugüne kadar hiçbir araştırmanın yapılmamış olması oldukça şaşırtıcıdır. Bu boşluğun doldurulması ihtiyacı beni bu çalışmaya iten en önemli etken olmuştur.

---

[27] Bilgi için bkz. D. Ferah, *Geleneksel Bodrum Mimarisi ve Günümüz Konut Mimarisine Etkileri*, (M.S.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

[28] Bilgi için bkz. N. Gökbel, *Bodrum ve Milas'ta Karakteristik Köy Yerleşmelerinde Geleneksel Mimari ve Yapı Tarzı Araştırmaları*, (D.E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1999.

[29] Bilgi için bkz. İ. Güner, *Bodrum ve Milas Yörelerinin Coğrafi Etüdü,* Erzurum 1997.

[30] Bilgi için bkz. M. Yazıcı, *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım*, (M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2002.

[31] Bilgi için bkz. Y. Kırca, *Bodrum'a Ait 167 Numaralı Şer'iye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2000.

[32] Bilgi için bkz. R. Gür, *Bodrum 1930-1980*, İstanbul 2002.

[33] Bilgi için bkz. İ. Uslu, *Nereden Nereye Bodrum*, Bodrum 1999.

[34] Bilgi için bkz. S. Erez, *İstanköyaltı Bodrum*, Ankara 1997.

Bodrum Yarımadası'ndaki eserlerin bir kısmını yaptığım kütüphane çalışmaları sonucu saptadım. Büyük çoğunluğunu ise bölgedeki terkedilmiş ya da halen yaşayan köyleri tek tek dolaşarak tespit ettim. Muğla Valiliği Kültür Envanteri Projesi'ne dahil olmam, bu bölgedeki gözden kaçırdığım bazı yapıları bulmamda büyük etken oldu. Yarımadanın tümünde sıkça karşımıza çıkan, Osmanlı dönemine ait su sarnıçlarını ve çeşmeleri, sayılarının fazlalığı nedeniyle çalışmama dahil etmeyip, yalnızca anıtsal yapılara yer verdim. Bu çalışma sonucunda, Bodrum Yarımadasında günümüze ulaşabilmiş 27 cami, 6 namazgah, 2 hamam, 1 han ve 1 türbe olmak üzere toplam 37 yapı tespit ettim. Bu eserleri yerlerinde inceleyerek rölövelerini çıkarttım ve fotoğraflarla belgelendirdim.

Çalışmamda eserleri öncelikle yapı türlerine, daha sonra plan şemalarına göre grupladım. Katalog bölümünde yapıların plan ve süsleme özellikleri hakkında bilgiler vererek, onları Anadolu Türk mimarisindeki benzerleri ile karşılaştırdım. Aynı plan şemasına sahip yapıların anlatımında, en erken tarihli ilk örnekte ayrıntılı karşılaştırma yaptım. Ancak düz ahşap tavanlı camilerde, orijinal halini koruyabilmiş ve kitabesi bulunan en erken tarihli yapıyı ilk örnek olarak ele aldım. Osmanlıca kitabelerin Arapça harfleriyle yazılmış metinlerini ve okunuşlarını; Arapça kitabelerin ise Arapça metinlerini ve Türkçe'ye çevirilerini verdim. Değerlendirme ve sonuç bölümünde, yapıları kendi aralarında mimari ve süsleme özelliklerine göre karşılaştırıp, ait oldukları plan tiplerinin gelişiminden bahsettim. Yapılarla ilgili şekilleri ve dipnotları metin içinde, fotoğrafları ise her yapıya ait katalog metninin sonunda verdim. Bibliyografya bölümünde, Bodrum Yarımadası ile ilgili kaynakların yanı sıra, yapıların plan tipleri ve süslemeleriyle ilgili kaynaklara da yer verdim.

2. BODRUM TARİHİ

Bodrum, Muğla İli'nin güneybatısında, Ege Denizi'ne doğru uzanan aynı adlı yarımadanın üzerine kurulmuştur. Kuzeyinde Mandalya (Güllük) Körfezi, güneyinde Kerme (Gökova) Körfezi, batısında Ege Denizi ve doğusunda Milas İlçesi yer almaktadır. Yüzölçümü 649 kilometrekaredir[35]. Oldukça engebeli bir araziye sahip olan yarımadanın en yüksek yerleri, Karadağ (603 m.) ile Pazar Dağı (545 m.)'dır[36]. Az da olsa Ağaçlı (Bitez), Karaova, Ortakent, Turgutreis ve Yalıkavak gibi verimli fakat küçük ovalara sahiptir[37].

Bodrum'un adına dair çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. St. Jean Şövalyeleri XV. yüzyılın başlarında bölgede inşa ettikleri kaleye, Aziz Petrus'a ithafen "Sanctum Petrum'' adını vermişler ve bu ad zamanla değişerek Peteronium-Peterium ve Bodrum'a dönüşmüştür[38]. Bu en çok kabul gören görüştür. Bir diğer görüş ise, Bodrum kelimesinin Anadolu'da hipodrom gibi büyük yapı kalıntıları olan antik şehir harabelerine Türkler tarafından verilen genel bir ad olup, muhtemelen hipodromun kısaltılmış şekli olduğu yönündedir. Anadolu'da XV. ve XIX. yüzyıllar arasında, bu adla anılan pek çok antik kent bulunmaktadır. Bodrum kenti ise, Bodrum ismini günümüze kadar koruyan tek yer olma özelliğine sahiptir[39].

Bölgenin tarih öncesi dönemine ait yapılan araştırmalar, henüz yeterli sayıda değildir. Bu nedenle yerli halka ilişkin bilgiler tartışmalıdır. Eski Yunanlı yazarlar, Karia'lıları, Leleg ve Pelasg'larla birlikte Ege'nin en eski halkı olarak gösterirler[40]. Denizcilik ve korsanlıkta şöhret kazanmış olan Karia'lılar, M. Ö. III. binde Ege adalarını egemenlikleri altına almışlardı. Karia'lıların adalar üzerindeki bu hakimiyetleri, M. Ö. II. binde Girit'in efsanevi kralı Minos tarafından son verilene dek sürmüştür. Bir süre Minos hakimiyetinde yaşadıktan sonra, Anadolu'ya göçmüşler ve buraya kendilerinden önce yerleşmiş olan Lelegleri tedricen dağıtarak ezmişlerdir[41]. Bir Halikarnassos'lu olan ünlü tarihçi Herodotos da, Karia'lıların eskiden Leleg adı altında adalarda oturduklarını ve anakaraya adalardan geldiklerinden bahsetmektedir. Savaşçı bir ırk olan Karia'lılar savaş başlığının üzerine konan sorgucu, kalkan üzerine işaretler

[35] Bilgi için bkz. E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 173.
[36] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 19.
[37] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 20; İ. Güner, *a.g.e.*, s. 3.
[38] Bilgi için bkz. Z. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 207; K. Müştakhan, *a.g.e.*, s. 364; İ. Akşit-Z. Akşit- A. Ercan, *a.g.e.*, s. 61.
[39] Bilgi için bkz. T. Baykara, "Bodrum Adına Dair"……, s. 5-8.
[40] Bilgi için bkz. A. - T. Akarca, *a.g.e.*, s. 53-54.
[41] Bilgi için bkz. A. - T. Akarca, *a.g.e.*, s.54; H. Elbe, *a.g.e.*, s. 11.

kazımayı ve kalkanı tutmak için yapılan kulpu icat etmişlerdir[42]. M. Ö. II. binin ikinci yarısında, Akalar Batı Anadolu kıyılarına yerleşmişlerdir[43]. Bodrum yakınlarındaki Ortakent (Müsgebi) nekropolünde yapılan kazı çalışmaları, Batı Anadolu'daki Aka/Miken yerleşmelerinin varlığını kesin olarak kanıtlamıştır. Ortakent (Müsgebi) buluntuları, M. Ö. 1200'lere dek bölgede yerleşildiğini göstermektedir[44]. Ayrıca, yine Bodrum yarımadasında bulunan Gökçebel (Dirmil)'de yapılan kazılarda, mezar odalarının içinde M. Ö. 950-900 yıllarına tarihli geç Miken seramik buluntularına rastlanmıştır[45].

Halikarnassos'un kuruluşuna dair yorumlar çeşitlidir. Herodot, doğduğu bu şehri Peloponez'in batı kıyısı Troizen'den gelmiş Dor'ların kurduğunu kaydetmektedir[46]. Aslında bu kuruluşun ele geçirip geliştirmek, kente dönüştürmek niteliğinde olduğu kabul edilmektedir[47]. M. S. 26 yılında Roma'ya gönderilen Halicarnassos elçileri, İmparator Tiberius için bir tapınak yaptırma ayrıcalığını elde etmek amacıyla kentlerini överlerken, kentlerinin 1200 yıldır deprem görmediğini belirtmişlerdir. Ancak Dor'ların Yunanistan'a yayılışları, henüz M. Ö. 1100 sıralarında tamamlanmıştı[48].

Latince Halicarnassos olarak anılan kent, Helen yazarlarında, Alikarnassos olarak anılmaktadır. Bunun Helen dilinde hiçbir anlamı olmadığı, Luvi dilinden ya da onun M. Ö. I. bin yıldaki ardılı, Karia dilinden geldiği ve anlamının, "denizin (deniz kıyısının)-kutlu-pınar havuzu-kenti'' olduğu belirtilmektedir. Kast edilen pınar havuzunun da kentin yakınında deniz kıyısında bulunan, Salmakis/Bardakçı pınarının birikme havuzu olduğu düşünülmektedir[49].

Halikarnassos'taki ilk yerleşme, sonradan kara ile birleşmiş durumda olan, kayalık küçük bir ada üzerindedir. Bu adanın adı Zefiria olduğu için, buradaki ilk yerleşmenin adı da Zefirion olmuştur. Bu alan günümüzde, Bodrum Kalesi'nin bulunduğu yerdir[50].

Halikarnassos erken dönemlerde, 6 kentten oluşan ve o nedenle Exopolis/Hexapolis denen Dor birliğinin üyelerindendi. Daha sonra Agasikles adlı bir

---

[42] Bilgi için bkz. Herodotos, *a.g.e.*, s. 73.
[43] Bilgi için bkz. İ. Güner, *a.g.e.*, s. 83.
[44] Bilgi için bkz. Y. Boysal, "Müsgebi Kazısı", *Belleten*, XXXI, Ankara 1967, s. 67-82; Y. Boysal, "Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar", *Anadolu (Anatolia)*, C. XI, Ankara 1969, s. 1-30.
[45] Bilgi için bkz. S. Tunakan, "Bodrum-Dirmil Kazısı İskeletleri", *Belleten*, XXVIII, Ankara 1964, s. 361-371.
[46] Bilgi için bkz. Herodotos, *a.g.e.,*s. 362.
[47] Bilgi için bkz. B. Umar, *Karia*, İstanbul 1999, s. 112.
[48] Bilgi için bkz. G. E. Bean, *Karia*, İstanbul 1987, s. 116; H. Elbe, *a.g.e.,*s. 13.
[49] Bilgi için bkz. B. Umar, *a.g.e.*, s. 112.
[50] Bilgi için bkz. H. Elbe, *a.g.e*., s. 14.

Halikarnassos'lunun, Datça yarımadasındaki ortak kutsal alan Triopion'da tanrı Apollon onuruna yapılan yarışmalarda kazandığı ödülü, töre gereği tanrıya takdim edeceği yerde onu Halicarnassos'a götürmesi nedeniyle kent birlikten çıkarılmıştır[51]. Karia'da Halicarnassos'un üstünlük kazanmış olması ve özellikle İon'lara olan yakınlıkları bu ihracın asıl nedeni olduğu kabul edilir[52].

M. Ö. VI. yüzyılın ilk yarısında Karia, Lydia krallarının hakimiyeti altında idi. Bu devirde Karialılar, Lydia'nın hizmetinde görülmektedir. Persler M. Ö. 546'da Lydia'nın başkenti Sardis'i zaptettikten sonra, İonyalı'ların bütün kıyı şehirlerini de birer birer ele geçirmişlerdir[53]. Altmış yıl kadar sonra Halikarnassos'un başında Pers yanlısı bir hansoyu bulunuyordu. Bu hansoyunun en ünlü üyesi de, kraliçe Artemisia'dır[54]. Artemisia Pers kralı Xerxes'in M. Ö. 480'deki Yunanistan seferine Karia donanması başında bir amiral olarak katılması ile büyük bir üne sahipti. Bu seferde, yalnız filosunu idare etmekteki yeteneği ile değil, Pers hükümdarına yaptığı tavsiyelerle de başarılı bir rol oynamıştır[55].

M. Ö. 395 yılında Persler Karia'yı başlı başına bir satraplık haline getirdiklerinde, bölgenin yönetimine Mylasa'nın önde gelenlerinden Hekatomnos ailesini atadılar. Hekatomnos ölünce yerine geçen oğlu Mausolos (377-353) yönetimi sırasında satraplığın merkezini Mylasa'dan, doğal durumu itibarıyla savunmayı kolaylaştıran, ticaret ve denizciliğe elverişli olan Halikarnassos'a taşımıştır. Mausolos, ticari ve askeri öneminin farkına vardığı bu kenti İon düzeninde önemli yapılarla süslemenin yanında bir kısmı Myndos yarımadasında bir kısmı da Halicarnassos'un doğusunda yer alan sekiz Leleg kentinden altısının (Madnasa, Pedesa, Telmessos, Side, Termera ve Ouranion) halkını Halikarnassos'ta iskan ettirerek, kenti önemli ölçüde büyütmüştür[56]. M. Ö. 353 yılında Mausolos ölünce, karısı ve aynı zamanda kız kardeşi olan Artemisia onun yerine geçmiş ve üç yıl süreyle başta kalmıştır. Onun Mausolos ve kendisi için yaptırdığı anıt mezar, mausoleion, yüzyıllar boyunca sağlam kalabilmiş ve dünyanın yedi harikasından biri sayılmıştır. Bu anıt mezarın ünü nedeniyle, sonradan, konak ya da ev görünüşlü görkemli anıt mezarların tümüne mausoleion denmiştir[57]. Artemisia öldükten sonra kardeşi Hidrieos ve ardından onun eşi ve kız kardeşi olan Ada yönetimi dört yıl elinde tutabilmiştir. Daha sonra yönetimi ele geçiren ve kız kardeşi

[51] Bilgi için bkz. Herodotos, *a.g.e.*, s. 65; B. Umar, *a.g.e.*, s. 115.
[52] Bilgi için bkz. G. E. Bean, *a.g.e.*, s. 116; H. Elbe, *a.g.e.*, s. 16.
[53] Bilgi için bkz. H. Elbe, *a.g.e.*, s. 16.
[54] Bilgi için bkz. G. E. Bean, *a.g.e.*, s. 117.
[55] Bilgi için bkz. H. Elbe, *a.g.e.*, s. 17.
[56] Bilgi için bkz. V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara 2001, s. 122.
[57] Bilgi için bkz. B. Umar, *a.g.e.*, s. 117.

Ada'yı Alinda şehrine süren Pixodaros, kızını Pers asilzadelerinden Orontobates ile evlendirmiş ve Karia satraplığını ona devretmiştir[58].

M. Ö. 334'de Büyük İskender Halikarnassos önlerine geldiğinde, kent yönetimi Orontobates'in elindeydi. Uzun süren zorlu bir kuşatmanın ardından İskender kentin büyük bölümünü ele geçirmeyi başarmış ve Karia'nın yönetimini tekrar kraliçe Ada'ya bırakmıştır[59]. İskender'in ölümü ile Halikarnassos M. Ö. III. yüzyılın başında Mısır kralı Ptolemaios II'nin idaresi altına girmiştir. M. Ö. 190 yılında bağımsızlığını kazanan Halikarnassos, M.Ö. 129'da Roma'nın Asia eyaleti sınırları içinde yer almaktadır. M. Ö. I. yüzyılda korsanlar yüzünden oldukça yoksullaşan kent, imparator Augustus zamanında tekrar gelişmiştir[60].

Hıristiyanlığın resmi bir din olarak kabul edilmesinden sonra, Karia bir metropolitlik olmuş, Halikarnassos'da Aphrodisias metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir[61]. Karia'lıların eski dinlerine olan bağlılığı, Hıristiyanlığın kolayca yayılmasını engellemiş, mücadele uzun sürmüştür[62].

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Karia da, XI. yüzyılın sonundan itibaren Türkler tarafından istila edilmeye başlamıştır. 1079 yılında Latmos keşişlerinin Türkler yüzünden manastırlarını terk etmeye mecbur kalmaları ve 1103 yılında Karia'nın güney batısındaki Strobilos limanının baştan başa tahrip edilmesi, bu akınların ne denli yoğun olduğunun bir göstergesidir[63]. Yine aynı dönemde Çaka Bey adlı bir Türk Beyi tüm Ege kıyılarını, İzmir, Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos adalarını fethederken, Tanrıvermiş adlı başka bir Bey ise Efes civarını ele geçirerek bu bölgelerde tutunmaya çalışmaktadır[64]. Ancak tüm bu yerler, 1097 yılında Bizanslılar tarafından tekrar geri alınmıştır[65]. Batı Anadolu'da kurulan Bizans hakimiyeti, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekrar gerilemeye başlamıştır. Bunda, bu dönemde Bizans'ın dikkatini Balkanlara yöneltmesi ve Batı Anadolu'da yaşayan yerli halkla, devlet arasında yaşanan uyumsuzlukların etkisi vardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin gün geçtikçe zayıflaması ve Moğol istilasından kaçan Türk Kavimlerinin, batıya olan yoğun göçleri bu uç bölgelerde bulunan Türk beylerinin güçlerini arttırmıştır. Bu beylerin hem

---

[58] Bilgi için bkz. H. Elbe, *a.g.e.*, s. 20.
[59] Bilgi için bkz. B. Umar, *a.g.e.*, s. 121.
[60] Bilgi için bkz. H. Elbe, *a.g.e.*, s. 27.
[61] Bilgi için bkz. V. Sevin, *a.g.e.*, s. 122.
[62] Bilgi için bkz. H. Elbe, *a.g.e.*, s. 27.
[63] Bilgi için bkz. P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (Çev. O. Ş. Gökyay), Ankara 1944, s. 3; A.-T. Akarca, *a.g.e.*, s. 62.
[64] Bilgi için bkz. A. N. Kurat, *Çaka Bey*, İzmir 1946, s. 19-20.
[65] Bilgi için bkz. G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,*(Çev. F.Işıltan), Ankara 1995, s. 336; A. N. Kurat, *a.g.e.*, s. 42-43.

karadan hem denizden yaptıkları akınlar sonucu 1261 yılından sonra ilk olarak güney batı Anadolu'nun Karia bölgesi Türklerin eline geçmiştir[66]. Bütün bu gelişmeler karşısında Bizans İmparatoru VIII. Michael Paleologos 1269 ve 1278 yıllarında Anadolu'ya gönderdiği iki orduyla bu bölgelerde tutunmaya çalışsa da Türklerin mukavemeti ve Balkanlarda çıkan yeni olaylar yüzünden başarılı olamamıştır. Bunun üzerine son dayanma noktası olarak Aydın'ı (Tralles) yeniden tahkim ettirmiştir. Ancak 1282 yılında Germiyan-oğlu beylerinden biri olduğu kabul edilen Emiru's-Sevahil Menteşe (Bizans kaynaklarına göre Salpakis Mantachias) komutasındaki Türkler, şiddetli bir çarpışma sonucunda Aydın (Tralles) ve Sultanhisar'ı (Nysa) ele geçirmişlerdir[67]. Aydın'ı fetheden Menteşe Bey, daha sonra Muğla üzerine hareket etmiştir. Bu tarihten sonra Türk fetihleri artmış ve Türkler başta Anadolu'nun güney batısı olmak üzere, kuzeye doğru yerleşmeye başlamışlardır[68].

Menteşe Bey hakkında verilen bilgiler çeşitli olsa da, güney batı Anadolu'da görevlendirmiş bir Selçuklu uç beyi olduğu kesindir[69]. Menteşe Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Mesud Bey geçmiştir. Mesud Bey, karada olduğu kadar denizde de büyük başarılar göstermiş ve 1300 yılında donanmasıyla Rodos'u ele geçirmiştir. Ancak ada uzun süre elde tutulamamış 1310 yılında St. Jean Şövalyeleri tarafından zapt edilmiştir. Daha sonraki yıllarda Mesud Bey ve oğlu Orhan Bey adayı tekrar ele geçirmek için çeşitli seferler düzenlemişlerdir[70].

1319 yılından önce öldüğü kabul edilen Mesud Bey'in yerine oğlu Orhan Bey geçmiştir[71]. Orhan Bey'in Venedikliler ve Katalanlar'la birçok ticaret antlaşması yaptığı bilinmektedir. Bu ticari ilişkiler, mimari etkileşimi de beraberinde getirmiştir[72]. Beyliğini gittikçe kuvvetlendiren Orhan Bey adalar denizinde bulunan birçok bölgeyi de yıllık vergiye bağlamıştır[73].

Orhan Bey'den sonra yerine oğlu İbrahim Bey geçmiş, İbrahim Bey'in ölümünün ardından beylik, oğulları Mehmed, Musa ve Ahmed Gazi arasında yaşanan taht mücadelesine sahne olmuştur. Musa Bey Peçin, Balat ve Milas bölgesini elinde

---

[66] Bilgi için bkz. P. Wittek, *a.g.e.*, s. 16-17; A.-T. Akarca, *a.g.e.*, s. 64.
[67] Bilgi için bkz. E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 56; Z. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 101; P. Wittek, *a.g.e.*, s. 25-27; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1937, s. 19.
[68] Bilgi için bkz. E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 56.
[69] Bilgi için bkz. R. Duran, *Menteşe Beyliği Mimarisi,* (D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1995, s. 58-59; E. Uykucu, *a. g .e.*, s. 57-58; Z. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 102-104.
[70] Bilgi için bkz. R. Duran, *a.g.t.*, s. 61; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 19.
[71] Bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1947, s. 55; P. Wittek, *a.g.e.*, s. 60.
[72] Bilgi için bkz. A. Arel, "Menteşe Beyliği Mimarisi'nde Latin Etkileri", *Uluslararası III. Türk Kongresi Bildirileri, 25-29 Eylül 1993*, Ankara 1994, s. 385-394.
[73] Bilgi için bkz. R. Duran, *a.g.t.*, s. 64-65.

bulundururken, Mehmed Bey, Muğla ve Çine taraflarının, Gazi Ahmed Bey ise Marmaris ve Fethiye (Megri) taraflarının hakimidir. Biri Milas'ta biri Balat'ta adına kesilmiş tarihsiz iki sikkesi bulunan Musa Bey'in ölümünden sonra Peçin, Milas, Mazın, Bozüyük, Köyceğiz, Fethiye (Megri), Marmaris, Datça ve Bodrum bölgesi Ahmed Gazi Bey'in eline geçerken Muğla, Balat ve Çine taraflarına Mehmed Bey ile oğulları Gıyaseddin Mahmud ve Şücaeddin İlyas Bey hakim olmuştur[74]. Önceleri Osmanlılar ile iyi ilişkilerde bulunan Mehmed Bey sonradan Karaman-oğlu Alaaddin Ali Bey ile ittifak yapınca 1389-1390 yılında Yıldırım Bayezid tarafından topraklarına el konulmuştur. Kendisi de Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in yanına kaçmak zorunda kalmıştır[75]. Ahmed Gazi Bey ise Osmanlılar ile ilşkilerini iyi tutmuş, güçlü bir donanma oluşturarak deniz seferlerine devam etmiştir. Bu sayede Sultan'üs-sevahil (sahillerin sultanı) sıfatını alan Ahmed Gazi Bey, denizlerdeki başarılarının yanında imar faaliyetlerine de önem vermiş, hüküm sürdüğü bölgelerde medrese, hamam, cami, imaret gibi bir çok eser yaptırmıştır. Ölümünden sonra beylik Osmanlılara intikal etmiştir[76].

Bodrum, Menteşe Beyliği'nin hakimiyetine girdiğinde artık o eski ihtişamını yitirmiştir. Ancak, Beyliğin deniz seferlerine verdiği önem, başkent Peçin'e olan yakınlığı ve stratejik konumu göz önüne alındığında, Bodrum'un bu dönemde önemli bir deniz üssü olarak kullanıldığı açıktır. Buna rağmen Bodrum yarımadasında Menteşeoğulları'ndan günümüze herhangi bir eser kalmamıştır.

1415 yılında Cüneyt Bey'i yenerek İzmir'i ele geçiren Çelebi Mehmed, Rodos Şövalyeleri'nin yarıya kadar yaptırmış olduğu kaleyi bir gecede yıktırmış, bunun üzerine Rodos Şövalyeleri, kalenin yeniden yapılmasına izin verilmezse Papa ile Osmanlı hükümeti arasında büyük bir mücadele başlatacaklarını belirtmişlerdir. Çelebi Mehmed'in Karia ile Kilikya arasında herhangi bir yerde kale yapmalarına izin verdiği Rodos Şövalyeleri'nin, bu bölgenin Menteşe Bey'ine ait olduğunu söylemesi üzerine Çelebi Mehmet, Menteşe Beyi'nin kendi hakimiyeti altında bulunduğunu belirterek, sorunu çözmüştür. İlyas Bey bu duruma müdahale etmeye çalıştıysa da şövalyelerin Bodrum'a bir kale inşa etmelerini engelleyememiştir[77].

Grand Master Philibert de Naillac liderliğinde, Alman mimar Henry Schlegelholt tarafından inşa edilmeye başlayan kale, St. Peter'e ithaf edilmiştir. Kalenin

---

[74] Bilgi için bkz. E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 65; R. Duran, *a.g.t.*, s.74; P. Wittek, *a.g.e.*, s. 74-75; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*……..., s. 20.
[75] Bilgi için bkz. A.-T. Akarca, *a.g.e.*, s. 69.
[76] Bilgi için bkz. R. Duran, *a.g.t.*, s. 75-76; P. Wittek, *a.g.e.*, s. 85.
[77] Bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*……., s. 351; P. Wittek, *a.g.e.*, s. 97.

yapımında, yakınlarda bulunan ve dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen Mausoleum'un kalıntıları da kullanılmış, ve bu esnada Mausoleum büyük ölçüde tahrip edilmiştir[78].

Osmanlıların Menteşe Sancağı 1424 yılında kurulmuştur ve sancak merkezi Muğla'dır. Menteşe kıyıları, özellikle 1463-1479 arası Rodos ve Venedik korsanlığının etkisi altındadır. Menteşe Sancağı, 1478-1479'da Şehzade Cem'e verilmiş ve Rodos Şövalyeleri ile yapılan müzakereleri Cem idare etmiştir[79]. Rodos Şövalyeleri'nin, Osmanlılar aleyhine kurulan ittifaklara girmeleri, ticaret gemilerine ve Anadolu sahillerine saldıran korsanlara yataklık yapmaları, haçlı donanmalarının Rodos ve civarındaki adalarda üslenmeleri, Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet ile Rodos Şövalyeleri'ni karşı karşıya getirmiştir. Anadolu'da siyasi birliği sağlamayı amaç edinen Fatih, 1480 yılında, Mesih Paşa kumandasındaki bir donanmayı Rodos'a göndermiştir. Üç ay süren bir kuşatmanın ardından başarısızlığa uğrayan Mesih Paşa kuşatmayı kaldırmış, ardından yine Şövalyelere ait olan St. Peter (Bodrum) kalesine yönelmiştir. Ancak burayı da ele geçiremeyerek İstanbul'a dönmüştür[80].

Fatih Sultan Mehmet'in ölümünün ardından, Osmanlı İmparatorluğu kardeşler arasındaki taht mücadelesine sahne olmuş, kardeşi II. Bayezid ile girdiği mücadeleyi kaybeden Şehzade Cem, 1481 yılında Rodos Şövalyeleri'ne sığınmıştır. II. Bayezid siyasal tercihlerinde sürekli olarak bu olayı göz önünde bulundurmak ve birçok kere de bizzat müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bu olay Şövalyeler ile Osmanlılar arasında 20 yıla yakın süren bir barış döneminin de başlangıcıdır[81]. Her ne kadar St. Peter (Bodrum) kalesi Şövalyelerin elinde olsa da, bu dönemde kale çevresinde Türklerin yaşadıkları ve Şövalyelerle ticari ilişkiler içinde bulundukları bilinmektedir[82].

Osmanlı devletinin tarikata karşı beslediği iyi niyete ve yinelenen barış önerilerine karşın Rodos Şövalyeleri, II. Bayezid'in zayıflığından ve I. Selim'in doğu çıkarlarından yararlanarak Osmanlı devletine karşı bir düşmanlık sergilemişlerdir[83]. XVI. yüzyılda Suriye ve Mısır'ın fethi ile Doğu Akdeniz kıyıları tamamıyla Osmanlıların hakimiyetine geçmiş ve bu yeni Osmanlı ülkeleri arasındaki ulaşımın emniyet altına alınması büyük bir önem kazanmıştır. Tüm bunların sonucunda adayı ele geçirmek isteyen Kanuni Sultan Süleyman, 6 haziran 1522 yılında veziri Mustafa

[78] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bilgi için bkz. E. L. Kalças, *a.g.e.*
[79] Bilgi için bkz. H. Elbe, *a.g.e.*, s. 35.
[80] Bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1949, s. 139-140; Ş. Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 50.
[81] Bilgi için bkz. N. Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar*, İstanbul 2004.
[82] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 217, 274.
[83] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 315.

Paşa'yı bir donanma ile İstanbul'dan adaya göndermiş, kendisi de Üsküdar-Kütahya-Denizli-Muğla-Marmaris yoluyla adaya ulaşmıştır. Uzun ve zorlu bir kuşatmanın ardından 20 Aralık 1522 günü ada teslim olmuş, ardından yine St. Jean Şövalyelerine ait olan İstanköy ve St. Peter (Bodrum) kaleleri de herhangi bir çatışma yaşanmadan Osmanlılara bırakılmıştır[84].

XVI. yüzyıla ait tapu tahrir defterlerinde, bugünkü Bodrum İlçesi'nin Karaova (Mumcular) nahiyesinden başlayarak, yarımadanın kuzeyi ve doğusunu kapsayan alan, Isravalos, Sirevalos, Serevalos, ya da Eseravalos adıyla anılmaktadır[85]. Her ne kadar bu ismin Kayı boyu ile ilgili bir ad olan Sarı-ulus'tan geldiği iddia edilse de[86], bölgenin ortaçağdaki ismi olan Strobilos'un değişime uğramış şekli olduğu açıktır[87]. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde yapılan Menteşe sancağının tahriri sırasında, nahiye merkezi olarak kaydedilen Serevalos (Sirevalos, Eseravalos) 1562 yılına ait Tapu Tahrir defterinde kaza merkezi olarak görülmektedir. Bu dönemde bölgede, çoğu padişah hassı olan sekizi Müslüman, dördü Hıristiyan 12 köy bulunurken[88], 1583 yılında kazaya tabii olarak 13 köy karşımıza çıkmaktadır[89].

XVI. yüzyılda bölgeyi gezen Piri Reis Kitab-ı Bahriyesi'nde, Bodrum yarımadasının tüm kıyılarından ayrıntılı biçimde bahsetmekte, ayrıca Bodrum'un küçük bir kale olup, bu kalenin önünde geniş güzel bir limanının olduğunu ve bu limanın ağzına kıble tarafından rüzgar girmesin diye, Hıristiyanlar zamanında taşlar döküldüğünü söylemektedir[90].

1572 tarihli bir arşiv belgesinde, Menteşe Livası'na tabi Bodrum Kalesi için mükemmel yirmi kabza levazımı ile tüfek verilmesi Cebeci başına emredilmiştir[91].

1671 yılında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi ise, "928/1522 Kanuni Sultan Süleyman'ın fethidir. Kale, Palak Mustafa Paşaya teslim olmuştur. Menteşe hakinde Karaova kazasının nahiyesidir. Kethüda yeri ve serdarı yoktur. İstanköy Sancağı'na

---

[84] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Turan, *a.g.m.*, s. 49-79; M. A. Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznamesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, İzmir 2004; N. Vatin, *a.g.e.*, s. 316-358.

[85] Bilgi için bkz. M. Yazıcı, *a.g.t.*, s. 47; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, Ankara 1995, (tıpkıbasım), s. 55; E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 96.

[86] Bilgi için bkz. T. Baykara, "Bodrum"…....., s. 248.

[87] Strobilos ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Christodoulos, ''Rule, Testament and Codicil of Christodoulos for the Monastery of St. John the Theologian on Patmos'', *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Washington 2000; A. Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında''……, s. 43-44, not. 7.

[88] Bilgi için bkz. E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 96.

[89] Bilgi için bkz. M. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 47.

[90] Bilgi için bkz. Piri Reis, *a.g.e.*, s. 477-507.

[91] Bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C II, Ankara 1944, s. 11, not 3.

bağlıdır. Kalesi deniz kıyısına öyle bir kaledir ki Anadolu'da böyle bir kale yoktur. Bütün asker, kale içinde, yüz toprak örtülü evde otururlar. Avlusuz, bahçesiz, daracık evlerdir. Ve kale içinde bağ ve bahçe ve çarşı ve pazar ve han, hamam yoktur. Kale içinde kiliseden çevrilmiş bir Süleyman Han Camii vardır, askerler orda oturur'' demekte, ayrıca Venedik donanması ile kale arasındaki bir savaştan söz etmektedir[92].

XVIII. yüzyıl başlarında Bodrum'a gönderilen Kaptan-ı Derya Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın bölgeye gelmesinin ardından, kentte önemli gelişmeler görülmeye başlamış ve imar faaliyetleri gözle görülür biçimde artmıştır. Bu dönemden itibaren tekrar Akdeniz'in önemli üslerinden biri olan Bodrum'da, 1761 yılında İngilizlerin Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın oğlu Cafer Paşa'dan bir gemi alarak, korsanlıkta ve Fransızlar aleyhinde kullanmalarından dolayı, geminin geri alınarak zararlarının önlenmesi ve Cafer Paşa'nın Fransız gemilerini tazyik etmesinin engellenmesine dair Fransız elçisi tarafından verilen belge[93], dönemin askeri ve siyasi durumunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

1770 yılında, bir süredir Akdeniz adalarını ve tüccar gemilerini hasara uğratan Rus Amiral Orlov, Bodrum'a da saldırmış ancak şehri korumakla görevli kişilerin müdafaası sonucu başarısızlığa uğramıştır. Bodrum'dan uzaklaştırılan Orlov, düzenlediği asker ve gemilerle boş zannettiği İstanköy Adası'na yönelmiş ancak burada da önemli bir dirençle karşılaşarak geri çekilmek zorunda kalmıştır[94].

Aynı yıl Osmanlı Donanması'nın Çeşme Limanı'nda Ruslar tarafından yakılması ve süregelen savaşlar birtakım yenilikleri zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki yenileşme hareketlerinden denizcilik de payını almış, özellikle III. Selim (1789-1807) döneminde, Osmanlı donanması yeniden yapılandırılarak gemi yapımına hız verilmiştir[95]. Bu dönemde, Anadolu sahillerinde ve Ege adalarının bazılarında kalyon, fırkateyn, korvet ve brik cinsi savaş gemileri yapılmaktaydı ve bu tersanelerin hepsi Tersane-i Amire'ye bağlı olup kapasiteleri kadar Donanma-yı Hümayuna gemi inşa etmekle görevliydiler. Bunlardan, Sinop, Gemlik ve Tersane-i Amire'nin yanı sıra Bodrum Tersanesi de, 80-84 toplu, 63-66 zira boyunda kalyon yapmakla görevli bulunmaktadır[96]. Bodrum'da 1783 yılında, Mürabıtzade Hacı Hüseyin Kaptan marifetiyle yapılan iki kıta şahtiye gemisi[97], 1784 yılında Tavaslı Ömer

[92] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*……., s. 211-213.
[93] Bilgi için bkz. T. Duran, *Türk Denizciliği ve Deniz Ticareti Kaynakları*, İstanbul 2002, s. 441.
[94] Bilgi için bkz. E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 178; A. G. Bodrumlu, *a.g.e.*, s. 80-81.
[95] Bilgi için bkz. A. İ. Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 13-14.
[96] Bilgi için bkz. A. İ. Gencer, *Bahriye'de yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985, s. 100.
[97] Bilgi için bkz. T. Duran, *a.g.e.*, s. 270.

marifetiyle yapılacak kırk yedi buçuk zira iki kalyon[98] ve 1793-94 yılında Süleyman bey marifetiyle inşa edilip denize indirilecek olan elli buçuk ziralık kalyona[99] ilişkin belgeler, Bodrum Tersanesi'nin bu dönemde ne denli yoğun olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. 1819 yılına ait bir belgede ise bir süredir kullanılmayan Bodrum Tezgahı'nın faal hale getirilerek kapaklı bir kalyon ile Kemer mevkiindeki tezgahta bir firkateyn inşasına başlandığı belirtilmektedir[100].

Karaova kazasının nahiye merkezi olan Bodrum, 1867 idari ıslahatı sonucu, bir kaza merkezine dönüştürülmüştür[101]. XIX. yüzyılın başlarında esaslı bir tamir görerek güçlendirilen Bodrum Kalesi, 1885 yılında hapishane vasfını kazanmış ve sürgün yeri olmuştur. Hapishane, Meşrutiyet'ten sonra boşaltılmış ve teşkilatı kaldırılmıştır. Bir süre sonra tekrar açılarak, siyasi ve adli tutuklular gelmeye başlamıştır[102].

I. Dünya Savaşı sırasında müttefikler, Bodrum'un Alman denizaltı gemilerine benzin vs. verdiğinden kuşkuya düşerek, Bodrum'da araştırma yapmaya karar vermişlerdir. Bu amaçla bir Fransız savaş gemisi Bodrum limanının dışına demirlemiş ve Fransız askerleri kayıklarda araştırma yapmak amacıyla bir sandalla iskeleye çıkmaya çalışmışlardır. Ancak Bodrum'da bulunan askeri birliğin karşı koyması sonucu Fransız askerlerinin bir kısmı ölmüş, bir kısmı da esir edilmiştir. Ertesi gün limana giren Fransız kruvazörü Dupleks (Düpla)'nın açtığı ateş sonucu, limanda bulunan kayık ve sandallar yanmış, kalenin bir tarafı hasara uğramış, Tepecik Camii'nin kubbesi, Tepecik Kız Okulu, Karaada'nın kulübeleri ve birkaç ev tahrip edilmiştir[103].

Bodrum I. Dünya savaşı sonunda, 11 mayıs 1919'da İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. Verdikleri sağlık hizmetlerinin yanı sıra, hasar görmüş olan Bodrum Kalesi'ni de onaran İtalyanlar, iyiliksever bir tutumla halka yaklaşmaya çalışmışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla tamamlanmasının ardından, 1922'de bölgeyi terk etmişlerdir[104].

---

[98] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 431.
[99] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 137.
[100] Bilgi için bkz. A.İ. Gencer, *Bahriye'de yapılan*……..., s. 100.
[101] Bilgi için bkz. T. Baykara, ''Bodrum''……., s. 249.
[102] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *a.g.e.*, s. 75.
[103] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 81-82.
[104] Bilgi için bkz. T. Baykara, "Bodrum''…., s. 249; A. G. Bodrumlu, *a.g.e.*, s. 37-38; E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 179.

3. KATALOG

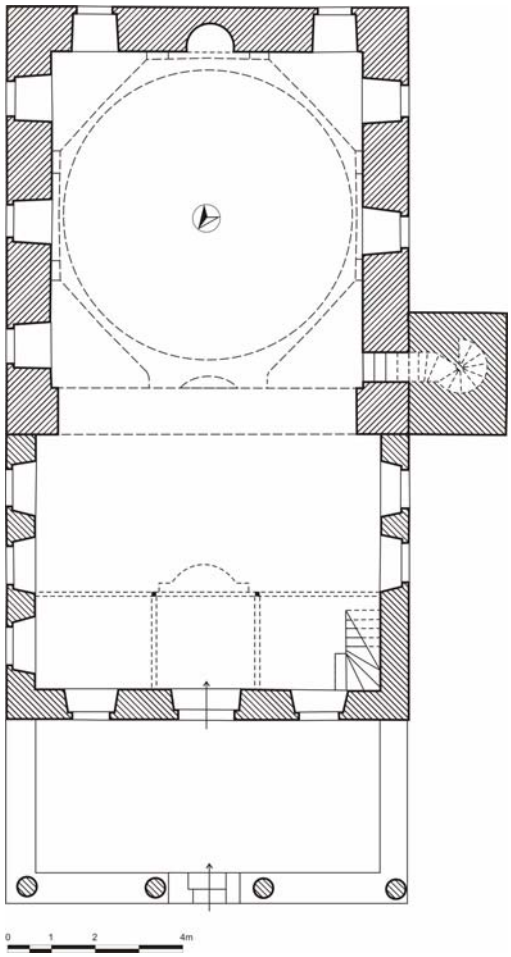
3.1. CAMİLER

3.1.1. Tek Kubbeli Camiler

3.1.1.1. Bodrum Tepecik Camii

Yapı, Bodrum İlçesi, Tepecik Mahallesi, Neyzen Tevfik caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tepecik Mahallesi'nde, bahsedeceğimiz cami dışında, caminin kuzeyinde bir hamam bulunmaktadır. Caminin doğusunda yer alan ve 1756 yılında Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın oğlu Cafer Paşa tarafından yaptırıldığı söylenen Tepecik Medresesi, zamanla kullanılamaz hale gelmiş ve 1962 yılında kalıntıları tamamen temizlenerek bu alan park haline getirilmiştir[105].

Şekil 3- Bodrum Tepecik Camii. Plan.

[105] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 32; Z. Eroğlu *a.g.e.*, s. 221; E. H. Uykucu, *a.g.e.*, s. 185.

İç limanın ortasında, denizin hemen kıyısına inşa edilmiş olan cami, I. Dünya Savaşı sırasında 13.5.1915 tarihinde Fransız kruvazörü Dupleks (Düpla) tarafından topa tutulmuş ve minaresi ile kubbesinin bir kısmı yıkılmıştır. Kubbe daha sonra Karakayalı Hacı Mehmet tarafından onartılmıştır[106] (Resim-1). Yapı son olarak 1983 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce esaslı onarıma tabi tutulmuştur. Bu onarım sırasında, rutubetten dolayı bozulmaya başlayan beden duvarlarında rutubeti önlemeye yönelik önlemler alınmış, cami içerisinde döşeme ile birlikte çürüyen ahşap minber ve ahşap kadınlar mahfili, eski şekil, ölçü ve malzemesinde yeniden yapılmış, girişteki ilk birimin ahşap tavanı ve çatısı onarılmıştır[107].

Yapı iki birimli bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve batı duvarının ortasındaki minareden oluşmaktadır (Şekil 3) (Resim-2). Güneydeki birim kare planlı ve kubbe ile örtülü iken kuzeyde yer alan birim düz ahşap tavanlı ve kırma çatılıdır. Her iki bölümü, büyük yuvarlak bir kemer birbirinden ayırmaktadır. Kuzeyde yer alan farklı plan tipinde ve farklı duvar kalınlığında olan birim yapıya sonradan eklenmiştir. Nitekim B. Spackman Pholoy' a ait bir gravürde bunu açıkça görmek mümkündür[108]. Gravürde denize doğru çıkıntı yapmış bir alan üzerine inşa edilmiş olan yapının, kubbe ile örtülü tek birimli bir yapı olduğu ve kuzeyinde üç kemer gözü ile dışa açılan bir son cemaat yeri bulunduğu görülmektedir. Kuzeydeki birimin yapıya ne zaman eklendiği ise bilinmemektedir.

Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Ancak daha önce yapılmış olan onarımlar sırasında yapının sıvaları kaldırılmıştır. Onarıma ait bu resimlerden yapının köşelerde düzgün kesme taş diğer kesimlerde ise moloz taşla inşa edildiği görülmektedir[109]. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Kubbeli birimin batısı ve güneyinde yer alan saçak diğer kesimlere oranla daha basittir (Resim-2,3). Ayrıca yapının kuzeyi ve doğusundaki saçağın alt kesiminde, bir sıra diş dizisi ve altında içi boş panolardan oluşan bir dizi bulunmaktadır (Resim-4).

Güneydeki birimin alt kesiminde, doğu cephesinde üç pencere açıklığı bulunurken, güney ve batı cephelerinde ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-2,3,4). Kuzeydeki birimin alt kesiminde ise doğu cephesinde üç, batı cephesinde ise iki pencere açıklığı göze çarpar (Resim-2,4). Dikdörtgen şekilli alt pencere açıklıklarının tümü, düz atkı taşlı ve mermer sövelidir. Güneydeki birimin üst kesiminde doğu, batı ve

[106] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 31-32; E. H. Uykucu, *a.g.e*, s. 185; M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 60; A. G. Bodrumlu, *a.g.e.*, s. 59.
[107] Bilgi için bkz. Ö. Erincin, *a.g.m.*, s. 167-180.
[108] Resim için bkz. *Gravürlerle Türkiye V Anadolu/2*, Ankara 2002, s. 147.
[109] Resim için bkz. Ö. Erincin, *a.g.m*., s. 173, res. 7-8-9.

güney cephelerinde ikişer pencere açıklığı bulunurken, kuzeydeki birimin üst kesiminde doğusunda üç batısında iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Daha küçük boyutlu olan üst kat pencerelerinin tümü yuvarlak kemerlidir. Kuzeydeki birimin üst kat pencereleri diğerlerinden farklı olarak taş sövelidir.

Harimin batı duvarının ortasında yer alan minare ilk inşaattan değildir (Resim-2). Çeşitli zamanlarda onarım görmüştür. Yapı I. Dünya Savaşı sırasında, 13.5.1915 tarihinde Fransız kruvazörü Dupleks (Düpla) tarafından topa tutulduğunda kubbesinin yanı sıra minaresi de hasar görmüş ve daha sonra onarılmıştır. Adliye Camii (Yeni Cami)'nin minaresinin yapılmasından sonra da zamanın modasına uygun olarak yıktırılmış ve yeniden yaptırılmıştır[110]. B. Spackman Pholoy'un gravüründe görülen minare, günümüzdeki minarenin yerinde ve ona benzer şekillidir. Gravürdeki bu minare silindirik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahla örtülüdür. Günümüzdeki minare, oldukça yüksek tutulmuş kare bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik bir gövdeden oluşmaktadır. Sıvalı olan kare şekilli minare kürsüsü, kaba yonu taşla inşa edilmiştir[111]. Kesme taşla inşa edilmiş olan silindirik gövde, altta ve üstte birer bilezikle sonlanmaktadır. Şerefenin alt kesimi ise dört sıra testere dişiyle dolgulandırılmıştır. Minareye harimin batısındaki dikdörtgen şekilli açıklıktan girilmektedir.

Harimin kuzeyinde, daire kesitli dört taş sütunun taşıdığı bir sundurmayla örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır (Resim-5). İki basamakla çıkılan son cemaat yerinin etrafı yaklaşık 1m. yüksekliğinde bir duvarla çevrilmiştir.

Harim kuzey duvarında giriş açıklığının iki yanında biri altta diğeri üstte olmak üzere ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. Alttaki pencere açıklıkları dikdörtgen şekilli düz atkı taşlı ve mermer sövelidir. Daha küçük boyutlu olan üst pencere açıklıkları ise taş söveli ve yuvarlak kemerlidir. Harime dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-5). Mermer söveli giriş açıklığı silmelerle çevrelenmiştir. Giriş açıklığının üzerinde dikdörtgen şekilli, mermer bir inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim-6). İnşa kitabesinin alt ve üst kesimleri kıvrım dallar ve çiçek motifleriyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca kitabenin iki yanında ikişer gülbezek göze çarpmaktadır.

Harim iki birimden oluşmaktadır. Güneydeki birim kubbe ile örtülüdür ve kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır (Resim-7). Bu birimin kuzeybatısında, minareye girişi sağlayan dikdörtgen şekilli bir açıklık yer almaktadır. Açıklığın üzerinde ahşap bir müezzin mahfili bulunmaktadır. Kuzeyde yer alan birim ise düz ahşap tavanlı ve kırma çatılıdır (Resim-8). Bu birimin kuzeyinde de kare kesitli iki ahşap destekle taşınan bir

[110] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 32.
[111] Resim için bkz. Ö. Erincin, *a.g.m.*, s. 172, res. 4-5.

kadınlar mahfili yer almaktadır (Resim-8). Mahfile çıkış bu birimin kuzeybatı köşesindeki ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır. Mahfilin ortasında harime doğru çıkıntı yapan bir balkoncuk bulunur. Her iki bölüm büyük yuvarlak bir kemer ile birbirinden ayrılmaktadır.

Sivri kemerli mihrap nişi, yarım daire profillidir ve çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-9). Kavsara nişi dört sıra mukarnasla dolgulandırılmıştır. Mihrabın mermer çerçevesi bordürlerle bölünmüştür. İlk bordür urgan şeklinde helezonik yivlere sahiptir ve kaş kemeri çepeçevre dolanmaktadır. Diğer bordürlerin içleri ise kabartma şekilli kıvrım dallar ve çiçek motifleriyle süslenmiştir.

Son onarımda yenilenmiş olan ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-7).

Süslemeler

Yapıdaki süslemeler harim giriş açıklığı üzerinde yer alan mermer inşa kitabesinde ve mihrap çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır.

Dikdörtgen şekilli mermer inşa kitabesinin alt ve üst kısmında, kıvrım dallar, lale ve çeşitli çiçek motiflerinden oluşan birer süsleme şeridi yer alırken, kitabenin iki yanında farklı şekilli ikişer gülbezek bulunmaktadır (Resim-6).

Mihrabın mermer çerçevesi, küçük silmelerle bölünmüş beş sıra bordürden oluşmaktadır (Resim-9). İlk bordür helezonik yivlerle süslenmiştir ve sivri kemeri çepeçevre dolanmaktadır. İkinci bordürde zikzak şekilli motifler yer alırken, en geniş olan üçüncü bordürün içerisinde, inşa kitabesindeki süslemelere benzer şekilde, kıvrım dallar lale ve çeşitli çiçek motifleri bulunmaktadır. Dördüncü bordür daha dar olup yine bitkisel süslemelerden oluşur. Son bordür ise ikinci bordüre benzer şekilde zikzak şekilli motifler içermektedir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Tepecik Camii, iki birimli bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve batısındaki minareden oluşmaktadır. Güneydeki birim kare planlı ve kubbe ile örtülü iken kuzeyde yer alan birim düz ahşap tavanlı ve kırma çatılıdır. Her iki bölümü büyük yuvarlak bir kemer birbirinden ayırmaktadır. Kuzeyde yer alan farklı plan tipinde ve farklı duvar kalınlığında olan birim yapıya sonradan eklenmiştir. İçinde Tepecik Camii'ni de görebildiğimiz bölgeye ait bir gravürde, denize doğru çıkıntı yapmış bir alan üzerine inşa edilmiş olan yapının, kubbe ile örtülü tek birimli bir yapı olduğu ve

kuzeyinde üç kemer gözü ile dışa açılan bir son cemaat yeri bulunduğu görülmektedir. Kuzeydeki birimin yapıya ne zaman eklendiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, 13.5.1915 tarihindeki bombardıman sonrasında yapılan onarım sırasında eklenmiş olabileceğini düşünebiliriz.

Mimarlık tarihi boyunca çeşitli yapılarda sıkça tercih edilen bir örtü sistemi olan kubbenin, ilk olarak kimler tarafından kullanıldığı bilinmemektedir. Dini mimarideki ilk örnekleri, Büyük Selçuklular döneminde inşa edilen büyük boyutlu cuma camilerinin mihrap önü bölümlerinde karşımıza çıkmaktadır[112]. Bu dönemde inşa edilmiş olan *İsfahan Mescid-i Cuması* (1080)[113], *Zevvare Mescid-i Cuması* (1135)[114] bu örnekler arasındadır. Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren her dönemde ve her yörede rastlanan bu plan tipi, ilk olarak Konya ve Akşehir'deki Selçuklu mescitlerinde karşımıza çıkmaktadır. *Konya Beşare Bey Mescidi* (1213)[115], *Konya Hacı Ferruh Mescidi* (1215)[116], *Konya Sırçalı Mescid* (XIII. yy. ikinci yarısı)[117], *Konya Küçük Karatay Mescidi* (1248)[118] tek kubbeyle örtülü kare planlı bir harimin önünde son cemaat yeri içeren erken tarihli örneklerdendir. *Akşehir Altın Kalem Mescidi* (1223)[119], *Akşehir Ferruh Şah Mescidi* (1224)[120] ve *Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi* (1236)[121] gibi örneklerde ise son cemaat yeri bulunmamaktadır.

Tek kubbeli camilerin inşaası Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de sürmüştür. Bu dönemlerde camilerin boyutlarının büyüdüğü dikkat çeker. *Afyon Kubbeli Mescid* (1330)[122], *Manisa İlyas Bey Mescidi* (1362)[123], *Afyon Sandıklı Ulu Camii* (1378)[124], *Afyon Kâbe Mescidi* (1397)[125] ve *Balat İlyas Bey Camii* (1404)[126] Beylikler döneminde inşa edilmiş örnekler arasındadır.

---

[112] Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1993, s. 59.
[113] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 59-60.
[114] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 64.
[115] Plan ve bilgi için bkz. S. Dilaver, "Anadoludaki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. IV, İstanbul 1971, s. 27, şek. 6.
[116] Plan ve bilgi için bkz. M. Katoğlu, "13. Yüzyıl Konyasında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri", *Türk Etnoğrafya Dergisi ,* S. IX (1966), Ankara 1967, s. 83-90, pl. 3.
[117] Plan ve bilgi için bkz. O. Aslanapa*, Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, Ankara 1991, s. 57, pl. 25.
[118] Plan ve bilgi için bkz. M. Katoğlu *a.g.e*., s. 82-90, pl. 2.
[119] Plan ve bilgi için bkz. Y. Demiralp, *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Ankara 1996, s. 16, şek. 9.
[120] Plan ve bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 30, şek. 12.
[121] Plan ve bilgi için bkz. *ay.es*., s. 44, şek. 17.
[122] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul 1958, s. 74-76.
[123] Plan için bkz. O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl),* Ankara 1977, s. 188.
[124] Plan için bkz. A. O. Uysal, *Germiyanoğlu Beyliğinin Mimari Eserleri*, Ankara 2006, s. 641, şek. 28.
[125] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e.*, s. 76-80.
[126] Plan ve bilgi için bkz. A. Durukan, *Balat İlyas Bey Camii,* Ankara 1988, s. 29, şek. 4.

İznik Hacı Özbek Camii (1333)[127], *Bursa Alaaddin Camii* (1335–1336)[128], İznik Yeşil Camii (1378-92)[129], *Edirne Şah Melek Camii* (1429)[130], *Edirne Şehabeddin Paşa (Kirazlı) Mescidi* (1436-37)[131] Osmanlı Devleti'ne ait erken tarihli örneklerdendir. Osmanlı'nın klasik döneminde de imparatorluğun çeşitli bölgelerinde bu plan tipindeki camilerin inşaası sürmüştür. *Rodos Recep Paşa Camii* (1588)[132], *Niğde Dışarı (Çelebi Hüsamettin) Camii* (XVI. yüzyıl)[133], *Manisa İbrahim Çelebi Camii* (1549)[134], *Menemen Gazez Camii* (1576-77)[135], *Kıbrıs Lefkoşe Arap Ahmet Camii* (XVI. yüzyıl sonu)[136], *Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Camii* (1685)[137] bu dönemde inşa edilmiş camilerden bazılarıdır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, *Aydın Cihanoğlu Camii* (1756)[138] *Uşak Boduroğlu Camii* (1768)[139] ve *Söke Hacı Ziya Bey Camii* (1895)[140] gibi yapılarda da bu plan tipine rastlamak mümkündür.

Bodrum Tepecik Camii de ilk inşaattaki tek kubbeyle örtülü kare planlı harimi ile verdiğimiz örneklere benzer bir plan şemasına sahiptir. Ancak daha sonra yapılan onarımlar sırasında bazı değişikliklere uğramıştır. Bölgeye ait bir gravürde, yapının kuzeyinde üç kemer gözü ile dışa açılan bir son cemaat yeri bulunduğu görülmektedir. Bu plan tipindeki örneklerin birçoğu kubbe ya da tonoz örtülü, üç birimli son cemaat yerine sahiptir. *Bergama Şadırvanlı Camii* (1550)[141], *Kütahya Kurşunlu Camii* (XVI. yy.)[142], *Antalya Murat Paşa Camii* (1570)[143] ve *Aydın Üveys Paşa Camii* (1568)[144] bu örneklerden bazılarıdır. *Gebze Orhan Camii* (XIV. yüzyıl ilk yarısı)[145], *Bilecik Orhan*

---

[127] Plan ve bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İstanbul 1986, s. 3.
[128] Plan ve bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca*……, s. 176.
[129] Plan için bkz. G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453),* Ankara 1989, pl. 1.
[130] Plan için bkz. S. Bayrakal, *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*, Ankara 2001, s. 10, şek. 2.
[131] Plan için bkz. *ay.es.*, s. 32, şek. 10.
[132] Plan için bkz. H. Balducci, *Rodos'ta Türk Mimarisi,* (Çev. Celalettin Rodoslu), Ankara 1987, s. 95, şek. 76.
[133] Bilgi için bkz. M. Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara 2001, çiz. 65.
[134] Plan için bkz. H. Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s. 172, pl. 19.
[135] Plan için bkz. T. Tozoğlu, *Menemen ve Köyleri'ndeki Türk Eserleri*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2003, s. 9, şek. 3.
[136] Plan için bkz. F. Çuhadaroğlu-F. Oğuz, "Kıbrıs'ta Türk Eserleri", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi,* S. 2, Ankara 1975, s. 46, çiz. 2.
[137] Plan ve bilgi için bkz. T. Bozkurt, *Beypazarı'ndaki Türk Devri Yapıları*, Ankara 2004, s. 74-82.
[138] Plan ve bilgi için bkz. M.Sözen-vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1976, s. 296, res. 667.
[139] Plan için bkz. K. İnce, *Uşak'ta Türk Mimarisi*, Isparta 2004, şek. 3.
[140] Plan ve bilgi için bkz. M. Sözen-vd., *a.g.e.*, s. 302., res. 682.
[141] Plan için bkz. B. Ersoy, *Bergama Cami ve Mescitleri*, Ankara 1989, s. 52, şek. 20.
[142] Plan için bkz. O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca*……, s. 193.
[143] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. I, Ankara 1983, s. 543.
[144] Plan için bkz. *ay.es*., s. 651.
[145] Plan için bkz. *ay.es*., s. 140, res. 177.

Camii (XIV. yüzyıl ilk yarısı)[146] ve *Çivril Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii* (XV.-XVI. yüzyıl arası)[147] gibi ender örneklerde ise son cemaat yeri bulunmamaktadır.

Bodrum Tepecik Camii'ni verdiğimiz örneklerden ayıran nokta, caminin kuzeyine sonradan düz ahşap tavanlı bir birim eklenerek, iki birimli bir yapıya dönüştürülmüş olmasıdır.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıda yalnızca mermer süslemelere rastlanmaktadır. Kitabe levhasında ve mihrap çerçevesinde karşımıza çıkan bu süslemeler kıvrım dallar, lale ve çeşitli çiçek motiflerinden oluşmaktadır.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'daki birçok dini ve sivil yapıda, batılı sanat akımlarının etkileri görülmeye başlar. Kıvrım dallar, akant yaprakları, volütler, lale ve çeşitli çiçek motifleri bu dönemin sevilerek kullanılan süsleme unsurlarıdır. *İstanbul III. Ahmet Çeşmesi* (1728)[148], *Aydın Cihanoğlu Camii* (1756)[149], *Denizli Tavas-Hırka Köyü Camii* (XVIII. yada XIX. yüzyıl ortaları)[150], *İzmir Başdurak (Hacı Hüseyin) Camii* (XVII. yy. ikinci yarısı / XVIII.-XIX. yy. onarım)[151], *Koçarlı Cihanoğlu Camii Şadırvanı* (1834-35)[152], *İzmir Salepçioğlu Camii* (1895-1906)[153] ve daha birçok yapıda batılılaşma dönemine özgü bu tip süslemelere rastlamak mümkündür.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini, harim giriş açıklığının üzerinde yer alan, ve üç bölüm halinde düzenlenmiş olan inşa kitabesinden öğreniyoruz (Resim 6). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

---

[146] Plan için bkz. E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul 1966, s. 31, res. 36.
[147] Plan ve bilgi için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki Türk Anıtları (Camiler),* (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991, s. 7, şek. 2.
[148] Resim için bkz. M. Sözen-vd., *a.g.e.*, s. 291, res. 654.
[149] Resim için bkz. *ay.es.*, s. 296, res. 668-669.
[150] Plan için bkz. Ş. Çakmak, *a.g.t.*, s 23, şek. 12.
[151] Resim için bkz. L. Bulut, "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", *Sanat Tarihi Dergisi*, VIII, İzmir 1996, lev. VI, res. 11.
[152] Resim için bkz. M. Sözen-vd., *a.g.e.*, s. 321, res. 740.
[153] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Salepçioğlu Ailesinin İzmir'e Katkıları ve Salepçioğlu Camii", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan (10-13 Ekim 2001)*, İzmir 2002, lev. XX, res. 7-8.

هوالخللق الباقی

تاریحی سنه ۱۱۵۲

بو جامی شریف وقفی ایچون

ایستانگویده دورت دکان بر باغچه

حدا بر قولنه لطف اتسه بویله احسانی

چون حیرات اتمگه اکا کرمن ایلر ارزاقی

حسن حوجا که تابع الحاج مصطفا پاشا

کندی مالیله احیا اتدی بو بیت سبحانی

صوال ایتدم دیدی تاریحنی بر حاتف

بحمدلله میسر اتدی حق بویله احسانی

بونده دحی ایکیوز غروش و التی دکان

دحی بو محالده قید اولندو

Orta bölüm
Hüve'l hallakü'l baki
Tarih-i sene 1153
Bu cami-i şerif vakfı için
İstanköyde dört dükkan bir bahçe

Sağ taraf
Hüda bir kuluna lütf etse böyle ihsanı
Çün hayrat etmeye ana keremin eyler erzakı
Hasan hoca ki tabi-i el hac Mustafa Paşa
Kendi malıyla ihya etti bu beyt-i sübhanı

Sol taraf
Sual ettim dedi tarihini bir hatıf
Bi-hamdi'li-llah müyesser etti hak böyle ihsanı
Bunda dahi ikiyüz kuruş ve altı dükkan
Dahi bu mahalde kayd olundu

Kitabeye göre yapının 1153/1740-41 yılında Hasan Hoca adlı biri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Hasan Hoca, Bodrum'a bir tersane inşa etmek üzere gelen ve bir dönem Kaptan-ı Deryalığa kadar yükselen Kızılhisarlı Mustafa Paşanın kahyasıdır. İstanköy'de dört dükkan ve bir bahçe bu cami için vakfedilmişse de İstanköy'ün elden çıkmasıyla birlikte cami de vakıflarını kaybetmiştir[154]. Hasan Hoca'nın caminin karşısındaki mezarlıkta gömülü olduğu belirtilmekteyse de[155], günümüzde bu mezarlığa ya da mezar taşına ait herhangi bir iz bulunmamaktadır.

[154] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 31; E. H. Uykucu, *a.g.e*, s. 185; M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 60; A. G. Bodrumlu, *a.g.e.*, s. 59.
[155] Bilgi için bkz. Z. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 213.

Resim 1- Bodrum Tepecik Camii. Güneyden genel görünüş.

Resim 2- Bodrum Tepecik Camii. Batı cephesi.

Resim 3- Bodrum tepecik Camii. Güney cephesi.

Resim 4- Bodrum Tepecik Camii. Doğu cephesi.

Resim 5- Bodrum Tepecik Camii. Kuzey cephesi.

Resim 6- Bodrum Tepecik Camii. İnşa kitabesi.

Resim 7- Bodrum Tepecik Camii. Harim.

Resim 8- Bodrum Tepecik Camii. Kadınlar mahfili.

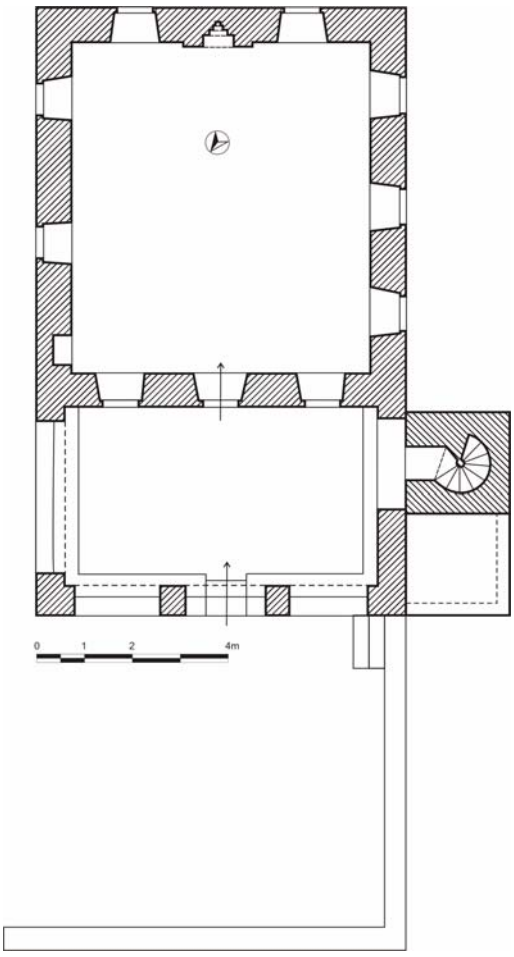
Resim 9- Bodrum Tepecik Camii. Mihrap.

3.1.2. Düz Ahşap Tavanlı Camiler

3.1.2.1. Bodrum Türkkuyusu Camii

Bodrum Türkkuyusu Mahallesi'nde, eskiden Sıralavaz Caddesi[156], günümüzde ise Turgutreis Caddesi olarak anılan yol üzerinde yer almaktadır.

Mahalle meydanında burada tanıtacağımız caminin yanı sıra, caminin kuzeyinde bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü 1775-76 tarihli bir sarnıç ve caminin güney doğusunda yine 1775-76 yılına tarihli bir çeşme bulunmaktadır. Her üç yapının kotu da zamanla yapılan dolgular nedeniyle yola ve meydana göre daha aşağıda kalmıştır. Caminin kuzeyinde yer alan anıtsal çınar, cami, çeşme ve sarnıçla birlikte geleneksel dokuyu tamamlamaktadır.

Şekil 4- Bodrum Türkkuyusu Camii. Plan.

[156] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 48.

Yapı kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri, kuzeybatısındaki minare ve kuzeyindeki avludan oluşmaktadır (Şekil-4) (Resim-10).

Duvarları kireç badanalı olan yapıda inşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş, diğer kesimlerde kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır.

Yapının doğu ve güney cephelerinde ikişer, batı cephesinde ise üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Tüm pencereler dikdörtgen şekilli, taş söveli ve düz atkı taşlıdır (Resim 11,12).

Minare, yapının kuzeybatısında, son cemaat yerine bitişik vaziyettedir (Resim 13). Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır. Kürsü kısmı düzgün kesme taş, gövde kısmı ise tuğla ile inşa edilmiştir. Minareye son cemaat yerinin batı duvarındaki bir açıklıktan girilmektedir. Minarenin kuzeyindeki yakın tarihte inşa edilmiş olan küçük birimin içine girilemediğinden işlevi bilinmemektedir.

Son cemaat yerinin kuzeyinde, batısından ve kuzeyinden bir duvarla çevrelenmiş bir avlu yer almaktadır (Resim 10). Bu alana giriş son cemaat yerinin kuzeybatısındaki iki basamaklı merdivenle sağlanmaktadır Üzeri düz ahşap tavanla örtülü olan son cemaat yerinin kuzeyinde kare kesitli payelere oturan sivri kemerli üç açıklık bulunurken doğusunda yine sivri kemerli ve daha büyük tek bir açıklık bulunmaktadır (Resim 14). Bu açıklıkların arası sonradan camekânla kapatılmıştır. Batısında yer alan kemer gözünün bir kısmının, bu bölümün dışına yapılan ve işlevi bilinmeyen küçük birim nedeniyle, yakın bir tarihte kapatıldığı oldukça açıktır. Yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir seki, son cemaat yerinin doğu, batı ve kuzeyini çepeçevre dolanmaktadır.

Harim kuzey cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim 15). Dikdörtgen şekilli pencereler taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Harime giriş dikdörtgen şekilli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Açıklığın üzerinde üç satırdan oluşan dikdörtgen şekilli bir kitabe levhası bulunmaktadır (Resim 16).

Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Resim 17). Tavan tahtaları yenilenmiştir.

Yapının orijinal mihrabı, yakın bir tarihte yapılmış olan ve herhangi bir özelliği bulunmayan ahşap bir mihrapla kapatılmıştır (Resim 17). Bu yüzden mihrabın gerçek formu bilinmemektedir.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim 17).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özelikler ve Karşılaştırma

Ahşap destekli camilerin yanında, doğrudan caminin beden duvarlarına oturan düz ahşap tavan uygulaması, düşük maliyeti ve basit kuruluşundan dolayı erken dönemlerden itibaren sıkça kullanılmıştır. Bu plan tipinde örtü, yapının beden duvarlarına karşılıklı uzatılarak yerleştirilen kirişlerin üst kısımlarının tahtalar veya sazlarla kapatılarak toprakla sıkıştırılmasıyla; alt kısımlarının ise düz tavan tahtalarıyla kaplanmasıyla oluşmaktadır. *Genbemüz Köyü Samsa Çavuş Camii* (XIV. yy.)[157], Ankara'daki, *Kulderviş (Kurtuluş) Mescidi* (XIV.-XV. yy)[158], *Hacı Doğan Mescidi* (XIV.-XV. yy.)[159] ve *Abdülkadir İsfahani Mescidi* (XV. yy.)[160] erken tarihli örneklerdendir.

Basit kuruluşlu düz ahşap tavanlı camiler, devletin sosyo-ekonomik durumunun en üst seviyeye geldiği zamanlarda dahi, özellikle kenar mahallelerde ya da köylerde yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Mimar Sinan'a ait *İstanbul Sütlüce Çavuşbaşı Camii* (1538–39)[161] ile *Ferruh Kethüda (Balat) Camii* (1562–63)[162] basit kuruluşları ve üst örtüleri ile dönemin anıtsal örneklerinin yanında bu tip camilerin de yapımına devam edildiğini göstermektedir.

Günümüze ulaşabilen düz ahşap tavanlı camilerin çoğu XVII.- XIX. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. *Zeytinliova Karaosmanoğlu (Hacı Mustafa Ağa) Camii* (XVIII. yüzyıl ortaları)[163], *Kula Soğukkuyu Camii* (1784–85 onarım)[164], *İstanköy Germe Köyü Camii* (1784 onarım)[165], *Bademli Kılcızade Mehmet Emin Ağa Camii* (1811)[166], *Tire*

[157] Bilgi için bkz. E.H. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 10-12.
[158] Bilgi için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971, s. 33.
[159] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 48.
[160] Plan için bkz. *ay.es*., s. 355, plan 25.
[161] Bilgi için bkz. A. Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 33.
[162] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 83-84.
[163] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara 1992, s. 16-36.
[164] Bilgi için bkz. R. Bozer, *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara 1990, s. 35.
[165] Bilgi için bkz. Z. Çelikkol, *İstanköy'deki Türk eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1990, s. 24.
[166] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, "Bademli Kılcızade Mehmet Ağa Camii (Ödemiş/İzmir)", *Vakıflar Dergisi,* XXIV, 1994, s. 146-158.

Alaybey Camii (1813)[167], *Rodos Ağa Camii* (1820 onarım)[168], *Foça Hafız Süleyman Mescidi* (XVIII.-XIX. yy.)[169], *Bergama Selimiye Camii* (1890–91)[170], *İzmir Nur Kamer Camii* (1881–92)[171] bu plan tipindeki örneklerden bazılarıdır.

Bodrum Türkkuyusu Camii de doğrudan doğruya beden duvarlarına oturan düz ahşap tavanı ve uzunlamasına dikdörtgen planı ile örnek verdiğimiz yapılarla benzerlik göstermektedir.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini, harim giriş açıklığı üzerinde yer alan inşa kitabesinden öğreniyoruz (Resim 16). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

حسبته لله بنأ أولدی بو مسجید

سببلرین مغفور قله بأری ذأه

سنه ١١٨١

Hasbeten-li'l-lah bina oldu bu mescid

Sebeplerin mağfur kıla bari dah?

Sene 1181

[167] Bilgi için bkz. İ. Aslanoğlu, *Tire'de Camiler Ve Üç Mescid*, Ankara 1978, s. 79-80.
[168] Plan için bkz. H. Balducci, *a.g.e.*, s. 85.
[169] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, "Foça'daki Türk Eserleri"**,** *Geçmişten günümüze Foça (Uluslararası Sempozyum)Bildiriler*, Foça 1997, s. 52-53.
[170] Bilgi için bkz. B. Ersoy, *a.g.e.*, Ankara 1989, s. 75.
[171] Bilgi için bkz. K. Sonugelen*, 19.yy. İzmir Camileri,* (E.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1992, s. 56-59.

Kitabeden yapının 1181/1767–68 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yapının banisiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Resim 10- Bodrum Türkkuyusu Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 11- Bodrum Türkkuyusu Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 12- Bodrum Türkkuyusu Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 13- Bodrum Türkkuyusu Camii. Minare.

Resim 14- Bodrum Türkkuyusu Camii. Son cemaat yeri.

Resim 15- Bodrum Türkkuyusu Camii. Harim kuzey duvarı.

Resim 16- Bodrum Türkkuyusu Camii. İnşa kitabesi..

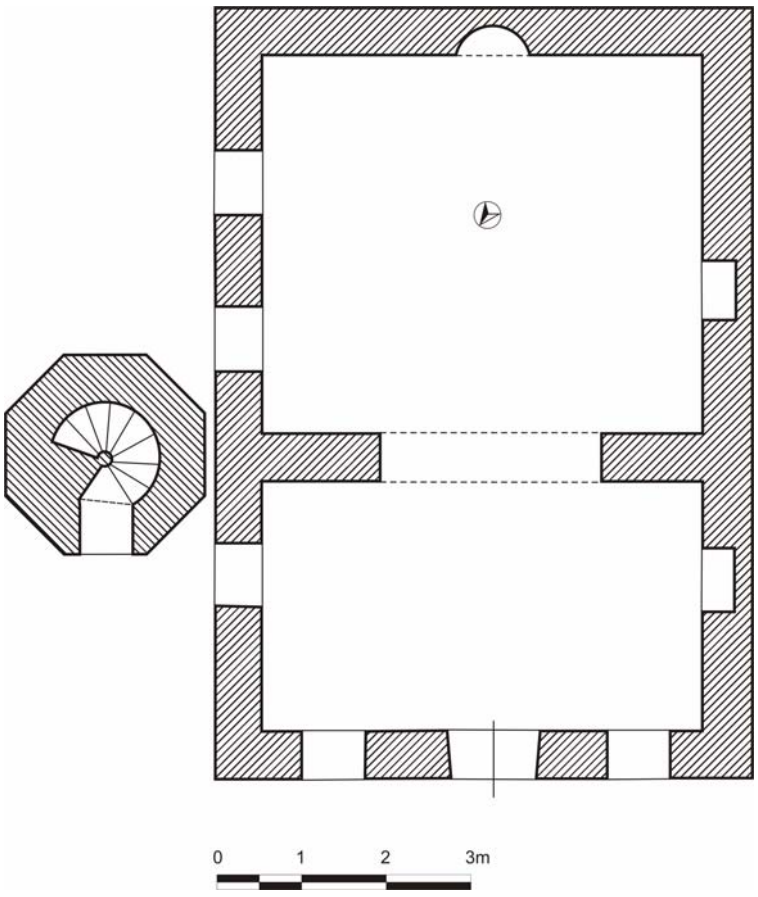

Resim 17- Bodrum Türkkuyusu Camii. Harim.

3.1.2.2. Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi

Bodrum Eskiçeşme Mahallesi'nde yer almaktadır.

Bodrumla ilgili kimi yayınlarda mescidin adı az da olsa geçmekte, oldukça harap bir durumda olduğu ve kullanılmadığından bahsedilmektedir[172]. Ayrıca 1986 yılında mescidi inceleyen İbrahim Kablı, yapının büyük ölçüde yıkıldığını, yalnızca sivri kemerli mihrabının ayakta olduğunu, kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla batı cephesinde pencere izlerine rastlandığını ve girişin doğu cephesinden verilmiş olabileceğini söylemektedir [173] . Mescit 1988 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak günümüzdeki şeklini almıştır. Bu onarımdan sonra mihrap dışında eskiye dair hiçbir iz kalmamış, tamamen yeni bir yapı görünümü kazanmıştır (Resim-18).

Şekil 5- Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi. Plan.

Mahalleye adını veren çeşme günümüzde mevcut değildir. Ancak mescidin karşısında, bu çeşme ile bağlantılı olabilecek bir su kanalı göze çarpmaktadır.

[172] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 32; M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 60.
[173] Bilgi için bkz. İ. Kablı, *a.g.t.*, s. 8.

Yapı uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim ve harimin doğusundaki minareden oluşmaktadır (Şekil-5). Tamamen yenilenmiş olan beden duvarlarında inşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş, diğer yerlerde kaba yonu taş kullanılmıştır. Üzeri düz beton tavanla örtülüdür.

Doğu cephesinde üç, güney cephesinde ise iki pencere açıklığı yer almaktadır (Resim-19). Güney cephedeki pencere açıklıkları batıdakilere oranla daha yüksek seviyededir. Pencereler basit dikdörtgen şekillidir. Batı cephesinde ise herhangi bir açıklık bulunmamaktadır.

Yapının doğusuna yerleştirilmiş olan minarenin yapıyla organik bir ilişkisi yoktur (Resim-18). Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, kuzeyindeki basık kemerli açıklıktan girilmektedir. Açıklığın üzerinde yakın tarihli bir inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabenin üzerinde kabartma şekilli bir yıldız motifi vardır.

Harim kuzey duvarında dikdörtgen şekilli basit bir giriş açıklığı ve iki yanında yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-20). Ayrıca giriş açıklığı üzerinde dikdörtgen şekilli mermer bir kitabe levhası göze çarpmaktadır (Resim-21).

Aslında düz ahşap bir tavanla örtülü olduğunu düşünebileceğimiz örtü, betonarme olarak yenilenmiştir. Harim ortaya yakın bir bölümden yuvarlak kemerle bölünerek iki birime ayrılmıştır. Yapıda eskiye dair herhangi bir iz kalmadığından, kuzeydeki bölümün gerçekte bir son cemaat yeri olup olmadığı bilinememektedir.

Yapının günümüze kalabilen tek orijinal yeri mihrabıdır. Sivri kemerli mihrap nişi, yarım daire profillidir ve çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-22). Mihrabın mermer çerçevesi üzerine yivler açılmış ve bu yivlerin içleri sarıya boyanmıştır.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-22).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, uzunlamasına dikdörtgen planı ve düz ahşap tavanla örtülü oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini, harim giriş açıklığı üzerinde bulunan inşa kitabesinden öğreniyoruz (Resim-21). İbrahim Kablı yapıyı incelediği tarihte herhangi bir kitabe levhasına rastlamadığını söylemektedir[174]. Ancak bir başka yayında, harap durumdaki bu mescidin kitabe levhasının Bodrum Müzesi'ne kaldırıldığı belirtilmektedir[175]. Kitabe levhası, yapı Vakıflar genel Müdürlüğü'nce onarıldıktan sonra müzeden alınıp şu anki mevcut yerine konulmuş olmalıdır. Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

صاحب ألخيرأت حأجى أبرأهيم تأريخى سنه ١١٥٩

Sahibü'l-hayrat Hacı İbrahim tarih-i sene 1159

Kitabeye göre yapının 1159/1746 yılında Hacı İbrahim adlı biri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yapıyı inşa ettiren Hacı İbrahim hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Minarenin basık kemerli giriş açıklığı üzerinde yakın tarihli bir kitabe yer almaktadır. Kitabeden minarenin Mehmet eşi Fatma Çobanyıldızı tarafından 1-4-1993 tarihinde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

[174] Bilgi için bkz. İ. Kablı, *a.g.t.*, s. 8.
[175] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 32.

Resim 18- Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 19- Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi. Doğu cephesi.

Resim 20- Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi. Kuzey cephesi.

Resim 21- Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi. İnşa kitabesi.

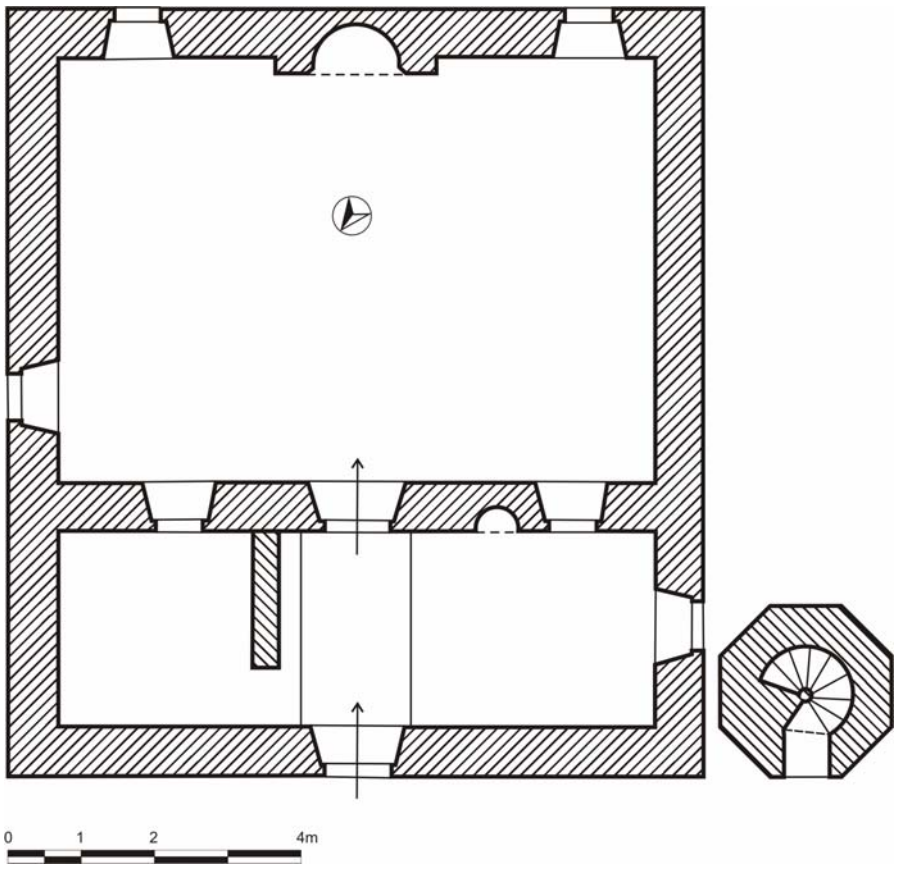

Resim 22- Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi. Harim.

3.1.2.3. Yahşi Köyü Camii

Günümüzde Ortakent ile birleşerek Ortakent-Yahşi Beldesi'nin bir parçası haline gelen Yahşi Köyü, Bodrum- Turgutreis karayolunun yaklaşık 12. kilometresinde, yol üzerinde yer almaktadır (Resim-23).

Köyde, burada tanıtacağımız caminin yanı sıra, caminin kuzeydoğusunda bir çeşme ve güney doğusunda, yolun alt kesiminde 1806 tarihli kitabeli bir sarnıç bulunmaktadır. Ayrıca caminin kuzey ve doğu kesimlerinde kaba yonu taşla örülü duvarla sınırlandırılmış bir hazire yer almaktadır. Haziredeki mezar taşları genellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllara aittirler.

Şekil 6- Yahşi Köyü Camii. Plan.

Anayolun hemen kenarında yer alan cami, kareye yakın enine dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatısındaki minareden oluşmaktadır (Şekil-6) (Resim-24).

Duvarları sıvalı ve beyaz badanalıdır. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır.

Yapının doğu cephesinde bir, güney cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı cephesinde herhangi bir açıklık yoktur. Dikdörtgen şekilli pencere açıklıları taş söveli ve düz atkı taşlıdır (Resim-24,25).

Yakın bir tarihte inşa edilmiş olan minare, yapının kuzeybatısına yerleştirilmiştir ve yapıyla organik bir ilişkisi yoktur. Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, kuzeyindeki dikdörtgen şekilli açıklıktan girilmektedir. Minare gövdesi eşkenar dörtgenlerle hareketlendirilmiştir. Sekizgen kürsünün güneybatı cephesi üzerinde bir inşa kitabesi yer almaktadır.

Yapının üst örtüsü son cemaat yerini de kapsayacak biçimde kırma çatıyla örtüldüğünden yapı dıştan bir bütün olarak algılanmaktadır (Resim-25). Üzeri düz ahşap tavanla örtülü olan son cemaat yerine, kuzey cephesinin ortasında yer alan dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-25). Ayrıca batısında yine dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Her iki açıklık ta taş söveli ve üz atkı taşlıdır. Son cemaat yeri doğu ve batıda, yaklaşık 30 cm. yüksekliğinde sekiler üzerinde yükselen iki birime ayrılmıştır. Doğudaki birimin bir kısmı sonradan bir perde duvarla kapatılmıştır. Buranın kadınlara ait bir bölüm olarak düşünüldüğünü varsayabiliriz.

Harim kuzey cephesinde ortadaki giriş açıklığının iki yanında birer pencere açıklığı yer almaktadır. Dikdörtgen şekilli giriş açıklığının üzerinde ise duvarın içine gömülü vaziyette üçgen şekilli mermer bir inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim-26). Batıdaki pencere açıklığı ile giriş açıklığı arasında kaş kemerli bir dış mihrap göze çarpmaktadır (Resim-27). Yarım daire profilli niş, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür.

Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavan tahtaları yenilenmiştir (Resim-28).

Yapının orijinal mihrabı, yakın bir tarihte yapılmış olan ve herhangi bir özelliği bulunmayan çini bir mihrapla kapatılmıştır (Resim-28). Bu yüzden mihrabın gerçek formu bilinmemektedir.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-28).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı düz ahşap tavanla örtülü oluşu bakımından, Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak harim kısmı uzunlamasına dikdörtgen değil, enine planlıdır. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini, harim giriş açıklığı üzerinde yer alan inşa kitabesinden öğreniyoruz (Resim-29). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

.... كم فى سبل الله

بنا قلدى بو جامع جهان اتدى حج ...

حاجى ايوپ اغازاده اول محمد اغانن

دنيه و حق مرادن وره زول جلال

.... اتيده .... قودى اول عالى جناب

..... خير ايله دايرنه شحر عبادالله

سنه ١١٦٠

…….. …….. ……. kim fi sebili'l-lah

Bina kıldı bu cami-i cihan etti hacc …..

Hacı Eyüp Ağazade ol Mehmet Ağanın

Denıye ve hakkı muradın vere zü'l-celal

……. âtide …….. kodu ol âli cenap

…….. hayr ile dairine şehr-i ibadu'l-lah

Sene 1160

Kitabeye göre yapının 1160/1747 yılında, Hacı Eyüp oğlu Mehmet Ağa adlı biri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yapıyı inşa ettiren Mehmet Ağa hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Minarenin sekizgen kürsüsünün güneybatı cephesinde, yakın tarihli bir kitabe yer almaktadır. Kitabeden minarenin, Navigar eşi İsmail Özkara tarafından 1985 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Resim 23- Yahşi Köyü. Kuzeyden genel görünüş.

Resim 24- Yahşi Köyü Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 25- Yahşi Köyü Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 26- Yahşi Köyü Camii. Harim girişi.

Resim 27- Yahşi Köyü Camii. Dış mihrap.

Resim 28- Yahşi Köyü Camii. Harim.

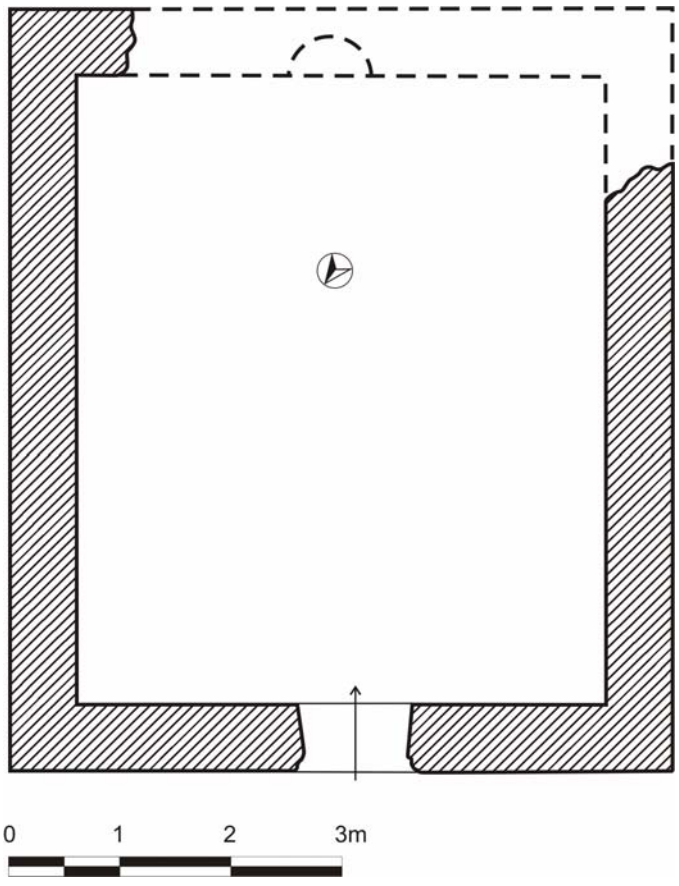

Resim 29- Yahşi Köyü Camii. İnşa kitabesi.

3.1.2.4. Çırkan Köyü Camii

Çıkran Köyü, Bodrum'a yaklaşık 2 km mesafedeki Konacık Beldesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Gerçekte Konacık'ın ilk yerleşimi olan Çırkan Köyü, son yıllardaki yoğun yapılaşma nedeniyle güneye doğru büyüyerek bir belde haline gelip Konacık adını almış ve Çırkan da Konacık'ın bir mahallesi konumuna gelmiştir.

Bölgedeki yoğun yapılaşma, köyün genel dokusunu da fazlasıyla bozmuştur. Geleneksel konutların birçoğu yıkılarak yerlerine yörenin mimarisine uymayan binalar inşa edilmiştir. Ayakta kalabilen konutlar da bu binaların arasına sıkışıp kalarak bakımsızlıktan yıkılmayı beklemektedir. Bahsedeceğimiz camide, güneydoğu ve güneybatısına inşa edilmiş iki yeni konut ile bu çarpık yapılaşmayı gösteren en önemli örneklerdendir (Resim-30).

Şekil 7- Çırkan Köyü Camii. Plan.

Bölgeye hakim bir tepe üzerine yer alan cami, oldukça kötü durumdadır. Örtüsü, güney duvarı ve batı duvarının kuzeyi tamamen yıkılmıştır. Caminin güneyini kuşatan ve camiye oldukça yakın mesafedeki konut yapılarının inşasının, bakımsız ve ilgisiz kalan caminin yıkım sürecini hızlandırdığı açıktır. Nitekim 1997 tarihli bir fotoğrafta güney duvarının bir bölümünün halen ayakta olduğu ve yakın tarihli bu konutların henüz inşa edilmemiş olduğu görülebilmektedir (Resim-31)[176].

Cami, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-7). Minaresi yoktur. Sıvaların dökülen kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla, inşa malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Örtüsü tamamen yıkılmış olan yapının cephesine dikkat edildiğinde, iki yana eğimli bir kırma çatıyla örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Resim-32).

Yapının ayakta kalabilen kesimlerinde herhangi bir pencere açıklığı yoktur (Resim-33).

Harim kuzey duvarında da yalnızca dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı bulunmaktadır (Resim-32). Bu açıklığın kuzey bölümündeki taşların bir kısmı dökülmüştür.

Harimin durumu da oldukça kötüdür. Kalan izlerden düz ahşap bir tavanla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. İçerisi yoğun bitki örtüsü ile kaplı olan harimin batı duvarının kuzeyi ile güney duvarının neredeyse tamamı yıkılmıştır (Resim-33). Yıkılmış olan güney duvarı, belli bir seviye kadar onarılarak caminin güneydoğusunda yer alan evi sınırlayan bahçe duvarının bir parçası haline getirilmiştir (Resim-34).

Caminin güney duvarı tamamen yıkıldığı için, mihraptan bir iz kalmamıştır. Ancak elimizdeki 1997 tarihli fotoğrafta, güney duvarının doğusuna yerleştirilmiş olan mihrabın henüz ayakta olduğu ve yarım daire profilli mihrap nişinin çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülmüş olduğu görülmektedir (Resim-31).

Minberin varlığına dair herhangi bir iz yoktur.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

[176] Bu fotoğrafın elime geçmesini sağlayan Konacık Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği başkanı Sn. Mehmet Melengeç'e teşekkür ederim.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen planlı oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

.

Resim 30- Çırkan Köyü Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 31- Çırkan Köyü Camii. Harim. (1997 yılına ait bir fotoğraf)

Resim 32- Çırkan Köyü Camii. Kuzey cephesi.

Resim 33- Çırkan Köyü Camii.Batı cephesi.

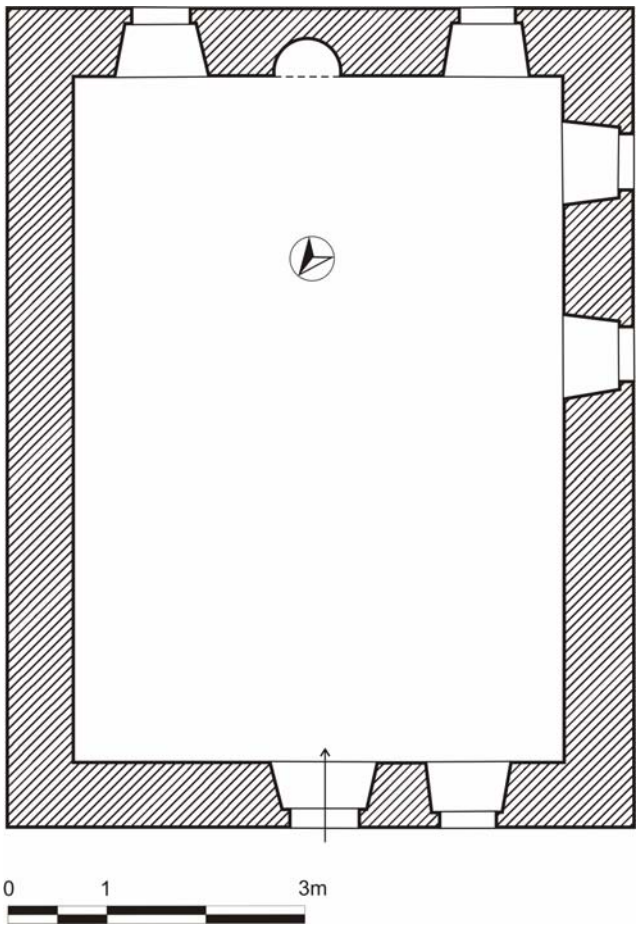

Resim 34- Çırkan Köyü Camii. Güneyden genel görünüş.

3.1.2.5. Dağbelen Köyü Mescidi

Dağbelen Köyü, Ortakent-Yalıkavak yolunun yaklaşık 9. kilometresinde, yolun 3 km doğusunda yer almaktadır.

Köy içinde yer alan eski mescid, köyün yukarı mahallesine yakın bir tarihte inşa edilen yeni cami nedeniyle kullanılmamaktadır. Köyde, tanıtacağımız mescid dışında biri mescidin kuzeydoğusunda olmak üzere üç çeşme bulunmaktadır. İkisinde kitabe bulunan çeşmelerden köyün girişinde, batıda yer alan çeşme 1755-56 tarihli, köyün doğusunda yer alan çeşme ise 1893-94 tarihlidir. Köy merkezinde, mescidin hemen kuzeydoğusunda yer alan diğer çeşme de ilk çeşmeyle çok benzeşmektedir. Her ne kadar üzerinde 1973 tarihli bir kitabe bulunuyorsa da bu yeni kitabe, çeşmeye tekrar su gelmesini sağlayan kişiyle ilgilidir.

Şekil 8- Dağbelen Köyü Mescidi. Plan.

Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olan yapı, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-8). Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Sıvadan dolayı inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. Üzeri kırma çatıyla örtülü ve kiremit kaplıdır (Resim-35).

Yapının batı ve güney cephesinde ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. Eğimden dolayı doğu cephesinde herhangi bir açıklık bırakılmamıştır. Açıklıklar basit dikdörtgen şekillidirler. Güneybatıdaki pencere açıklığı, bu alana bitiştirilen konut yapısı nedeniyle dıştan kapatılmıştır (Resim-36). Yakın bir tarihte inşa edilmiş olan bu konut yapısı mescidin bütünlüğünü bozmaktadır.

Harim kuzey duvarında dikdörtgen şekilli basit bir giriş açıklığı, batısında yine dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-37).

Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavan ve taban tahtaları yenilenmiştir (Resim-38).

Güney duvarının ortasına yerleştirilmiş olan mihrap, oldukça sade görünümlüdür (Resim-38). Mihrabın yarım daire kesitli nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür.

Yapının minberi bulunmamaktadır.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen planlı oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen plan şeması, kuzeydoğusunda bulunan ve XVIII. yüzyıla ait

olduğu anlaşılan çeşme ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür**.**

Resim 35- Dağbelen Köyü Mescidi. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 36- Dağbelen Köyü Mescidi. Batı cephesi.

Resim 37- Dağbelen Köyü Mescidi. Kuzey cephesi.

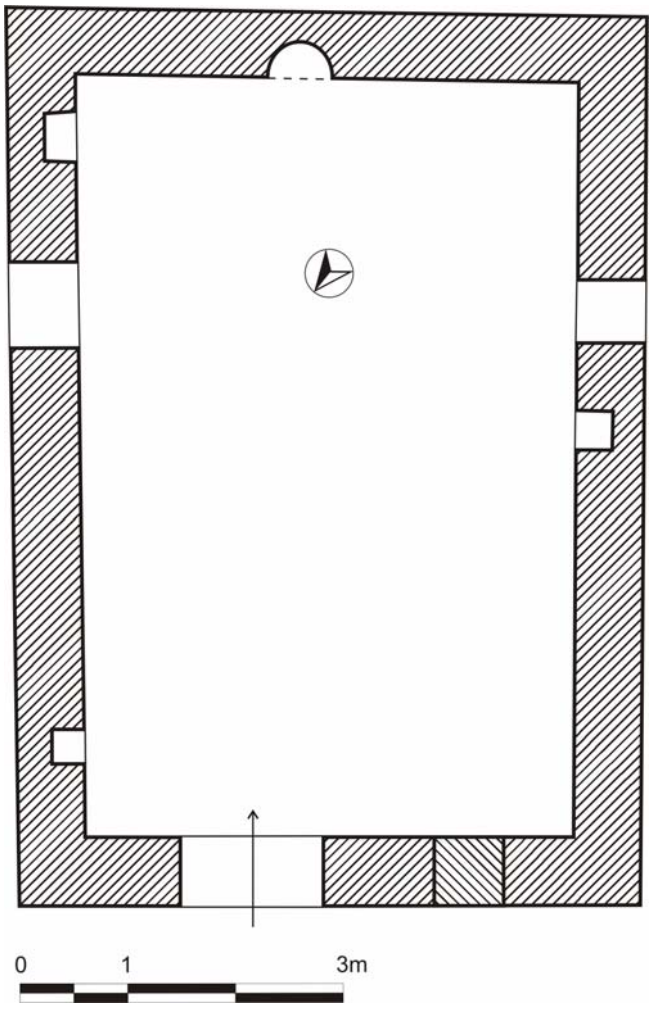

Resim 38- Dağbelen Köyü Mescidi. Harim.

3.1.2.6. Dedeler Köyü Camii

Dedeler Köyü, Yalıkavak'ın güneyinde, Dedeleryanı Tepesi'nin doğu eteğinde yer almaktadır. Bir köyden çok mezrayı andıran yerleşim, günümüzde terk edilmiş durumdadır. Dağınık bir yerleşme gösteren az sayıdaki mevcut ev kalıntıları oldukça haraptır.

Bölgede, burada tanıtacağımız cami dışında, antik döneme ait bir kaya mezarı yer almaktadır.

Şekil 9- Dedeler Köyü Camii. Plan.

Kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olan yapı, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-9) (Resim-39). Doğu ve güney duvarı yamuktur. İnşa malzemesi olarak kaba yonu taş ve tuğla birlikte

kullanılmıştır. Örtüsü tamamen yıkılmıştır. Kalan izlerden düz ahşap bir tavanla örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının doğu ve batı cephesinde birer pencere açıklığı yer alırken, güney cephesinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Örtüyle birlikte duvarlar da belli bir seviyeye kadar yıkıldığından pencerelerin yalnızca alt kesimleri seçilebilmektedir. Pencerelerin iç kısımları sonradan moloz taşla doldurularak kapatılmıştır (Resim-40,41).

Harim kuzey duvarının batısında yer alan dikdörtgen şekilli pencere açıklığı sonradan kapatılmıştır (Resim-42). Harime girişi sağlayan açıklık ise harim kuzey duvarının doğusunda bulunmaktadır. Giriş açıklığının üst kesimi de pencere açıklıkları gibi yıkılmış durumdadır (Resim-42).

Harimin durumu da oldukça kötüdür (Resim-43). Örtü tamamen yıkılmıştır. Harimin batı cephesinde bir, doğu cephesinde ise iki niş yer almaktadır. Özellikle doğu cephesinin güneyinde yer alan niş tuğla ile oluşturulmuş sivri kemeriyle dikkat çekicidir.

Mihrap, güney duvarının ortasında değildir, o da giriş açıklığı gibi bir miktar doğuya kaydırılmıştır. Yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-44). Kavsara kuşatma kemeri tuğla ile oluşturulmuştur.

Minberden bir iz görülmemektedir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Kalan izlerden, yapının düz ahşap tavanla örtülü, uzunlamasına dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Yapı bu bakımdan Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü

uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 39- Dedeler Köyü Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 40- Dedeler Köyü Camii. Batı cephesi.

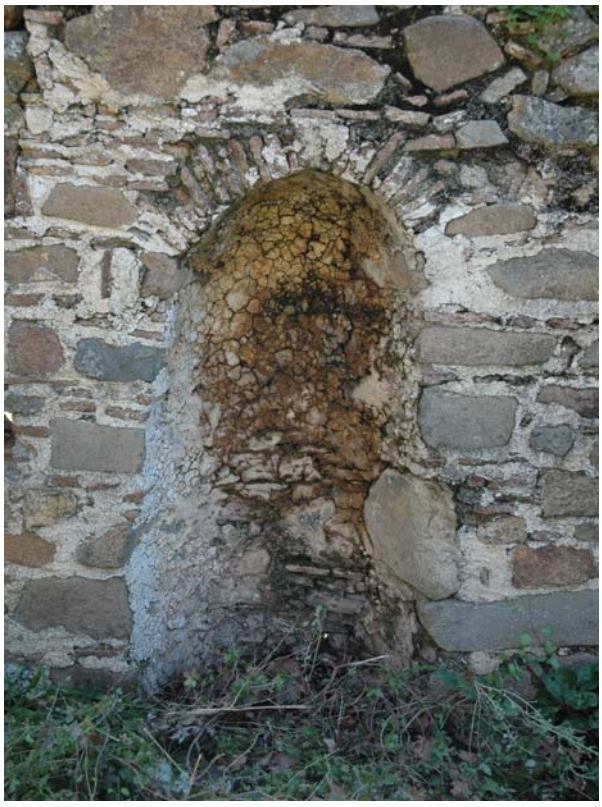
Resim 41- Dedeler Köyü Camii. Doğu cephesi.

Resim 42- Dedeler Köyü Camii. Kuzey cephesi.

Resim 43- Dedeler Köyü Camii. Harim.

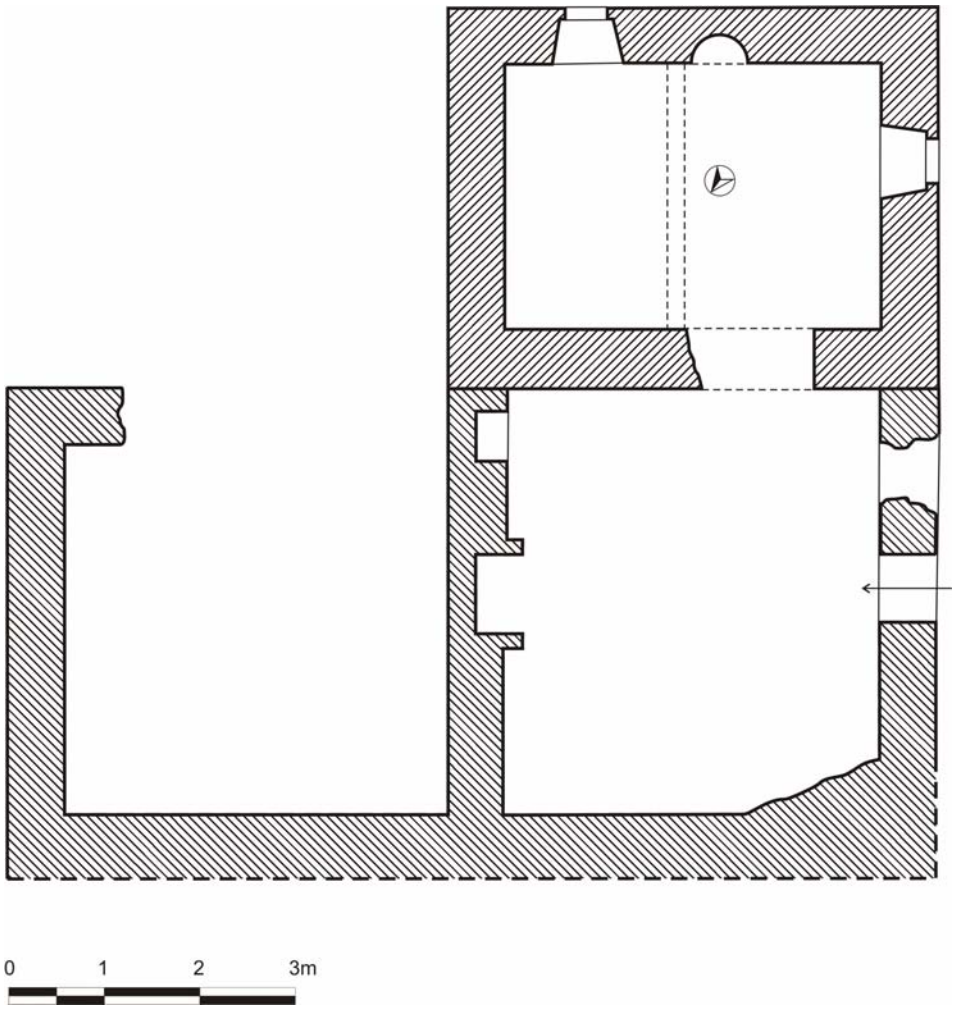

Resim 44- Dedeler Köyü Camii. Mihrap.

3.1.2.7. Girelbelen Köyü Mescidi

Günümüzde tamamen terkedilmiş durumda olan Girelbelen Köyü, oldukça dağlık ve ormanlık bir arazi içerisindedir (Resim-45). Köy, Oyuklu Tepe'nin batısında, Örenavlu Tepesi'nin güney eteklerinde yer almaktadır. Köye en yakın yerleşim yeri batısındaki Dağbelen Köyü'dür.

Köyde, burada tanıtacağımız mescit dışında, biri 1792-93 diğeri 1883-84 tarihli olmak üzere ikisi kitabeli üç sarnıç ve çoğu oldukça harap durumda yöreye özgü geleneksel konut yapıları bulunmaktadır. Bu yapılar bulundukları konum ve el değmemiş mimarileriyle dikkat çekicidir (Resim-45). Ancak herhangi bir önlem alınmadığı takdirde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

Şekil 10- Girelbelen Köyü Mescidi. Plan.

İlk bakışta köydeki konut yapılarından ayırmanın imkânsız olduğu mescit, köyün kuzeyinde, kuzeyden güneye doğru oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir (Resim-46). Yapının kuzeyine bitişik vaziyette bir birim yer almaktadır. İçerisinde, doğuda tahrip olmuş bir ocak nişi batıda ise bir pencere ve bir giriş açıklığı göze çarpmaktadır. Bu birimin doğusuna bitişik vaziyette, köyden göçen yaşlıların ifadesine göre ahır olarak kullanılmış, kareye yakın planlı bir başka birim bulunmaktadır (Resim-47). Bu birimin güneyindeki duvar büyük ölçüde yıkılmıştır. Yarımadanın kuzeyi ile güneyini birbirine bağlayan karayollarının yapımından evvel bir geçit konumundaki bu bölgede yer alan köyün, ismi de bu özelliğini gösterir niteliktedir. Dolayısıyla mescidin kuzeyinde yer alan ocaklı birim hemen yanındaki ahır ile birlikte dikkate alındığında, imamın ikametinin yanı sıra köyden gelip geçen yolcuların konaklayabileceği sosyal bir yapı olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Birbirlerine organik bir şekilde bağlı olan bu birimlerin kuzey duvarı arazideki eğim nedeniyle arkasındaki kayalara yaslanmıştır. Özellikle kuzeydoğu köşedeki duvar bu kayaların üzerine inşa edilmiştir (Resim-48). Üst örtüsü tamamen yıkılmış olan bu birimin, düz ahşap tavanla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Düz ahşap tavanı taşıyan kuzey-güney yönlü ahşap ana kiriş, yapı içinde yatık vaziyette durmaktadır (Resim-47). Mescit ile bu birimler arasında görülen bitişme çizgisi, mescidin inşasından sonra yapıldıklarını göstermektedir.

Oldukça küçük boyutlu olan mescit, kareye yakın enine dikdörtgen planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-10). Minaresi yoktur. İnşa malzemesi olarak, köşelerde düzgün kesme taş, diğer kesimlerde kabayonu taş ve moloz taş kullanılmıştır. Üzeri toprak dam ile örtülüdür (Resim-48).

Yapının güney ve batı cephesinde birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-49). Doğu cephesinde herhangi bir açıklık yoktur (Resim-47). Pencere açıklıkları dikdörtgen şekilli, taş söveli ve düz atkı taşlıdır.

Yapıya, harimin kuzeyindeki birimin batısında yer alan dikdörtgen şekilli, ahşap söveli bir açıklıktan girilmektedir. Bu açıklığın güneyinde yine dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı yer almaktadır. Harime giriş ise caminin kuzey duvarının batısından sağlanmaktadır (Resim-50). Giriş açıklığının doğusu büyük ölçüde yıkılmıştır. Düz ahşap tavanla örtülü üst örtünün kuzey doğu bölümü yıkılmıştır (Resim-51). Üst örtüyü taşıyan doğu-batı yönlü tali kirişler, yapının beden duvarlarına oturan ve harimin ortasına yakın bir bölümde bulunan kuzey-güney yönlü ahşap ana kirişle taşınmaktadır (Resim-51). Harimin kuzeyinde yer alan birimde de yıkılmış vaziyette benzer ahşap bir

kiriş bulunmaktadır (Resim-47). Yapının boyutları oldukça küçük olduğundan, bu ana kirişler herhangi bir ahşap desteğe değil, doğrudan beden duvarlarına oturmaktadır.

Mihrap, çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü yarım daire kesitli bir niş şeklindedir (Resim-52). Kavsaranın üst kesimi düz bırakılmıştır. Güney duvarının üst kesiminden başlayıp mihrap içine doğru devam eden çatlaklar endişe verici boyuttadır.

Minberden bir iz görülmemektedir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, kareye yakın enine dikdörtgen planlıdır. Örtüyü taşıyan doğu-batı yönlü tali kirişler, yapının beden duvarlarına oturan ve harimin ortasına yakın bir bölümde bulunan kuzey-güney yönlü ahşap bir ana kirişle taşınmaktadır. Bu tip ana kirişler genellikle yapının boyutuna bağlı olarak değişen çeşitli sayıda ahşap desteklere oturmaktadır. *Sivrihisar Ulu Cami* (1231-32)[177], *Afyon Ulu Cami* (1272)[178], *Beyşehir Eşrefoğlu Camii* (1297-99)[179] ve *Ankara Arslanhane Camii* (XIII.yy.)[180] ahşap desteklere oturan ahşap tavanlı yapıların erken tarihli ve anıtsal örnekleri arasındadır. Ancak Girelbelen Köyü Camii'nin harimi oldukça küçük boyutlu olduğundan bu ana kiriş herhangi bir ahşap desteğe değil, doğrudan yapının beden duvarlarına oturmaktadır. Yapı düz ahşap tavanla örtülü olması bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz toprak damla örtülü kareye

[177] Resim için bkz. O. Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk* ……., res. 77.
[178] Bilgi için bkz. A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s.183.
[179] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s.183.
[180] Bilgi için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*……., s.20-24.

yakın enlemesine dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 45- Girelbelen Köyü. Genel görünüş.

Resim 46- Girelbelen Köyü Mescidi. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 47- Girelbelen Köyü Mescidi. Doğudan genel görünüş.

Resim 48- Girelbelen Köyü Mescidi. Kuzeyden genel görünüş.

Resim 49- Girelbelen Köyü Mescidi. Güneybatıdan genel görünüş.

Resim 50- Girelbelen Köyü Mescidi. Kuzey cephesi.

Resim 51- Girelbelen Köyü Mescidi. Harim.

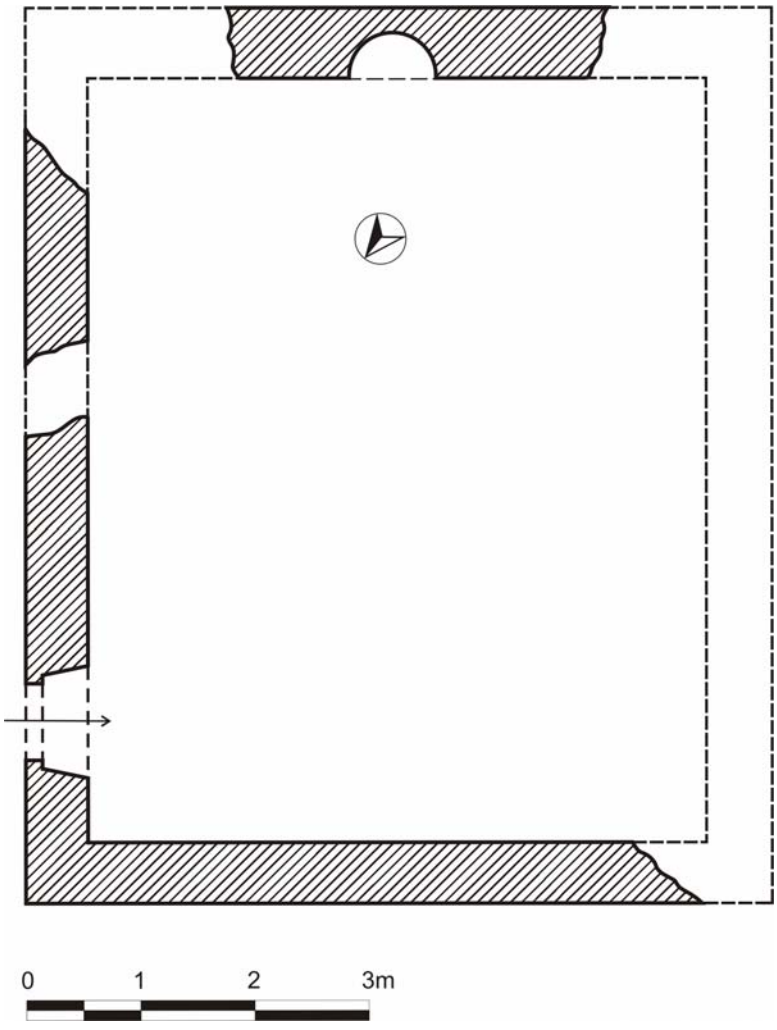

Resim 52- Girelbelen Köyü Mescidi. Mihrap.

3.1.2.8. Eski Gölköy Camii

Eski Gölköy, Göltürkbükü Beldesi'nin güneybatısında, Torba-Yalıkavak yolu üzerinde yer almaktadır. Eskiden köyün merkezi konumundaki bölge, günümüzde az nüfuslu küçük bir mahalle niteliğindedir.

Köyde, tanıtacağımız cami dışında, köy girişinde bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü bir sarnıç ve 1950 li yıllarda inşa edilmiş ancak günümüzde kullanılmayan bir cami bulunmaktadır.

Şekil 11- Eski Gölköy Camii. Plan.

Burada tanıtacağımız büyük ölçüde harap durumdaki cami, köyün güneydoğusunda yer almaktadır (Resim-53). Kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olan yapının batı duvarı tamamen, diğer duvarlar da belli bir

seviyeye kadar yıkılmıştır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harimden oluşan yapının minaresi yoktur (Şekil-11) (Resim-54). İnşa malzemesi olarak kaba yonu taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Örtü tamamen yıkılmıştır. Kalan izlerden düz ahşap bir tavanla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Harim içerisinde ahşap tavanı taşıyan herhangi bir destek izine rastlanmamaktadır.

Duvarlar belli bir seviye kadar harap durumda olduğundan herhangi bir pencere açıklığına rastlanmamaktadır.

Harime giriş, doğu cephesinin kuzeyinden verilmiştir (Resim-55). Bu açıklığın kuzey cepheden verilmemesinin nedeni arazideki kot farkından dolayı olmalıdır. Giriş açıklığının üst kesimi de büyük ölçüde yıkılmıştır (Resim-56).

Harimin durumu da oldukça kötüdür. Üst örtü ve duvarlar yıkıldığından harim içerisinde oldukça fazla toprak dolgu mevcuttur ve yoğun bir bitki örtüsüyle kaplıdır.

Mihrabın bulunduğu güney duvarının doğu ve batı kesimleri tamamen yıkılmıştır. Yalnızca mihrabın bulunduğu kesim belli bir seviyeye kadar ayakta kalabilmiştir (Resim-57). Mihrap, çeyrek küre şekilli kavsara ile örtülü yarım daire kesitli bir niş şeklindedir. Niş içinde yer yer sıva izleri görülebilmektedir.

Minberden bir iz görülmemektedir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Kalan izlerden, yapının düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Yapı bu bakımdan Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü

uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 53- Eski Gölköy Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 54- Eski Gölköy Camii. Güneyden genel görünüş.

Resim 55- Eski Gölköy Camii. Doğudan genel görünüş.

Resim 56- Eski Gölköy Camii. Harim giriş açıklığı.

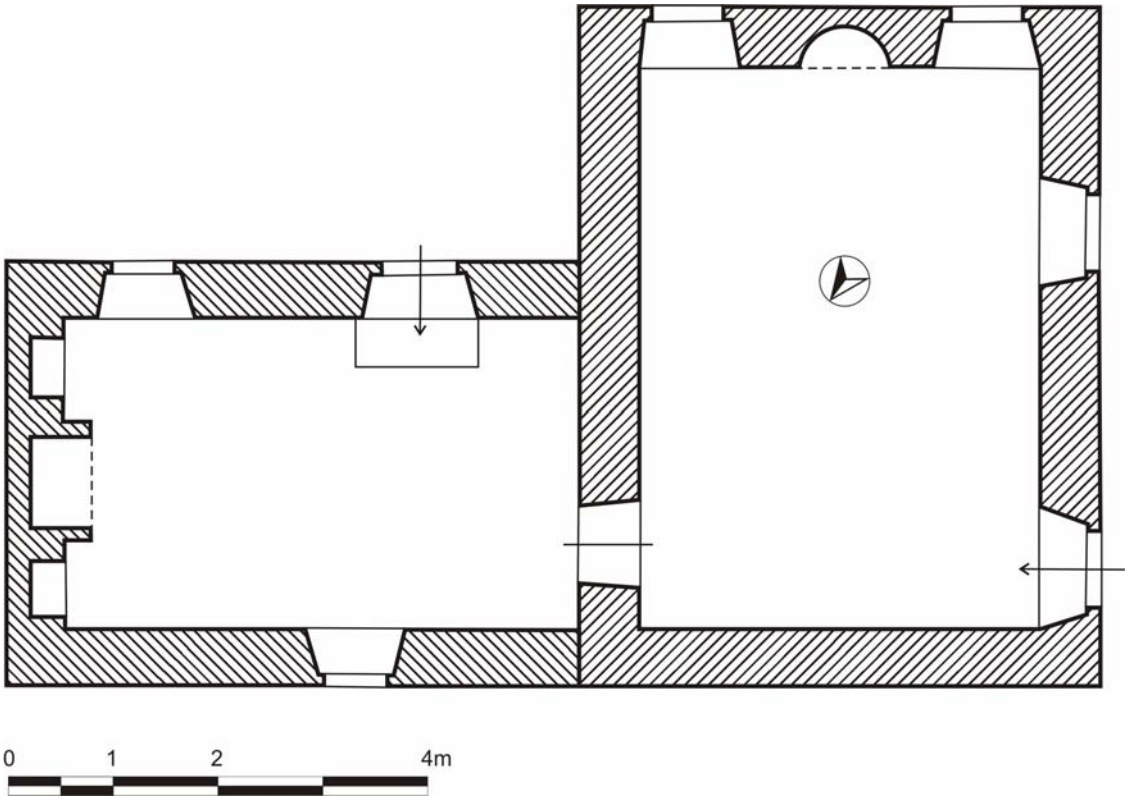

Resim 57- Eski Gölköy Camii. Harim güney duvarı.

3.1.2.9. Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi

Kemer Mahallesi, Turgutreis Beldesi'nin güneydoğusunda, Akyarlar'ı Turgutreis'e bağlayan yolun 4. kilometresinde yer almaktadır. Bodrum Yarımadası'nın güneyinde, denize hakim bir konumda yer alan mahallede, XIX. yüzyılda bir gemi yapım tezgahı olduğu bilinmektedir[181].

Yukarı mahallede yer alan eski mescit, mahallenin girişine yakın bir tarihte inşa edilen yeni cami nedeniyle kullanılmamaktadır. Mahallede, tanıtacağımız mescit dışında mescidin güneyinde 1902 tarihli kitabeli bir sarnıç yer almaktadır.

Şekil 12- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Plan.

Oldukça harap durumdaki yapı, yakın bir tarihte onarılmak istendiyse de bu onarım tam olarak gerçekleşememiş, yalnızca üstü beton ile kaplanmıştır (Resim-58). Yapının özellikle duvarlarındaki çatlaklar endişe verici boyuttadır. Mescidin doğu cephesine bitişik vaziyette, olasılıkla imamın ikameti için inşa edilmiş, içerisinde bir ocak nişi ve iki pencere açıklığı olan bir birim yer almaktadır (Resim-59,60). Mescit ile

[181] 1819 senesinde Bodrum tezgahı faal bir hale getirildikten sonra bu tezgahta kapaklı bir kalyon ile Kemer mevkiindeki tezgahta ise bir fırkateynin inşasına başlanmıştır. Bilgi için bkz. A.İ. Gencer, *Bahriye'de Yapılan* ……, s. 100.

bu birim arasındaki bitişme çizgisi göz önüne alındığında, bu birimin mescitten sonra inşa edilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Mescit uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-12). Minaresi yoktur. İnşa malzemesi olarak kaba yonu taş kullanılmıştır. Üzeri sonradan betonla kaplanmıştır.

Yapının güney cephesinde iki, batı cephesinde ise bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-59,61). Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları, taş söveli, düz atkı taşlıdır ve basık kemerli bir alınlığa sahiptir.

Harime giriş, batı cephesinin kuzeyinde yer alan taş söveli, dikdörtgen şekilli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-61). Gerçekte düz ahşap bir tavanla örtülü olduğunu düşünebileceğimiz örtü, günümüzde betonla kaplanmıştır (Resim-62). Harimin doğu cephesinin kuzeyinde, olasılıkla imamın ikameti için inşa edilmiş olan birime geçişi sağlayan basık kemerli bir açıklık bulunmaktadır (Resim-63).

Oldukça küçük boyutlu olan mihrap, çeyrek küre şekilli kavsara ile örtülü yarım daire kesitli bir niş şeklindedir (Resim-64). Mihrabın içindeki sıvalar büyük ölçüde dökülmüştür. Var olan kesimlerden, sıvaların üzerlerinin mora yakın bir maviyle boyalı oldukları görülmektedir.

Yapının minberi yoktur.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak doğusunda, olasılıkla imamın ikameti için yapılmış bir birim bulunmaktadır. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 58- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Kuzeyden genel görünüş.

Resim 59- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Güneyden genel görünüş.

Resim 60- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Doğusundaki birimin içten görünüşü.

Resim 61- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Batı cephesi.

Resim 62- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Harim

Resim 63- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Doğudaki birime geçişi sağlayan açıklık.

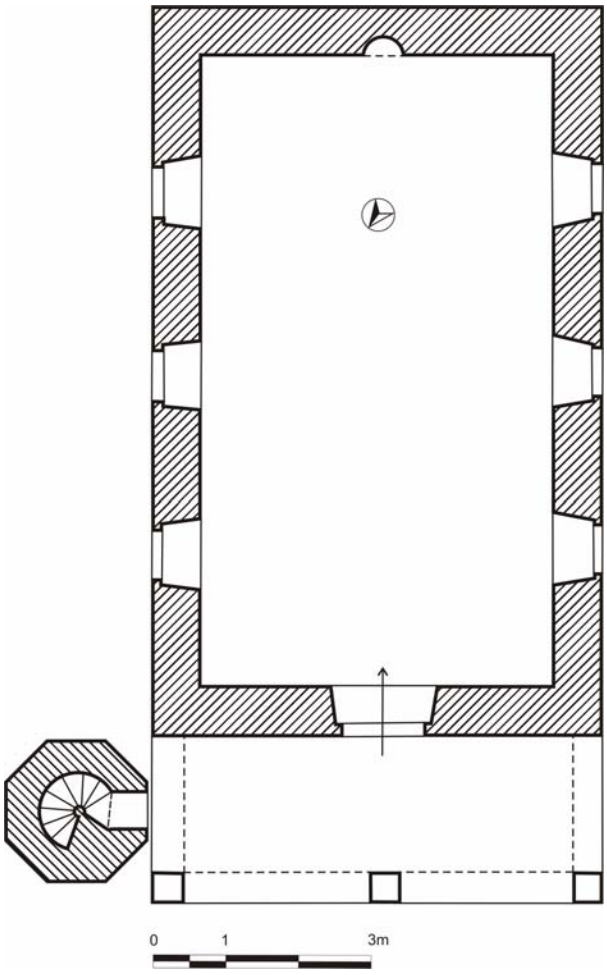
Resim 64- Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi. Mihrap.

3.1.2.10. Mumcular Bayır Mahallesi Camii

Bayır Mahallesi, Mumcular (Karaova)'ın yaklaşık 5 km doğusunda yer almaktadır. Günümüzde Mumcular (Karaova) Beldesi'ne bağlı bir mahalle olan Bayır, XIX. yüzyılda Karaova Merkez Bucağı'na bağlı 18 hanelik küçük bir köy durumundadır[182].

Mahallede, tanıtacağımız cami dışında giriş açıklığı üzerinde bir inşa kitabesi bulunan, 1837-38 yılına tarihli bir sarnıç yer almaktadır.

Yapı, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeydoğusundaki minareden oluşmaktadır (Şekil-13) (Resim-65).

Şekil 13- Mumcular Bayır Mahallesi Camii. Plan.

[182] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 24–26; İ. Güner, *a.g.e.*, s. 91.

Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Sıvaların dökülen kesimlerinden anlaşıldığı kadarıyla inşa malzemesi moloz taştır. Sıvayla oluşturulmuş bir dizi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatıyla örtülü ve kiremit kaplıdır. Caminin güneydoğusuna yakın bir tarihte üzeri eternit ile örtülü küçük ve basit bir yapı eklenmiştir (Resim-65).

Doğu ve batı cephesinde üçer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-66,67). Pencereler basit dikdörtgen şekillidir. Güney cephesinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır.

Son cemaat yerinin doğusuna yerleştirilmiş olan minarenin yapıyla organik bir ilişkisi yoktur (Resim-65). Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, batısındaki yuvarlak kemerli açıklıktan girilmektedir. Minarede herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri, ilk inşaattan değildir (Resim-68). Bugünkü son cemaat yeri kare kesitli üç beton ayak üzerine oturan düz ahşap tavanla örtülüdür.

Harime giriş, kuzey cephesinde yer alan bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-68). Dikdörtgen şekilli giriş açıklığı, taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Harim düz ahşap tavanla örtülüdür (Resim-69).

Mihrap çeyrek küre şekilli kavsara ile örtülü yarım daire kesitli bir niş şeklindedir (Resim-70). Oldukça dar ve uzun bir formda olan mihrap nişi, üst kesimine doğru daralmaktadır.

Taş minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen planlı oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür. Bodrum'a ait vakıf kayıtlarında Bayır Köyü'nde Süleyman Efendi adlı biri tarafından inşa ettirilmiş bir mescitten bahsedilmektedir[183]. Köyde başka herhangi bir mescit bulunmadığından bahsedilen yapı olma ihtimali yüksektir. Ancak bunu kesin olarak kanıtlayacak herhangi bir veriye sahip değiliz.

[183] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek,* İstanbul 1946, s. 62.

Resim 65- Mumcular Bayır Mahallesi Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 66- Mumcular Bayır Mahallesi Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 67- Mumcular Bayır Mahallesi Camii. Batı cephesi

Resim 68- Mumcular Bayır Mahallesi Camii. Kuzey cephesi.

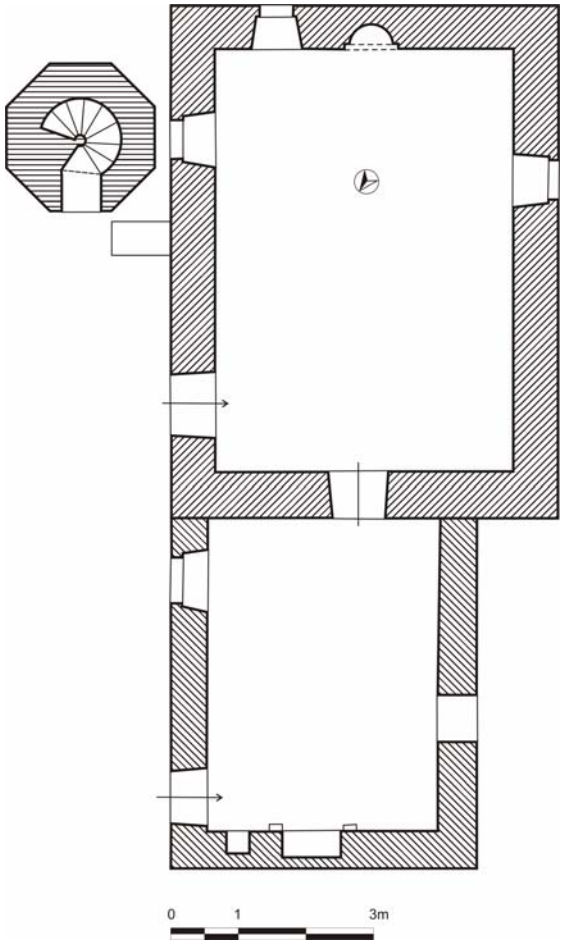
Resim 69- Mumcular Bayır Mahallesi Camii. Harim.

Resim 70- Mumcular Bayır Mahallesi Camii. Mihrap

3.1.2.11. Peksimet Köyü Camii

Peksimet Köyü, Turgutreis Beldesi'nin kuzeyinde, Dereköy'ü Gümüşlük'e bağlayan yol üzerinde bulunmaktadır. Müsgebi (Ortakent), Etrim ve Sandıma ile beraber, Bodrum'un İsravalos (Sıravalos) kazasına bağlı, bölgede bilinen en eski Türk köylerinden biridir[184]. Köyde, birçoğu harap durumdaki geleneksel konut örnekleri dikkat çekicidir. Ancak yakın tarihte inşa edilmiş özensiz konutlar köyün genel bütünlüğünü bozmaktadır (Resim-71).

Şekil 14- Peksimet Köyü Camii. Plan.

Yakın bir tarihte onarım geçirmiş olan cami, köyün üst kesiminde, kuzeyden güneye doğru eğimli arazi üzerine inşa edilmiştir (Resim-72). Onarım sırasında örtü betonarme olarak yenilenmiş ve harimin kuzeyine olasılıkla imamın ikameti için inşa edilmiş birim yerleştirilmiştir. Girişi doğu cephesinin güneyindeki dikdörtgen şekilli bir

[184] Bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *166 Numaralı*……., s. 149; M. Yazıcı, *a.g.t.*, s. 179.

açıklıktan sağlanan bu birimin kuzeyinde bir ocak nişi, doğu ve batısında ise dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır.

Dış görünüş açısından yöreye özgü geleneksel konutlara benzeyen yapı, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim ve harimin güneydoğusundaki minareden oluşmaktadır (Şekil-14).

Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Sıvaların yer yer dökülen kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla inşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Üzeri düz betonarme tavan ile örtülüdür.

Yapının doğu, batı ve güneyinde birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-73,74). Küçük boyutlu bu pencereler taş söveli ve dikdörtgen şekillidir.

Minare yapının güneydoğusuna yerleştirilmiştir ve yapıyla organik bir ilişkisi yoktur (Resim-73). Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, kuzeyindeki basık kemerli açıklıktan girilmektedir. Sekizgen kürsünün doğu cephesi üzerinde yakın tarihli bir inşa kitabesi yer almaktadır.

Harime giriş doğu cephesinin güneyindeki dikdörtgen şekilli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-75). Gerçekte düz ahşap bir tavanla örtülü olduğunu düşünebileceğimiz üst örtü günümüzde betonarme olarak yenilenmiştir (Resim-76). Harimin kuzeyinde, olasılıkla imamın ikameti için inşa edilmiş olan birime geçişi sağlayan yuvarlak kemerli bir açıklık bulunmaktadır (Resim-77).

Güney duvarının ortasında yer alan mihrap, yarım daire kesitli bir nişe sahiptir (Resim-78). Mihrap nişi yukarıya doğru kademeler halinde daralarak yükselen mukarnaslı bir kavsara ile örtülmüştür. Niş, yakın zamanda yeşil renkli yağlı boya ile boyanmıştır.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan yapının, günümüzde betonarme olarak yenilenmiş olan üst örtüsünün, gerçekte düz ahşap tavanla örtülü olduğunu söyleyebiliriz. Yapı bu bakımdan Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir.

Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü olduğunu düşünebileceğimiz uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Minarenin sekizgen kürsüsünün doğu cephesi üzerinde, yakın tarihli bir inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabeden minarenin Geriş Köyü'nden Ahmet ve Ayşe Ilgın tarafından 1996 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Resim 71- Peksimet Köyü. Genel görünüş.

Resim 72- Peksimet Köyü Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 73- Peksimet Köyü Camii. Güney cephesi.

Resim 74- Peksimet Köyü Camii. Güneybatıdan genel görünüş.

Resim 75- Peksimet Köyü Camii. Doğu cephesi

Resim 76- Peksimet Köyü Camii. Harim.

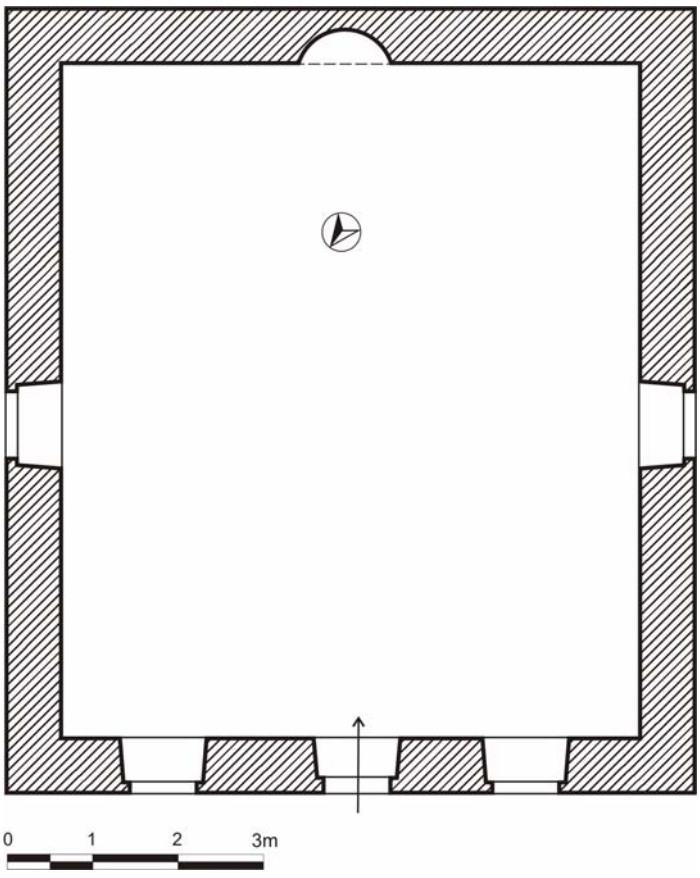
Resim 77- Peksimet Köyü Camii. Kuzeydeki birime geçişi sağlayan açıklık.

Resim 78- Peksimet Köyü Camii. Mihrap.

3.1.2.12. Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii

Etrim Mahallesi, Mumcular (Karaova)'ın yaklaşık 7 km güneybatısındaki eski Bodrum-Milas karayolu üzerinde bulunan Pınarlıbelen Köyü'nün, 4 km kadar güneyinde yer almaktadır. Günümüzde Pınarlıbelen Köyü'ne bağlı bir mahalle olan Etrim, XVI. yüzyıla ait muhasebe ve tapu tahrir defterlerinde Peçin kazasına bağlı köylerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır[185]. Mahallede burada tanıtacağımız cami dışında, caminin doğusunda yol üzerinde bir de çeşme bulunmaktadır. Ayrıca Mahallenin güneyindeki Kale Dağı üzerinde antik Theangela kentinin kalıntılarına rastlamak mümkündür[186].

Şekil 15- Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii. Plan.

[185] Bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *166 Numaralı*……. s. 146, 191; E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 109.
[186] Bilgi için bkz. G. E. Bean, *a.g.e.*, s. 153-159; B. Umar, *a.g.e.*, s.100-105.

Mahallenin batısında küçük bir tepe üzerinde yer alan caminin çevresinde, atıl durumdaki bir ilkokul binası dışında herhangi bir yapı bulunmamaktadır (Resim-79). Köy içine yeni bir cami yapılması ile birlikte günümüzde artık kullanılmayan eski cami, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-15). Son cemaat yeri ve minaresi yoktur. Caminin kuzeyi, duvar yüksekliği yaklaşık 1m olan bir bahçe ile çevrelenmiştir (Resim-80). Duvarları yer yer yıkık durumdaki bahçeye giriş, kuzey ve doğudaki küçük açıklıklarla sağlanmaktadır.

İnşa malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Duvarları sıvalı ve beyaz badanalıdır. Ancak bakımsızlıktan sıvalar yer yer dökülmeye başlamış, duvarlarda da çatlaklar oluşmuştur. Yapının üzeri kırma çatıyla örtülü ve kiremit kaplıdır.

Doğu ve batı cephesinde birer pencere açıklığı bulunurken, güney cephesinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır(Resim-81,82). Pencereler ahşap söveli ve dikdörtgen şekillidir.

Harim kuzey duvarında dikdörtgen şekilli basit bir giriş açıklığı ve iki yanında yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-83).

Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavan tahtaları yenilenmiştir. Duvarların özellikle alt kesimlerinde nemden dolayı bozulmalar başlamıştır. Harimin ahşap döşeli taban tahtalarında da yer yer kırıklar göze çarpmaktadır (Resim-84).

Mihrap, çeyrek küre şekilli kavsara ile örtülü yarım daire kesitli bir niş şeklindedir (Resim-84).

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-84).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen planlı oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 79- Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii. Genel görünüş.

Resim 80- Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 81- Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii. Batıdan genel görünüş.

Resim 82- Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

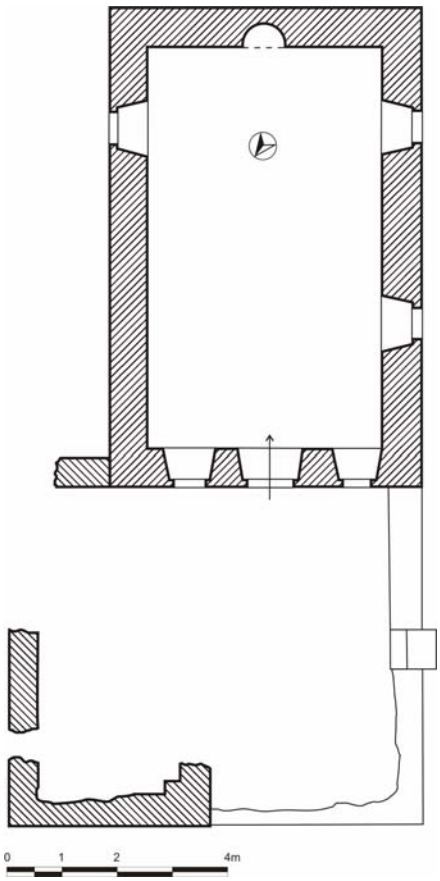
Resim 83- Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii. Kuzey cephesi.

Resim 84- Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii. Harim.

3.1.2.13. Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii

Yalıkavak'ın ilk yerleşim yeri olan Sandıma Köyü, Yalıkavak Beldesi'nin yaklaşık 3 km güneyinde, denize hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır. Günümüzde terk edilmiş durumda olan köyde, yöreye özgü harap vaziyetteki çok sayıda konut yapısı dikkat çekicidir. Sandıma Köyü, Müsgebi (Ortakent), Etrim ve Peksimet ile beraber Bodrum'un İsravalos (Sıravalos) kazasına bağlı, bilinen en eski Türk köylerinden biridir[187].

Şekil 16- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii. Plan.

Köy, ortasından geçen Sandıma Deresi'nin ayırdığı iki büyük mahalleden oluşmaktadır. Her iki mahallede de birer cami mevcuttur. Aşağıda tanıtacağımız cami köyün doğusundaki mahallede bulunmaktadır (Resim-85). Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerinde yer alan camiyi, köydeki geleneksel konut yapılarından ayırmak ilk bakışta oldukça zordur (Resim-86).

[187] Bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *166 Numaralı*……..; M. Yazıcı, *a.g.t.*, s. 154,179,247.

Yapı uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-16). Son cemaat yeri ve minaresi yoktur. Kuzeydoğusuna olasılıkla imamın ikameti için sonradan eklenmiş olan birim, büyük ölçüde yıkılmıştır (Resim-87). Bu birimin yalnızca kuzey duvarı ve doğu duvarının bir bölümü ayaktadır. Üzerindeki sıvaları büyük ölçüde dökülmüş olan camide, inşa malzemesi olarak, köşelerde düzgün kesme taş diğer yerlerde kaba yonu taş kullanılmıştır. Örtüsü tamamen yıkılmıştır. Kalan izlerden düz ahşap bir tavanla örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının doğu cephesinde bir, batı cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-88). Güney cephesinde herhangi bir açıklık yoktur. Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları, taş söveli ve düz atkı taşlıdır.

Caminin kuzeyinde son cemaat yeri bulunmamasına karşın, yaklaşık 50 cm yüksekliğinde, batısındaki iki basamaklı taş merdivenle çıkılan bir platform vardır (Resim-87).

Harimin kuzey cephesindeki dikdörtgen şekilli giriş açıklığının iki yanında, yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-89). Tüm açıklıklar taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Her iki pencere açıklığının içi de sonradan moloz taşlarla doldurulmuştur.

Harim oldukça kötü durumdadır. Örtü tamamen yıkıldığından harim içi belli bir seviyeye kadar toprakla dolmuş ve bitki örtüsüyle kaplanmıştır (Resim-90). Dış etkenlere çok açık olduğundan duvarların özellikle üst kesimleri yıkılmaya başlamıştır.

Güney duvarının ortasında yer alan yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-91). Nişin içi sıvalı ve beyaza boyalıdır. Mihrap çerçevesi profilli silmelerle belirginleştirilmiştir.

Minberden bir iz görülmemektedir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen planlı oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 85- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle. Genel görünüş.

Resim 86- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 87- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 88- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii. Doğu cephesi.

Resim 89- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii. Kuzey cephesi.

Resim 90- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii. Harim.

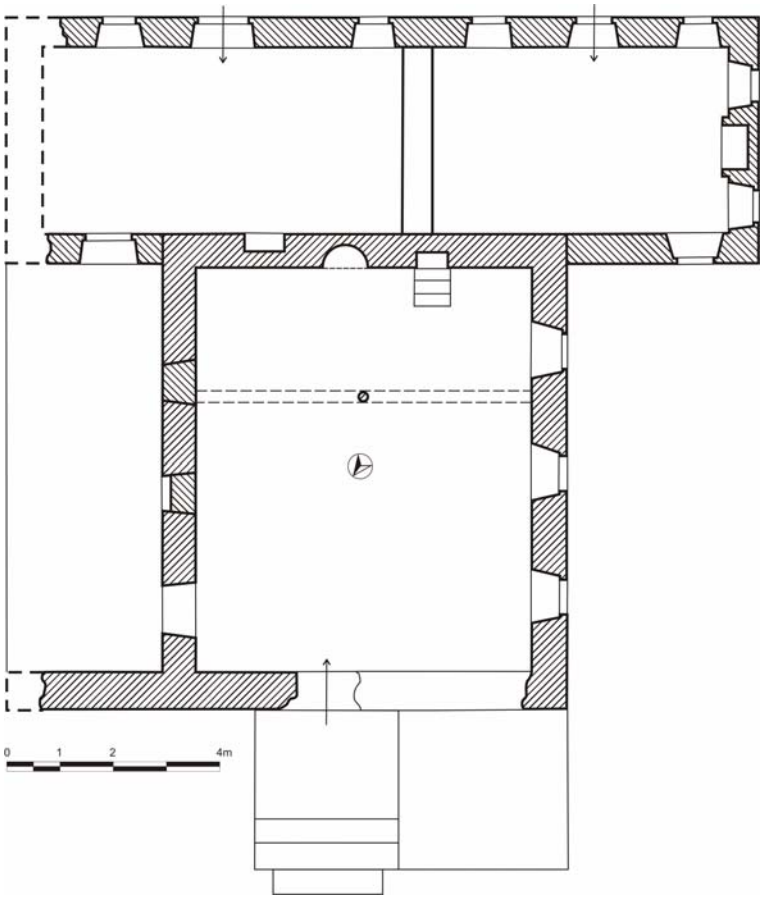

Resim 91- Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii. Harim.

3.1.2.14. Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii

Yalıkavak'ın ilk yerleşim yeri olan Sandıma Köyü, Yalıkavak Beldesi'nin yaklaşık 3 km güneyinde denize hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır. Günümüzde terk edilmiş durumda olan köyde, yöreye özgü harap vaziyette çok sayıda konut kalıntısı bulunmaktadır. Sandıma Köyü, Müsgebi (Ortakent), Etrim ve Peksimet ile beraber Bodrum'un İsravalos (Sıravalos) kazasına bağlı bölgedeki bilinen en eski Türk köylerinden biridir[188]. Köyde yer alan Osmanlı dönemine ait iki cami, iki sarnıç ve iki çeşme ne denli yoğun bir yerleşme olduğunun göstergesidir.

Sandıma Deresi'nin ayırdığı iki büyük mahalleden oluşan köyün, her iki mahallesinde de birer cami mevcuttur. Aşağıda tanıtacağımız cami köyün batısındaki mahallede bulunmaktadır.

Şekil 17- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Plan.

[188] Bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *166 Numaralı*……, s. 149-150; M. Yazıcı, *a.g.t.*, s. 154, 179, 247.

Mahallenin meydanı diyebileceğimiz bir alan içerisinde yer alan cami, güneydoğusundaki çeşmeyle birlikte bir bütün oluşturmaktadır. Güneyden kuzeye eğimli bir arazi üzerinde yer alan caminin, güneyinde ve doğusunda bazı birimler bulunmaktadır (Resim-92). Güneyde, caminin doğu ve batısına doğru çıkıntı yapan, enlemesine dikdörtgen planlı, ortadan bir perde duvarla bölünmüş iki birim yer almaktadır (Resim-93). Batıdaki birimin güney cephesinde ortada bir giriş açıklığı, açıklığın iki yanında ise birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı cephesinde iki pencere açıklığı yer alırken, kuzey cephesinde bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Ayrıca batı cephesinin ortasında bir ocak nişi göze çarpar. Doğudaki birimin güney cephesinde de ortada bir giriş açıklığı ve iki yanında birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Dikdörtgen şekilli açıklıklar, düz atkı taşlı ve taş sövelidir (Resim-93). Kuzeyde ve güneyde yer alan açıklıklar kısmen tahrip olmuştur. Doğudaki birimin doğu duvarı tamamen yıkılmıştır (Resim-92). Ayrıca caminin doğu duvarı boyunca uzanan ve camiye bitiştirilmiş vaziyette, oldukça dar bir birim daha bulunmaktadır. Bu biriminde doğu duvarı tamamen tahrip olmuştur (Resim-94). Güney duvarı üzerinde, diğer birime geçişi sağlayan dikdörtgen şekilli basık kemerli bir açıklık yer alırken, batı cephesinin kuzeyinde camiye girişi sağlayan yine dikdörtgen şekilli başka bir açıklık daha bulunmaktadır. Her üç biriminde üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Ancak kalan izlerden düz toprak tavanla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Bu birimlerden güneydekiler, olasılıkla imamın ikameti için inşa edilmiştir. Ancak doğudaki birimin işlevi bilinmemektedir. Bu birimin kadınlar mahfili olarak kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz (Resim-94).

Cami, uzunlamasına dikdörtgen şekilli bir harimden oluşmaktadır (Şekil-17). Duvarları yer yer sıvalı ve badanalıdır. Sıvaların döküldüğü kesimlerden anlaşıldığı kadarıyla, inşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş, diğer kesimlerde moloz taş kullanılmıştır. Büyük ölçüde yıkılmış olan üst örtü, güneyden kuzeye doğru eğimli bir çatıyla örtülüdür. Yapı dikkatle incelendiğinde, gerçekte düz toprak tavanla örtülü olduğu, sonradan güney duvarının yükseltilerek kuzeye doğru eğimli bir çatıyla örtüldüğü ve ahşap bir destek ilave edildiği görülmektedir (Resim-95). Bu bölümdeki bitişim çizgisi ve taş örgüsünün farklılığı bunun açık bir göstergesidir (Resim-96).

Yapının batısında üç, doğusunda iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-94,96). Güney cephesinde herhangi bir açıklık yoktur. Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları ahşap sövelidir. Doğudaki pencere açıklıkları sonradan kapatılmıştır (Resim-94). Ayrıca doğu cephesinin kuzeyinde, doğudaki birime geçişi sağlayan, yine ahşap söveli dikdörtgen şekilli bir açıklık bulunmaktadır.

Kuzey cephesinin batı kesimi büyük ölçüde yıkılmış olan yapıya giriş, taş merdivenlerle sağlanmaktadır (Resim-97). Ancak merdivenlerde kısmen tahrip olmuştur. Bu cephede pencere açıklığına dair herhangi bir ize rastlanmamaktadır.

Harim oldukça kötü durumdadır. Üst örtü büyük ölçüde yıkıldığından harim içi belli bir seviyeye kadar dolmuştur. Kısmen taban tahtaları seçilebilmektedir (Resim-98). Dış etkenlere çok açık olduğundan duvarların özellikle üst kesimleri yıkılmaya başlamıştır. Harimin güneyinde, ortada daire kesitli ahşap bir desteğe oturan doğu-batı yönlü ahşap bir kiriş bulunmaktadır (Resim-98). Destekle kiriş arasında profilli bir yastık göze çarpmaktadır. Kalan izlerden yapının gerçekte düz toprak tavanla örtülü olduğu, sonradan güney duvarının yükseltilerek kuzeye doğru eğimli bir çatıyla örtüldüğü görülmektedir (Resim-95). Ahşap destek de bu eğimli çatıyı desteklemek için kullanılmıştır. Ancak gerçekte düz toprak tavanla örtülü olduğunu düşündüğümüz yapının hariminde, herhangi bir destek bulunup bulunmadığına dair bir iz yoktur.

Yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-99). Kavsaranın üst kesiminde iki sıra mukarnas dolgu göze çarpmaktadır. Dışa doğru taşırılarak belirginleştirilen mihrabın üst kesiminde, üçgen bir tepelik yer almaktadır.

Minberden herhangi bir iz görülmemektedir. Ancak mihrabın hemen batısında yer alan üç basamaklı taş merdiven minber olarak kullanılmış olmalıdır (Resim-98).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapının hariminde, ortada daire kesitli ahşap bir desteğe oturan doğu-batı yönlü ahşap bir kiriş bulunmaktadır. Kalan izlerden yapının güney duvarının yükseltilerek kuzeye doğru eğimli bir çatıyla örtüldüğü ve ahşap desteğin de bu dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle yapı günümüzde ahşap destekli olarak görülse de, gerçekte düz ahşap tavanla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Düz ahşap tavanlı camilerle ilgili Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü

uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 92- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 93- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Güneybatıdan genel görünüş.

Resim 94- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Doğu cephesi.

Resim 95- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 96- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Batı cephesi.

Resim 97- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Kuzeyden genel görünüş.

Resim 98- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Harim.

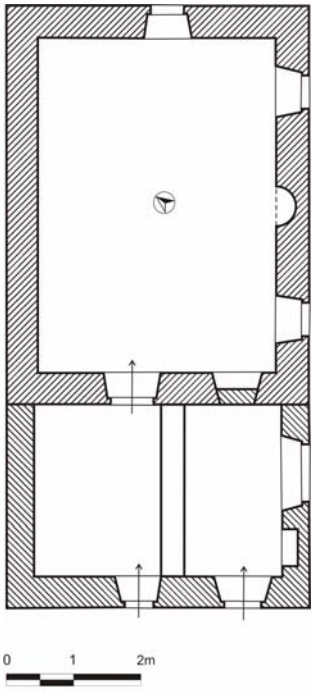
Resim 99- Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii. Mihrap.

3.1.2.15. Yakaköy Camii

Yakaköy, Ortakent'in yaklaşık 7 km kuzeybatısında, denize hakim yüksekçe bir tepenin eteklerine kurulmuştur.

Köy içinde yer alan eski cami, köyün karşı mahallesine yakın bir tarihte inşa edilen yeni cami nedeniyle kullanılmamaktadır. Köyde, tanıtacağımız cami dışında caminin hemen güneyinde 1910 yılında inşa edilmiş bir çeşme yer almaktadır.

Kuzeyden güneye doğru oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olan yapı, enine dikdörtgen planlı bir harim, harimin batısında sonradan inşa edilmiş iki birim ve bu birimlerin de batısındaki minareden oluşmaktadır (Şekil-18) (Resim-100).

Şekil 18- Yakaköy Camii. Plan.

Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Sıvaların yer yer dökülen kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla, inşa malzemesi kaba yonu taştır. Kayrak taşlarla oluşturulmuş saçak, yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatıyla örtülü ve kiremit kaplıdır.

Yapının doğu ve batı cephesinde birer, güney cephesinde ise iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-100). Batı cephesindeki pencere açıklığı sonradan yarıya kadar kapatılmıştır. Eğimden dolayı kuzey cephesinde herhangi bir açıklık yoktur (Resim-101). Açıklıklar dikdörtgen şekilli, taş söveli ve düz atkı taşlıdır.

Yakın bir zamanda inşa edilmiş olan minare, yapının yaklaşık 5 m batısında bulunmaktadır. Yapıya bu kadar uzak olması arazinin eğiminden dolayı olmalıdır. Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, doğusundaki yuvarlak kemerli açıklıktan girilmektedir. Minarede herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının batısındaki birimin sonradan eklendiği oldukça açıktır. Ancak ne amaçla inşa edildiği bilinmemektedir. Sonradan bir perde duvarla ikiye bölünmüş olan enine dikdörtgen şekilli birimin güneyinde, kare şekilli bir pencere açıklığı, batısında ise dikdörtgen şekilli iki giriş açıklığı bulunmaktadır (Resim-102). Üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür.

Harime batı cephesindeki dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir. Harim düz ahşap tavanla örtülüdür. Artık kullanılmayan yapı oldukça bakımsız kalmış, tavan tahtalarının bir bölümü çökmüştür (Resim-103).

Yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-104). Nişin içinde, boyama ile yapılmış, püsküllü birer kordonla iki yana çekilmiş bir perde motifi bulunmaktadır.

Oldukça harap durumdaki ahşap minber, herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapı süsleme açısından zengin değildir. Mihrap nişindeki perde motifi dışında süslemeye rastlanmamaktadır.

Mihrap nişi yağlı boya ile yapılmış, püsküllü birer kordonla iki yana çekilmiş mavi renkli bir perde motifi ile bezelidir (Resim-104).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, düz ahşap tavanla örtülü oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak harim kısmı uzunlamasına değil enlemesine dikdörtgen şekillidir ve giriş batı cephesinden verilmiştir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Mihrapta görülen iki yana toplanmış perde motifi, son dönem yapılarında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Mihrap nişi içinde asılı duran üzeri boyalı alçı perde motiflerinin yanı sıra, bu yapıda görüldüğü gibi niş içine yağlı boya ile yapılmış perde motiflerine de rastlamak mümkündür. *Uşak Kara Ali Camii* (XIX. yüzyılın ilk yarısı)[189], *Bursa Kemaliye Köyü Camii* (1874-75)[190], *Denizli Belenardıç (Torapan) Köyü Camii* (1884)[191], *Afyon Kızılören Köyü Camii* (XIX. yy. ikinci yarısı)[192], *Beypazarı İncili Camii* (1901)[193] ve *Bayındır Hacı İbrahim Camii* (1909)[194] mihrap nişi içerisinde yağlı boya perde motifi bulunan örneklerden bazılarıdır.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü enine dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

---

[189] Resim için bkz. K. İnce, *a.g.e*., res. 4e.
[190] Resim için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. IV, Ankara 1986, *s.* 446, res. 240.
[191] Resim için bkz. Ş. Çakmak, "Belenardıç (Torapan) Köyü Camii (Güney/Denizli)", *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir 1994, lev. X, res. 4.
[192] Resim için bkz. E. Daş, "Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış İki Köy Camii", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, C. II, Ankara, 1995, s. 10, res. 4.
[5] Resim için bkz. T. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 67, res. 89.
[6] Resim için bkz E. İ. Sevin, *Bayındır'da Türk Dönemi Yapıları*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2005, res. 79.

Resim 100- Yakaköy Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 101- Yakaköy Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 102- Yakaköy Camii. Batısındaki birim.

Resim 103- Yakaköy Camii. Harim.

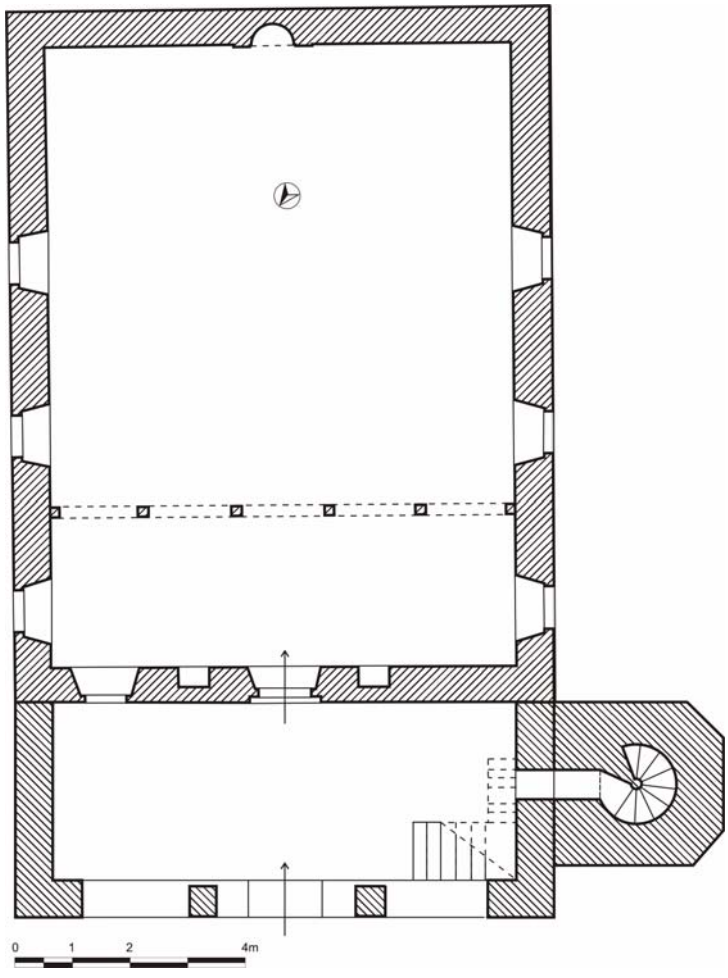

Resim 104- Yakaköy Camii. Mihrap.

3.1.2.16. Çömlekçi Köyü Camii

Çömlekçi Köyü, Mumcular (Karaova)'ın yaklaşık 7 km kuzeyindeki eski Bodrum-Milas karayolu üzerinde bulunan Akarca Mahallesi'nin 4 km kuzeybatısında, bölgeye hakim yüksekçe bir tepe üzerinde yer almaktadır.

Köyün merkezinde yer alan cami, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatısındaki minareden oluşmaktadır (Şekil-19) (Resim-105). Duvarları sıvalıdır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır.

Şekil 19- Çömlekçi Köyü Camii. Plan.

Yapının alt kesiminde, doğu ve batı cephelerinde üçer pencere açıklığı bulunurken, güney cephesinde herhangi bir açıklık yoktur (Resim-106). Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları düz atkı taşlı ve taş sövelidir. Üst kesimde ise doğu ve batı cephelerinde dörder pencere açıklığı görülmektedir. Daha küçük boyutlu olan bu

pencerelerden yapının kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin üst kat pencereleri yuvarlak kemerli, diğerleri yine dikdörtgen şekillidir.

Minare, yapının kuzeybatısında, son cemaat yerine bitişik vaziyettedir. Köşeleri pahlanmış kare bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik gövdeden oluşan minareye, son cemaat yerinin batısındaki yuvarlak kemerli bir açıklıktan girilmektedir. Minare gövdesi helezonik yivlerle süslüdür. Minare kürsünün güney cephesinde yakın tarihli bir inşa kitabesi bulunmaktadır.

Harim kuzey cephesi, son zamanlarda yapılan eklemelerle değişikliğe uğramıştır (Resim-107). Kalan izlerden düz ahşap tavanlı son cemaat yerinin kuzey cephesinin, kare kesitli payelere oturan yuvarlak kemerlerle birbirinden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra, kadınlar mahfilinin son cemaat yerinin üstünü örtecek şekilde kuzeye doğru taşırılması sonucu, doğu ve batı cephedeki kemer gözleri kapatılarak bu bölümlere birer pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Bunun yanında kuzey cephesinin doğu ve batısında yer alan kemerler de tamamen kaldırılarak bu bölümlerin arası camekanla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin kuzey batısında içte, kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan merdivenler yer almaktadır.

Harim kuzey duvarında dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı ve bu açıklığın doğusunda yine dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-108). Giriş açıklığının iki yanındaki mermer sövelerin üzerinde, olasılıkla çevredeki yakın bir kiliseden getirilmiş devşirme birer başlık göze çarpar (Resim-109). Açıklığın üzerinde, iki satır halinde düzenlenmiş dikdörtgen şekilli mermer bir kitabe levhası yer almaktadır (Resim-110).

Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Resim-111). Tavanın ortasında ahşap çıtalarla oluşturulmuş kare şekilli bir göbek bulunmaktadır (Resim-112). Kuzeyde ise kare kesitli altı ahşap destekle taşınan bir kadınlar mahfili yer alır (Resim-113). Harimin doğu ve batı duvarının büyük bölümü ile güney duvarının tamamında yoğun kalemişi süslemelere rastlanmaktadır (Resim-111,114,115). Ancak harimin kuzeyinde yer alan kadınlar mahfilinin başlangıcından itibaren doğu, batı ve kuzey duvarlarında herhangi bir kalemişi süsleme görülmemektedir. Süslemelerin düzensiz bir şekilde birden kesilmesi bu bölümde bazı onarımlar yapıldığını akla getirmektedir.

Kalemişleriyle oluşturulmuş uzunlamasına dikdörtgen bir pano içerisine alınmış olan, yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-116). Nişin her iki yanında bulunan ve nişin üst kesimindeki yatay silmeye oturan ahşaptan alem şekilli kabartmalar dikkat çekicidir.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapıda, ahşap ve yoğun biçimde kalemişi süslemelere rastlanmaktadır.

Ahşap süslemeler oldukça sade tutulmuştur. Harim tavanında çıtaların çakılmasıyla oluşturulmuş, kare şekilli iç içe iki basit göbek yer almaktadır (Resim-112). İçteki göbeği sınırlayan çıtalar düz değil zikzak şekillidir. Göbekte daire şekilli küçük bir kabara yer almaktadır.

Kalemişi süslemelere ise, harimin doğu, batı ve güney duvarlarında yer verilmiştir(Resim-111,114,115). Harimin kuzey duvarı ile doğu ve batı duvarlarının kuzeyinde kalan bölüm ve güney duvarındaki çok küçük bir bölümde süsleme unsurlarına rastlanmamaktadır. Ancak süsleme düzeninin bu bölümlerde aniden kesilmesi, bu alanlarda var olan süslemelerin, yapının geçirdiği belli onarımlar sonucu tahrip olduğunu akla getirmektedir.

Yapıdaki kalem işi süslemelerin tümü şablonla oluşturulmuş geç dönem süslemeleridir[195]. Harim duvarında yer alan bu süslemeler, bitkisel motifler, dinsel içerikli yazılar, mimari ve sembolik tasvirlerden oluşmaktadır. Süslemeler birbirlerinden, kıvrım dallar arasına yerleştirilmiş bir yazı şeridi, zikzak ve lale motiflerinin yer aldığı altı şeritle ayrılan iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Üst katta, bitkisel motiflerle çevrelenmiş dairesel şekilli panoların içerisinde, Tanrı ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu dinsel içerikli yazılar bulunmaktadır. Bu panoların arasına da vazodan çıkan çiçek demetleri yerleştirilmiştir. Alt katta dikdörtgen şekilli panolar içerisinde, yine dinsel içerikli yazılar, sembolik tasvirler ve bir mimari tasvir yer almaktadır. Mimari tasvir, batı duvarının ortasında iki pencere arasına yerleştirilmiş bir Kâbe tasviridir (Resim-117). Kâbe arkaya doğru daralacak şekilde resmedilerek, bir perspektif kazandırılmak istenmiştir. Merkezde yer alan Kâbe'nin etrafında daha küçük boyutlu çeşitli yapılar bulunmaktadır. Kâbe ile birlikte tüm yapıları, dört köşesinde de birer minare yer alan revaklı bir avlu çevrelemektedir. Mihrabın hemen doğusundaki kare pano içinde ise çeşitli sembolik tasvirler göze çarpar (Resim-111). Üzerinde küçük boyutlu birkaç çeşit ağacın bulunduğu zeminin ortasında adaleti simgeleyen bir terazi tasviri ve terazinin üst kesiminde üç sancak tasviri bulunmaktadır. Sancakların çevresinde, ilk basamaklarında birer sancak bulunan ve alemli birer külah içeren dört

[195] Köy halkı bu süslemelerin 1950'li yılların sonunda yapıldığını ifade etmektedir.

minber tasviri yer almaktadır. Terazinin batısında ise içerisinde yazı bulunan bir ibrik tasviri göze çarpmaktadır.

Mihrabın üç yönünü dolaşan zikzak şeritlerin çevrelediği dinsel içerikli yazı şeridi ve onun alt kesimindeki başka bir ibrik tasviri de dikkat çekicidir (Resim-116).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, uzunlamasına dikdörtgen planı ve düz ahşap tavanla örtülü oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıda yoğun biçimde kalem işi ve az da olsa ahşap süslemeye rastlamak mümkündür.

Harim tavanında görülen çıtalarla yapılmış kasetleme örnekleri, birçok sivil ve dini mimarlık örneğinde karşımıza çıkmaktadır. *Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Camii* (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı)[196] orta sahın tavanında, *Zeytinliova Kara Osman-oğlu (Hacı Mustafa Ağa) Camii* (1747)[197] harim tavanında, *Karaburun Ambarseki Köyü Camii* (XIX. yüzyıl) [198] harim tavanında, *Tokat Madımaklar Evi* (XIX. yüzyıl ortaları)[199] başoda tavanında, *Uşak Gani Kabaklar Evi* (XIX. yüzyıl sonları)[200] başoda tavanında ve daha birçok yapıda çitalarla oluşturulmuş bu tip ahşap tavan süslemelerine rastlamak mümkündür. Çömlekçi Köyü Camii'nde yer alan ahşap tavan süslemeleri ise verdiğimiz örneklere oranla çok daha sadedir.

Osmanlı Devletinin batıyla olan ilişkilerini arttırması, XVIII. yüzyıla kadar mimari ve bezeme alanında kendi içinde gelişme gösteren Osmanlı sanatını etkilemiştir[201]. Bu etkileşim mimariden çok süsleme alanında kendini göstermiştir[202].

---

[196] Resim için bkz. Ş. Çakmak, "Boğaziçi Kasabası Eski Cami (Baklan/Denizli)", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C. I, Ankara 1995, s. 537, res. 2.
[197] Resim için bkz. İ. Kuyulu, *Kara Osman-oğlu*……, s. 27. res. 14.
[198] Resim için bkz. C. Gürbıyık, *Karaburun ve Mordoğan'daki Türk Eserleri,* (E.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 2003, res 81.
[199] Resim için bkz. H. Çal, *Tokat Evleri*, Ankara 1988, s.20, res. 13.
[200] Resim için bkz. Y. Sayan, *Uşak Evleri*, Ankara 1997, s. 73, res. 61.
[201] Bilgi için bkz. M. Sözen-vd. *a.g.e.*, s. 284.
[202] Bilgi için bkz. D. Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme,* İstanbul 1954.

Batı sanatı etkileri, yapıların dış mimarisinde fazla bir etki göstermemekle birlikte, iç süslemeler bakımından önemli yenilikler getirmiştir[203]. Hatta erken dönemde inşa edilmiş birçok cami, sonraki dönemlerde batı modasına uygun biçimde süslenmiştir. *Soma Hızır Bey Camii* (1791-2)[204], *Aydın Cincin Cihanoğlu Camii* (1785)[205], *Bademli Kılcızade Mehmet Ağa Camii* (1811)[206], *Kırkağaç Çiftehanlar Camii* (1864–65)[207] ve *Soma Damgacı Camii* (1872)[208] kalemişi süslemelerin yoğun olarak kullanıldığı örnekler arasındadır.

Çömlekçi Köyü Camii'nin harim duvarlarında görülen kalemişi süslemeler ise yukarıda verdiğimiz örneklere oranla daha basit, tümü şablonla oluşturulmuş stilize süslemelerdir. Bu süslemeler konu, üslup ve renk bakımından, *Denizli Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii* (1814–15)[209], *Denizli Baklan-Çataloba Köyü Camii* (XVIII. sonu yada XIX. yüzyıl)[210], *Milas Alaçam Köyü Camii* (XIX. yüzyıl), *Muğla Yukarı Bağyaka Köyü Camii* (XIX. yüzyıl) ve *Denizli Çal Belevi Camii* (1949)[211] harim duvarlarındaki kalemişi süslemelerle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu örneklerde de dikdörtgen panolar içerisine alınmış, benzer şekilli geometrik ve bitkisel motifler, dinsel içerikli yazı şeritleriyle mimari ve sembolik tasvirler kullanılmıştır. *Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Camii* (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı)[212], *Fethiye Seki Tekke Camii* (XIX. yüzyıl)[213] ve *Denizli Güney-Belenardıç (Torapan) Köyü Camii* (1884)[214]'nde ise daha erken tarihli, benzer şekilli süslemeler göze çarpmaktadır.

Yapıdaki tek mimari tasvir batı duvarının ortasında yer alan Kâbe tasviridir. Anadolu'da birçok yapıda Kâbe tasvirine rastlamak mümkündür. *Kula Kurşunlu (Hoca Seyfeddin Camii) Camii'*nin (1489–90)[215] kubbe eteğinde, *Soma Hızır Bey Camii*'nin

---

[203] Bilgi için bkz. G. Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara 1977, s. 77.
[204] Resim için bkz. R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1988, s. 33, res. 27.
[205] Resim için bkz. *ay.es.*, s. 30, res. 25.
[206] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Bademli Kılcızade Mehmet Ağa Camii....., s. 151, res. 10.
[207] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Kırkağaç Çiftehanlar Camii", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi,* V, İzmir 1990, lev. XVI, res. 7.
[208] Resim için bkz. İ. Kuyulu, " Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi,* IV, İzmir 1988, lev. XXII, res. 11.
[209] Resim için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İli'ndeki*……, res. 167-168.
[210] Resim için bkz. *ay.es*. res. 249-250.
[211] Resim için bkz. C. V. Uygur, "Denizli'nin Çal Bölgesi Dil ve Kültürüne Dair Bazı Tespitler", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi, Bildiriler,* Denizli 2007, s. 879-885
[212] Resim için bkz. Ş. Çakmak, " Boğaziçi Kasabası……., res. 2-6.
[213] Resim için bkz. R. Duran, "Seki-Tekke Camii ve Tekke Sanatı ile İlgisi Üzerine", *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, İzmir 1992, s. 341, res. 7-8.
[214] Resim için bkz. Ş. Çakmak, "Belenardıç (Torapan) Köyü Camii……, lev. IX, X, XI. res. 2-4-6.
[215] Resim için bkz. R. Bozer, *a.g.e.*, s. 25, res. 11.

(1791–2)[216] son cemaat yerinde, *Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii*'nin (1834–35)[217] mihrabı üzerinde, *Muğla Kurşunlu Camii*'nin (1853–1900/1 onarım)[218] kubbe eteğinde, *Bursa Kemaliye Köyü Camii*'nin (1874–75)[219] batı duvarındaki panoda, *Denizli Baklan Çataloba Köyü Camii* (XIX. yy. sonları)[220] ile *Denizli Güney-Belenardıç (Torapan) Köyü Camii*'nin (1884)[221] harim güney duvarlarında ve daha birçok yapıda Kâbe tasvirleri karşımıza çıkmaktadır. Bunların arasında Soma Hızır Bey Camii ile Muğla Kurşunlu Camii'nde yer alan Kâbe tasvirlerinin oldukça başarılı bir perspektifle verildiği görülür. Çömlekçi Köyü Camii'nde de revaklar avlunun arka kesiminde daha dar gösterilerek resme bir perspektif verilmek istenmişse de minarelerin dizilişi ve revaklarla üzerlerindeki alemlerin yana yatık gösterilmesi gibi perspektif hatalarına düşülmüştür. Çömlekçi Köyü Camii'ndeki Kâbe tasviri, özellikle Denizli Baklan Çataloba Köyü Camii'nin harim güney duvarında yer alan Kâbe tasviri ile birebir aynıdır. Mihrabın doğusundaki kare pano içerisine yerleştirilmiş, tekke ve tarikat sanatı içinde ele alınabilecek olan[222], adaleti simgelemesinin yanı sıra, kıyamet günü günah ve sevapların tartılmasına işaret eden terazi tasviri ile eski Türk inanışlarında kutsal sayılan tek tek tasvir edilmiş ağaç motiflerinin benzerleri, yine *Denizli Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii* (1814–15)[223], *Denizli Baklan-Çataloba Köyü Camii* (XVIII. sonu yada XIX. yüzyıl)[224], ve *Denizli Çal Belevi Camii* (1949)[225] harim güney duvarında, *Denizli Güney-Belenardıç (Torapan) Köyü Camii* (1884)[226], *Fethiye Seki Tekke Camii* (XIX. yüzyıl)[227] ile *Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Camii*'nin (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı)[228] harim doğu duvarında karşımıza çıkmaktadır. Ancak *Denizli Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii* (1814–15)'nde yer alan kalemişi süslemeler 1989'da yapılan bir onarım sırasında yok edilmiştir[229]. Sembolik tasvirler, biçimleri ve mihrabın hemen doğusuna yerleştirilmiş olmalarıyla, özellikle Denizli Bozkurt-Baklankuyucak Köyü Camii, Denizli Baklan-Çataloba Köyü Camii ve Denizli Çal Belevi Camii ile büyük benzerlikler göstermektedir. Tüm bu örnekler dikkate alındığında, şablonla

[216] Resim için bkz. R. Arık, *a.g.e.*, s. 33, res. 27.
[217] Resim için bkz. *ay.es.*, s. 47, res. 41.
[218] Resim için bkz. *ay.es*., s. 55, res. 47.
[219] Resim için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*……. IV, res. 706.
[220] Resim için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki Türk Anıtları* ……. , res. 251.
[221] Resim için bkz. Ş. Çakmak, "Belenardıç (Torapan) Köyü ....., lev. XI, res. 6.
[222] Bilgi için bkz. R. Duran, "Seki-Tekke Camii…..., s. 331- 333.
[223] Resim için bkz. Ş Çakmak, *Denizli İli'ndeki Türk Anıtları.....,* res. 167.
[224] Resim için bkz. *ay.es.*, res. 249.
[225] Resim için bkz. C. V. Uygur, *a.g.m.*, s. 885.
[226] Resim için bkz. Ş. Çakmak, "Belenardıç (Torapan) Köyü..... , lev. IX, res. 2.
[227] Resim için bkz. R. Duran, "Seki-Tekke Camii…..., s. 342, res. 10.
[228] Resim için bkz. Ş. Çakmak, " Boğaziçi Kasabası…….., res. 6
[229] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İli'ndeki Türk Anıtları.....,* s. 75.

oluşturulmuş bu geç dönem kalemişi süslemelerinin, özellikle Denizli Bölgesi'ndeki camilerde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu kalemişi süslemelerin Denizli Bölgesi'ndeki camilerde 1950'li yılların başlarında yapıldığı bilinmektedir[230]. Çömlekçi Köyü Camii'nde yer alan kalemişi süslemelerin ise 1950'li yılların sonlarında yapıldığı ifade edilmektedir. Sonuç olarak Denizli Bölgesi'ndeki ustaların Milas üzerinden Bodrum Çömlekçi Köyü'ne gelip, aynı şablonları ve süsleme düzenini bu camide de uyguladıklarını söylemek oldukça akla yakın gelmektedir.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihi yoktur. Ancak harim giriş açıklığı üzerinde yer alan Osmanlıca kitabeden, onarım tarihini öğrenebiliyoruz (Resim-110). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

اهالی اتفاق اتدی هم اصحابی اولوالحیرات بو بیتی قلدیلر تعمیر ایدوب مضایقتن ازن

اجرلرین ویرسون خدا کرك دنیا کرك احرای سلامتده سعادتده یشاسونلر الی الاباد

سنه ۱۲۱۷

Ahali ittifak etti hem ashabı ulu'l-hayrat bu beyti kıldılar tamir edip mazayıktan izin

Ecirlerin versün hüda gerek dünya gerek uhra-yı selamette saadette yaşasınlar ile'l-ebâd

sene 1317.

Kitabeye göre yapının 1317/1899-1900 yılında köy ahalisi tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır. Bodrum'a ait vakıf kayıtlarında, Çömlekçi Köyü'nde Mehmet bin Osman adlı biri tarafından inşa ettirilmiş bir mescitten bahsedilmektedir[231]. Köyde

[230] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 76.
[231] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*....., s. 62.

başka herhangi bir mescit ya da cami bulunmadığından, bahsedilen yapı olma ihtimali yüksektir. Ancak bunu kesin olarak kanıtlayacak herhangi bir veriye sahip değiliz.

Minare kürsünün güney cephesinde yakın tarihli bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabeden minarenin 9.3.1974 tarihinde, Mustafa Merzifonlu tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Resim 105- Çömlekçi Köyü Camii. Kuzeyden genel görümüş.

Resim 106- Çömlekçi Köyü Camii. Doğu cephesi.

Resim 107- Çömlekçi Köyü Camii. Kuzey cephesi.

Resim 108- Çömlekçi Köyü Camii. Son cemaat yeri.

Resim 109- Çömlekçi Köyü Camii. Harim giriş açıklığı

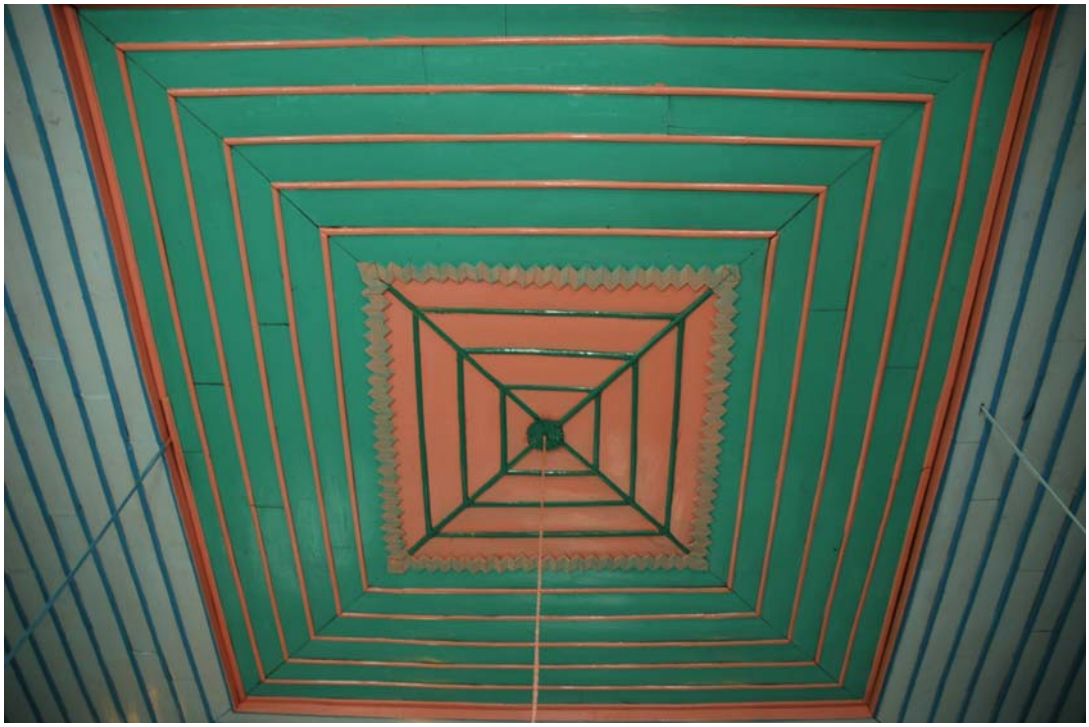
.

Resim 110- Çömlekçi Köyü Camii. İnşa kitabesi.

Resim 111- Çömlekçi Köyü Camii. Harim güney duvarı.

Resim 112- Çömlekçi Köyü Camii. Harim tavanında yer alan ahşap göbek.

Resim 113- Çömlekçi Köyü Camii. Kadınlar mahfili.

Resim 114- Çömlekçi Köyü Camii. Harim doğu duvarı.

Resim 115- Çömlekçi Köyü Camii. Harim batı duvarı.

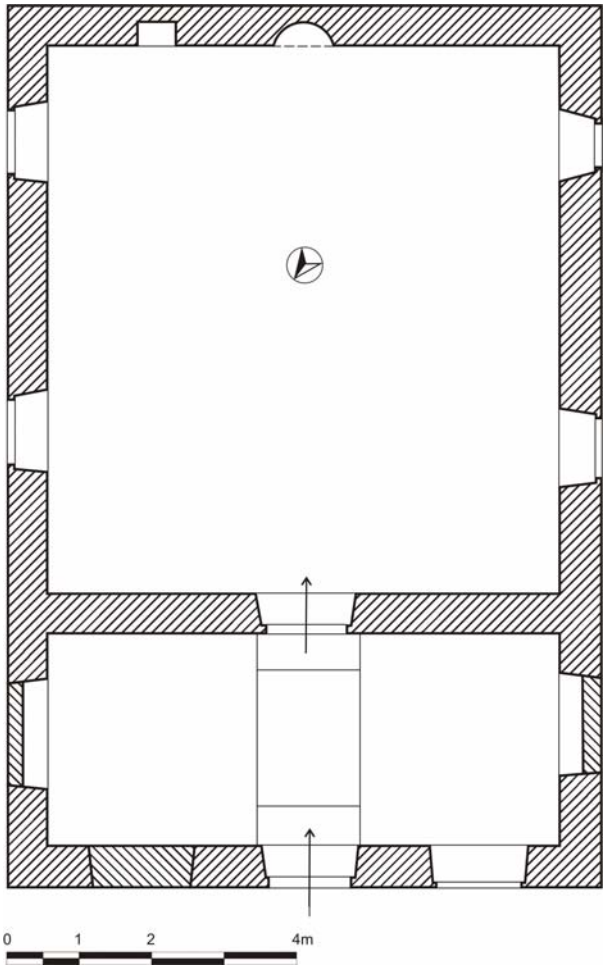
Resim 116- Çömlekçi Köyü Camii. Mihrap.

Resim 117- Çömlekçi Köyü Camii. Harim doğu duvarında yer alan Kâbe tasviri.

3.1.2.17. Sazköy Camii

Eski Bodrum-Milas karayolu üzerinde, Mumcular (Karaova)'ın yaklaşık 4 km güneybatısındaki Yaran Gölü'nün hemen doğusunda, yer almaktadır (Resim-118). Kuzeyindeki Sazköy ve güneyindeki Kurudere Mahallesi'ne yaklaşık 1,5 km mesafede bulunan ve her iki yerleşim bölgesince ortaklaşa kullanılan eski cami, köye ve mahalleye yakın bir tarihte inşa edilmiş olan yeni camiler nedeniyle artık kullanılmamaktadır. Cami, yakınındaki terkedilmiş diğer birkaç yapıyla birlikte her geçen gün biraz daha yıpranmaktadır.

Şekil 20- Sazköy Camii. Plan.

Yaran Gölü'nün oldukça yakınında yer alan cami, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim ve harimin kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşmaktadır (Şekil-20) (Resim-119). Minaresi yoktur. Duvarları sıvalı ve badanalı olan yapının inşa malzemesi sıvaların döküldüğü kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla moloz taştır. Sıvayla oluşturulmuş bir dizi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatıyla örtülü ve kiremit kaplıdır.

Doğu ve batı cephesinde ikişer pencere açıklığı bulunurken güney cephesinde herhangi bir açıklık yoktur (Resim-119,120). Pencereler basit dikdörtgen şekillidir.

Yapının etrafında, dört yönünü çepeçevre dolanan, yaklaşık 1 m yükseklikte moloz taş örgülü duvarla sınırlandırılmış bir bahçe bulunmaktadır (Resim-119). Güneydeki bahçe duvarları büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bahçeye kuzeydeki basit bir açıklıktan girilmektedir. Kuzeyde yer alan son cemaat yeri kapalı olarak düzenlendiğinden yapı dıştan bir bütün olarak algılanmaktadır. Son cemaat yerinin

kuzeyinde, dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı ve giriş açıklığının her iki yanında yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-121). Doğudaki pencere açıklığı sonradan kapatılmıştır. Düz ahşap tavanla örtülü son cemaat yerinin doğu ve batısında yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-122). Her iki açıklık da, giriş açıklığının doğusunda yer alan pencere açıklığı gibi sonradan kapatılmıştır.

Harime dikdörtgen şekilli basit bir açıklıktan girilmektedir (Resim-123). Açıklığın üzerinde, boya ile yazılmış "Kelime-i Tevhid" içeren bir kitabe yer almaktadır. Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Resim-124). Bakımsızlıktan dolayı harimin tavan ve taban tahtalarının bir kısmı çökmüştür.

Yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-125). Niş, üst kesimine doğru daralmaktadır.

Yapının güney duvarında, mihrabın da ortasından geçecek şekilde büyük bir çatlak oluşmuştur.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-124).

Süslemeler

Yapının özellikle mihrap duvarı üzerinde şablonla oluşturulmuş, oldukça stilize kalem işi süslemelere rastlanmaktadır (Resim-124). Ancak, daha sonradan üzerlerine kireç vurulduğundan bu süslemeleri algılamak oldukça güçtür. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla mihrap, zikzak şeklinde şeritler ve aralarındaki yazı şeritlerinden oluşan dikdörtgen bir pano içerisine alınmıştır. Bu dikdörtgen panonun iki yanında yine şablon kullanılarak oluşturulmuş ve içerisinde dinsel içerikli yazılar bulunan daire şekilli iki pano yer almaktadır. Zikzaklardan oluşan ve daha sağlam durumda olan bir sıra şerit harimin üst kesimini çepeçevre dolanmaktadır. Süslemelerde ağırlıklı olarak lacivert ve kiremit rengi kullanılmıştır. Harim giriş açıklığının üst kesiminde de boya ile yazılmış "Kelime-i Tevhid" içeren bir kitabe yer almaktadır (Resim-123).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı, uzunlamasına dikdörtgen planı ve düz ahşap tavanla örtülü oluşu bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıda az da olsa kalemişi süslemelere rastlamak mümkündür. Şablonla oluşturulmuş, oldukça basit ve stilize olan bu süslemelerin üzeri sonradan kireçle kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak kısmen de olsa süslemeleri seçebilmek mümkündür. İçerisinde dinsel içerikli yazılar bulunan yazı şeritleri, dairesel panolar ve zikzak motiflerinden oluşan ve şablonla oluşturulmuş uzun şeritler Bodrum Çömlekçi Köyü Camii'nde de karşımıza çıkan geç dönem kalemişi süslemelerdir. Ancak buradaki süslemeler daha basittir. Bodrum Çömlekçi Köyü Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.134) Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak yapının düz ahşap tavanla örtülü uzunlamasına dikdörtgen plan şeması ve yöredeki diğer yapılarla olan benzerliği dikkate alındığında, yapıyı XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 118- Sazköy Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 119- Sazköy Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 120- Sazköy Camii. Güneybatıdan genel görünüş.

Resim 121- Sazköy Camii. Kuzey cephesi.

Resim 122- Sazköy Camii. Son cemaat yeri.

Resim 123- Sazköy Camii. Harim giriş açıklığı.

Resim 124- Sazköy Camii. Harim.

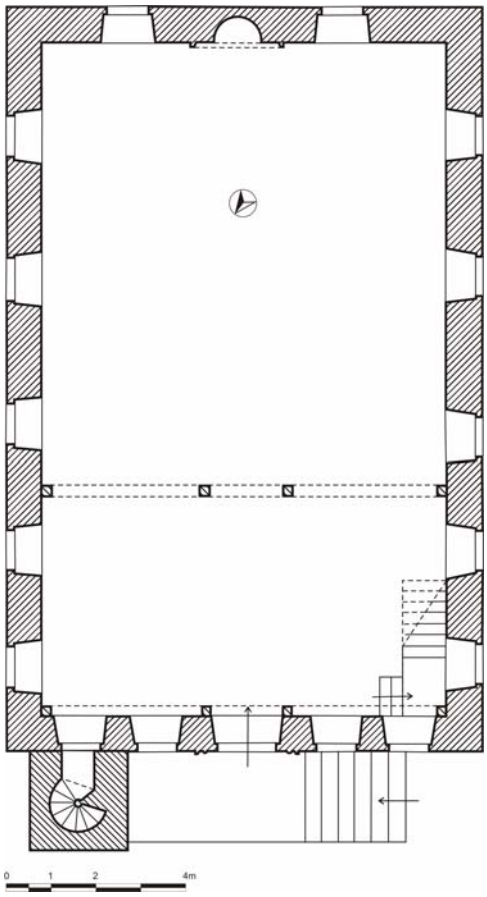

Resim 125- Sazköy Camii. Mihrap.

3.1.2.18. Bodrum Adliye Camii

Bodrum İlçe merkezinde, Cumhuriyet Meydanı'nda yer alan yapı, Yeni Cami ve Hamit Camii olarak da bilinmektedir[232].

Fevkani bir yapı olan cami, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim ve harimin kuzeydoğu köşesindeki minareden oluşmaktadır (Şekil-21) (Resim-126). Alt katı dükkân ve depo olarak düzenlenmiştir. Bu dükkânlar camiye vakıf olarak bırakılmıştır[233]. Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Bir dönem sıvaları raspalanmış olan camide, inşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş, diğer kesimlerde kaba yonu taş kullanıldığı görülmüştür. Silmelerle oluşturulmuş bir dizi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır (Resim-127). Üzeri kırma çatıyla örtülü ve kiremit kaplıdır.

Şekil 21- Bodrum Adliye Camii. Plan.

[232] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 60; O.N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 32; E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 185.
[233] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 60; H. Elbe, *a.g.e.*, s. 51.

Yapının alt kesiminde, doğu ve batı cephelerinde beşer, güney cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-127,128). Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Üst kesimde ise, doğu ve batı cephelerde yine beşer, güney cephede ise üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencere açıklıkları, alttakilerden farklı olarak basık kemerlidir.

Harimin kuzeydoğusunda yer alan minare, bu kesime sonradan eklenmiştir (Resim-126). 1932 yılındaki İstanköy depreminde yıkılan minare, 1958 yılında yeri değiştirilmek suretiyle tekrar inşa edilmiştir[234]. 1930'lu yıllara ait eski bir resimde görebildiğimiz bu ilk minare, yapının batı cephesinin orta kesiminde yer almaktadır (Resim-129). Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşan bu minarede, gövdenin şerefeden sonraki kısmı daha dardır ve üzeri taş bir külahla örtülüdür. 1950'li yıllara ait bir başka resimde ise minare günümüzdeki yerindedir. Yeni minare 1975–76 yılında bir onarım görmüştür[235]. Minare, kesme taşla inşa edilmiş ve oldukça yüksek tutulmuş kare bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik bir gövdeden oluşmaktadır (Resim-126). Tuğla ile inşa edilmiş olan silindirik gövde, altta ve üstte birer bilezikle sonlanmaktadır. Şerefenin alt kesimi ise beş sıra testere dişiyle dolgulandırılmıştır. Minareye giriş, harimin kuzeybatısındaki pencere açıklığından verilmiştir.

Harim kuzey cephesinde, altta ve üstte beşer pencere açıklığı yer almaktadır (Resim-126). Alttaki pencereler dikdörtgen şekilli, taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Yine taş söveli olan üst kat pencereleri, basık kemerlidir. Harim kuzey cephesinin doğusuna sonradan eklenen minare nedeniyle, alt kat penceresi minareye girişi sağlayan bir açıklığa dönüşmüş, üst kat penceresi de minare kaidesinden dolayı yarıya kadar kapanmıştır. Harim giriş açıklığının önünde beş basamaklı taş merdivenle çıkılan bir sahanlık bulunmaktadır. 1999 yılında bu bölümün üzeri örtülerek, ahşap bir camekânla kapatılmıştır (Resim-126). Harime dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir. Açıklık iki yandan mermer plasterler ve silmelerle çevrelenmiştir (Resim-130). Girişin üst kesiminde, dikdörtgen şekilli, içerisinde bir tuğra ve altında üç satır yazı içeren bir inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim-131)[236].

---

[234] Bilgi için bkz. M. Karadaş *a.g.e.*, s. 60; O.N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 32; E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 185.
[235] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *a.g.e.*, s. 60.
[236] Kitabenin biçim ve içerik olarak büyük bir benzerini Tire Ayaklıkırı Köyü Camii'nde (1894) de görmek mümkündür. Resim için bkz. B. Deniz, "Tire Köylerinde Mimari (Cami, Türbe ve Çeşmeler)", *Türk Kültüründe Tire*, Ankara 1994, res. 4.

Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Resim-132). Tavanın ortasında sekizgen şekilli ahşap bir göbek bulunmaktadır (Resim-133). Göbeğin içinde bitkisel motiflerden oluşan kalemişi süslemeler yer almaktadır. Harimin kuzeyinde, kare kesitli dört ahşap destekle taşınan bir kadınlar mahfili vardır (Resim-134). Mahfile, harimin kuzeybatısındaki ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Harimin kuzeydoğusunda, mahfilin altında kalan küçük bir bölüm, yakın bir zamanda ahşap paravanla kapatılarak bir oda haline getirilmiştir.

Mihrap oldukça sade tutulmuştur (Resim-135). Yarım daire kesitli mermer mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Mihrap çerçevesi silmelerle hareketlendirilmiştir.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapı süsleme açısından zengin değildir. Tavanda yer alan göbek dışında süslemeye rastlanmamaktadır.

Sekizgen şekilli göbeğin içi, kalemişi bitkisel motiflerle süslenmiştir (Resim-133). Göbeğin zemini açık mavi, kalemişi süslemeler ise kiremit rengindedir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Türkkuyusu Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.33). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz. Ancak bu yapıdan farklı olarak, Adliye Camii'nin alt katı, dükkân ve depo olarak düzenlenmiştir. Çok sayıda olmamakla birlikte, altlarında çeşitli işlevler için kullanılan bu tip mekânların bulunduğu fevkani kuruluştaki camilere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde rastlanmaktadır. *Tire Hüsamettin (Hasır Pazarı) Camii* (XV.yüzyıl başları)[237], *Tire Tahtakale (Hacı İsmail Ağa) Camii* (1498)[238], *İstanbul Tahtakale Rüstem Paşa Camii* (1562)[239], *Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii* (1587-1591)[240], *Zeytinliova Kara Osman-oğlu (Hacı Mustafa Ağa) Camii* (XVIII.

[237] Bilgi için bkz. İ. Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 29-31.
[238] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 42-44.
[239] Bilgi için bkz. T. Öz, *İstanbul Camileri*, C. I, Ankara 1962, s. 116-117.
[240] Bilgi için bkz. M. Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 95-99.

yüzyıl ortaları)[241], *İzmir Şadırvanaltı Camii* (1815 onarım)[242], *İzmir Başoturak Camii* (1892-1894)[243], *Beypazarı Yeni Cami* (1897)[244] ve *Beypazarı İncili Camii* (1901)[245] bu tip yapılara örnek olarak verilebilir. Adliye Camii'nden farklı olarak, Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii, Zeytinliova Kara Osman-oğlu (Hacı Mustafa Ağa) Camii ve İzmir Şadırvanaltı Camii'nin alt kesimlerinde dükkân ve depoların dışında geçitler de bulunmaktadır. Adliye Camii dahil, verdiğimiz tüm örneklerin, çarşı ve meydan gibi işlek ve sıkışık bölgelerde yer almaları, niçin bu tip bir mimari çözümlemeye gidildiğinin açık göstergesidir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Harim tavanında yer alan sekizgen şekilli göbek ve ahşap bir göbek içerisindeki kalemişi bitkisel süslemelerin, Batılılaşma Dönemi süsleme programında sevilerek kullanıldığı görülmektedir.

Sekizgen şekilli ahşap göbekler özellikle sivil mimaride sıkça karşımıza çıkmaktadır. *Kula Bozerler Evi* (XVIII. yüzyılın başları)[246] başoda tavanında, *Kula Beyoğlu Evi* (XVIII. yüzyıl)[247] hayat tavanında, *Uşak Murat Dokur Evi* (XX. yüzyılın başı)[248] başoda tavanında, *Uşak Hafız Mehmet Altuğ Evi* (1904-5)[249] başoda tavanında, *Uşak Yılancı Camii* (XIX. yüzyılın ikinci yarısı)[250] harim tavanında, *Uşak Yamanlarlı Camii* (1891-92)[251] harim tavanında ve daha birçok yapıda sekizgen şekilli ahşap göbeklere rastlamak mümkündür.

Ahşap bir göbek içerisinde yer alan kalemişi süslemeler ise *Karaburun (Ahırlı) Abdullah Ağa Camii*'nin (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı)[252] harim tavanında, *Birgi Çakırağa Konağı*'nın (XVIII. veya XIX. yüzyıl)[253] İstanbul odası tavanında, *Denizli*

[241] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Kara Osman-oğlu* ……, s. 16-36.
[242] Bilgi için bkz. R. Arık, *Bazı Örnekleriyle Anadolu'da "Barok" Denilen Camiler*, (A. Ü. D. T. C. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) Ankara 1971, s. 101-113.
[243] Bilgi için bkz. *ay.tez*., s. 142-151.
[244] Bilgi için bkz. T. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 89-94.
[245] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 60-69.
[246] Resim için bkz. R. Bozer, *a.g.e.*, s. 31, res. 17.
[247] Resim için bkz. *ay.es.*, s. 19, res. 8.
[248] Resim için bkz. Y. Sayan, *Uşak Evleri*, Ankara 1997, s. 44, res. 34.
[249] Resim için bkz. *ay.es*., s. 79, res. 66.
[250] Resim için bkz. K. İnce, *a.g.e.*, res. 6c.
[251] Resim için bkz. *ay.es*., res. 8c.
[252] Resim için bkz. C. Gürbıyık, *a.g.t.*, res 74.
[253] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Çakırağa Konağı", *Birgi (Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*, Ankara 2001, s. 302, res. 136.

Acıpayam- Yazır Kasabası Çarşı Camii'nin (1802-3) [254] harim tavanında, Kula Boyacılar Evi (1807)[255] başoda tavanında, *Kastamonu Küpciğez Camii* (1855 onarım)[256] harim tavanında ve daha birçok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Adliye Camii'nin harim tavanında yer alan kalemişi süslemeler verdiğimiz örneklerdeki süslemelere oranla daha basittir.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini, harim giriş açıklığı üzerinde yer alan inşa kitabesinden öğreniyoruz (Resim-131). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

عبدالحميد بن عبدالمجيد مظفر دايما

الغازى

زينت افزاى مقام معلاى خلافت اسلاميه واريكه پيراى

سلطنت سنيه عثمانيه لسلطان ابن السلطان السطان الغازى عبدالحميد

خان ثانى حضرتلرى

طرف اشرفلرندن اشبو عدليه جامع شريفى بيك اوچيوز يكرمى

سنه سنده انشا ايدلمشدر

ربيع الاخر ١٣٢٠

Tuğra:

[254] Resim için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki Türk*....., res. 142.
[255] Resim için bkz. R. Bozer, *a.g.e.*, s. 57, res. 25.
[256] Resim için bkz. F. Çiftci, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, Ankara 1995, s.125, res.73.

Tuğra:

Abdülhamid bin Abdülmecid muzaffer daima

Sağ üst köşe:

El-gazi

Zıynet-efzâ-yı makam-ı muallâyı hilafet-i islamiyye ve er'ike piray-ı

Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye es-sultan ibni's-sultan el-gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri

Taraf-ı eşreflerinden işbu Adliye Cami-i şerifi bin üçyüz yirmi senesinde inşa edilmiştir.

Rebiü'l-ahir 1320

Kitabeye göre yapının, Rebiü'l-ahir 1320/Temmuz 1902 tarihinde, Osmanlı Padişahı Sultan II. Abdülhamit tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Resim 126- Adliye Camii. Kuzey cephesi.

Resim 127- Adliye Camii. Güneybatıdan genel görünüş.

Resim 128- Adliye Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 129- Adliye Camii. Genel görünüş. (1930'lu yıllara ait bir kartpostal)

Resim 130- Adliye Camii. Harim giriş açıklığı.

Resim 131- Adliye Camii. İnşa kitabesi.

Resim 132- Adliye Camii. Harim.

Resim 133- Adliye Camii. Harim tavanındaki ahşap süsleme.

Resim 134- Adliye Camii. Kadınlar mahfili.

Resim 135- Adliye Camii. Mihrap.

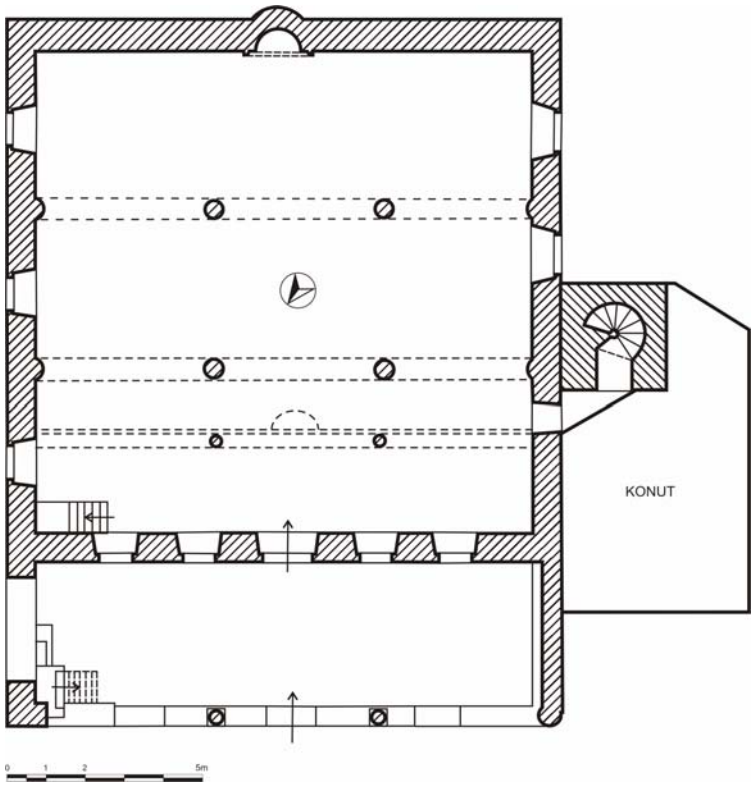
3.1.3. Enine Sahınlı Düz Ahşap Tavanlı Camiler

3.1.3.1. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii

Bodrum İlçe merkezindeki iskele meydanında, Bodrum Kalesi'nin hemen kuzeyinde yer almaktadır (Resim-136).

İskele meydanında cami dışında, caminin kuzeybatısında, üçgen alınlıklı mermer kaplamalı anıtsal bir de çeşme bulunmaktadır.

XIX. yüzyılda bölgeye gelen Fransız gezgin Charles Texier, Bodrum Kalesi ile ilgili gravüründe Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'ne de yer vermiştir[257]. Gravürde yapı çok ayrıntılı biçimde işlenmemekle birlikte, düz damı ve minaresi açıkça görülebilmektedir.

Şekil 22- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Plan.

Yapı kare planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve batısındaki minareden oluşmaktadır (Şekil-22). Kuzeybatısına imamın ikameti için sonradan bir

[257] Resim için bkz. C. Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi),* (Çev. Ali Suat), C. III, Ankara 2002, s. 221.

birim eklenmiştir (Resim-137). Duvarları sıvalı ve badanalı olduğundan inşa malzemesi seçilememektedir. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak, yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır. Çatı 1951 ve 1986 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılmıştır[258].

Yapının alt kesiminde, doğu cephesinde üç, batı cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-137,138). İnşa sırasında yapının güneyindeki yamaç kazılarak düz bir alan oluşturulduğundan, güney cephesinin alt kesiminde pencere açıklığına yer verilmemiştir. Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Üst kesimde ise, doğu cephesinde üç, batı cephesinde iki ve güney cephesinde beş pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencereler de dikdörtgen şekillidirler. Doğu cephesinin kuzeyindeki açıklık dışında tüm üst pencere açıklıkları içte ve dışta alçı şebekelidir (Resim-138). İçteki alçı şebekelerin ortasında, etrafı vitraylarla çevrili, içlerinde dini içerikli yazılar bulunan birer göbek yer almaktadır.

Harimin batısında yer alan minare ilk inşaattan değildir. Çeşitli zamanlarda onarım görmüştür. Minare ilk olarak 1927 yılında depremden zarar gördüğü için yıkılmış ve yapıcı Mahmut Tınaztepe tarafından yeniden yapılmıştır (Resim-136). 1957 yılında minareye yıldırım düşmesi sonucu harap olmuş ve kullanılamaz hale gelmiş, 1963 ve 1964 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılmıştır[259]. Charles Texier'in gravüründe görülen minare, silindirik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahla örtülüdür. Günümüzdeki minare, kesme taşla inşa edilmiş ve oldukça yüksek tutulmuş kare bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik bir gövdeden oluşmaktadır. Kürsüdeki kesme taşların araları yakın bir zamanda kalın bir derzle dolgulandırılmıştır. Kesme taşla inşa edilmiş olan silindirik gövde, altta bir, üstte iki bilezikle sonlanmaktadır. Şerefenin alt kesimi ise üç sıra testere dişiyle dolgulandırılmıştır (Resim-136). Minareye giriş, kürsünün kuzeyinden verilmiştir. Ancak yapının kuzeybatısına sonradan inşa edilmiş olan ve imamın ikameti için kullanılan birim, minare kürsüsünün batısını ve kuzeyinin bir bölümünü kapatmaktadır. Bu yüzden minare giriş açıklığına, harimin kuzey batısında yer alan dikdörtgen şekilli bir açıklıktan ulaşılmaktadır. Minareye giriş basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Giriş açıklığının doğusunda, daire şekilli bir gülbezek göze çarpar.

Harimin kuzey cephesi yakın zamanda yapılan eklemelerle değişikliğe uğramıştır. Kadınlar mahfili son cemaat yerinin üzerini örtecek şekilde kuzeye doğru

[258] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 30.
[259] Bilgi için bkz. *ay.yer.*

uzatılmıştır (Resim-139). Bu bölüm kuzeydoğu köşede L şeklinde bir paye, ortada daire şekilli iki bağımsız sütun ve kuzeybatıda bir bölümü duvarla kaynaşmış daire şekilli bir başka sütun tarafından taşınmaktadır. Basit devşirme başlıklara sahip destekler birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlıdır ve her desteğin üzerinde sıva ile oluşturulmuş plasterler yer almaktadır. Bu yuvarlak kemerlerin arası sonradan camekânla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin batısı, duvarla kapatılmış durumdadır. Doğusunda ise yuvarlak kemerli bir açıklık bulunmaktadır (Resim-140). Bu açıklık da sonradan camekânla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin kuzeydoğusunda kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan ahşap bir merdiven yer almaktadır (Resim-140). Son cemaat yerini örten düz ahşap tavan, kare şekilli çıtalarla kasetlenmiştir.

Harim kuzey duvarında, giriş açıklığının iki yanında, ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-140). Dikdörtgen şekilli bu açıklıklar, düz atkı taşlı ve mermer sövelidir. Harime dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-141). Mermer söveli açıklık, silmelerle çevrelenmiştir. Giriş açıklığının üzerindeki mermer atkı taşında, iki ayrı pano halinde düzenlenmiş, altı satırlık bir inşa kitabesi yer almaktadır (Resim-142). Kitabenin iki yanında birer madalyon bulunmaktadır.

Harim, silindirik kesitli dörder mermer sütuna oturan üçer yuvarlak kemer ile mihraba paralel üç sahına bölünmüştür (Resim-143). Doğu ve batıda yer alan sütunlar büyük oranda duvarın içine gömülü durumdadır. Harimin ortasında yer alan dört sütun, devşirme iyon başlıklara sahipken, duvarla kaynaşmış olan sütunların başlıkları kompozittir (Resim-143). Başlıkların üzeri altın yaldızla boyalıdır. Kemerlerin üst kesiminde ve kemer aralıklarında alçı ve kalemişi süslemeler bulunmaktadır (Resim-143). Harim düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavan, kare şekilli çıtalarla kasetlenmiştir. Güneyde yer alan sahının üzerinde çitalarla oluşturulmuş iki ahşap göbek yer almaktadır. Harimin kuzeyinde, silindirik iki ahşap destekle taşınan bir kadınlar mahfili bulunmaktadır (Resim-144). Ahşap destekler devşirme altlıklara oturmaktadır. Mahfilin ortasında harime doğru çıkıntı yapan bir balkoncuk yer alır. Kadınlar mahfilinin alt kesimi de kare şekilli çıtalarla kasetlenmiştir. Ortasında yine çıtalarla oluşturulmuş bir göbek yer almaktadır. Harimin kuzeydoğusunda, kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan ahşap bir merdiven daha bulunmaktadır (Resim-144).

Güney duvarının ortasında yer alan yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-145). Mihrap nişi içbükey kavisli bir silme ile belirlenen dikdörtgen mermer bir çerçeve içine alınmıştır. Kaş kemerli mihrap nişinin üzerindeki alınlıkta kelime-i tevhid, çiçek motifleri ve kemerin şekline uydurulmuş,

kıvrımlar görülmektedir. Yazı ve süslemelerin içi altın yaldızla boyalıdır. Mihrap köşeliklerinde birer kabaraya ait oldukları anlaşılan izler vardır. 1986 yılında yapıyı inceleyen İbrahim Kablı, mihrap nişi içerisinde yağlı boya ile yapılmış yeşil renkli bir perde motifinden söz etse de, günümüzde buna dair herhangi bir iz kalmamıştır[260].

Yapıyı ilk ziyaretlerimizde ahşap minber, beyaz yağlı boya ile boyalıydı. Ancak 26.03.2006 tarihli son ziyaretimizde minberi kaplayan yağlı boyanın kazındığını ve minberin özellikle doğusundaki aynalığının kalemişi küçük çiçek motifleriyle süslenmiş olduğunu gördük (Resim-146).

Süslemeler

Yapıda kalemişi, ahşap ve az da olsa alçı süslemelere rastlanmaktadır.

Alçı süslemeler, harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin birleşim noktalarında ve üst kat pencerelerinde bulunmaktadır. Kuzey cephesinin batısındaki kemer hariç tüm kemer tepe noktalarında görülen alçı süslemeler, küçük dairesel bir göbeğin içindeki yaprak motifleri ve yaprakların ortasındaki küçük birer çiçek motifinden meydana gelmektedir (Resim-147). Doğu cephesinin kuzeyindeki açıklık dışında tüm üst pencere açıklıkları içte ve dışta alçı şebekelidir. Dıştaki şebekeler basit küçük daireler şeklindedir. İçteki alçı şebekelerde ise ortada, etrafı renkli vitraylarla çevrili, içlerinde dini içerikli yazılar bulunan birer göbek yer almaktadır. Yapının batı cephesinin kuzeyindeki pencere ile güney cephesinde yer alan üst kat pencere açıklıklarının üzerinde kıvrım dallardan oluşan birer alçı tepelik göze çarpar.

Ahşap süslemeler, son cemaat yeri tavanı, harim tavanı ve kadınlar mahfilinin alt kesiminde yer almaktadır. Bu alanlar kare şekilli çıtalarla kasetlenmiştir. Ayrıca kadınlar mahfilinin alt kesiminde ve harim tavanında yine çıtalarla oluşturulmuş ahşap göbekler göze çarpmaktadır. Kadınlar mahfilinin alt kesiminde basit daire şekilli bir göbek bulunurken, harim tavanının güneyinde yer alan iki göbekten biri çıtalarla oluşturulmuş kare bir alan içerisine alınmış sekiz kollu bir yıldız, diğeri yine kare bir alan içerisine alınmış ve içi çıtalarla on altı eşit parçaya bölünmüş dairesel motif içermektedir (Resim-148).

[260] Bilgi için bkz. İ. Kablı, *a.g.t.*, s. 11.

Kalemişi süslemelere, harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin yan yüzlerinde ve kemerlerle harim duvarlarının üst kesiminde rastlanmaktadır.

Harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin yan yüzlerinde iki tip süsleme bulunmaktadır. Kemerlerin içe bakan yüzlerinde, içinde yapraklar ve küçük çiçeklerden oluşan bir çelenk bulunan ve duvara çivilenmiş izlenimi veren bir pano ve panonun üzerinde yine duvara çivilenmiş izlenimi veren ince uzun bir askılık ile askılıktan sarkan bir şal motifi yer almaktadır (Resim-149). Kemerlerin dışa bakan yüzlerinde ise, vazodan çıkan çiçek demetleri ile vazonun oturduğu, üzerinde baklava motifi bulunan küp şeklinde bir altlıktan oluşan kalemişi süslemeler göze çarpar (Resim-150).

Harim duvarlarının üst kesiminde, harimi boydan boya dolaşan ve birbirinin peşi sıra devam eden bitkisel motiflerden oluşan kalemişi bir süsleme şeridi yer almaktadır (Resim-143). Harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin üst kesiminde de yine bitkisel motiflerden oluşan ancak harim duvarlarının üzerindeki şeride oranla farklı bir süsleme anlayışında olan bir dizi şerit dikkat çekicidir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Anadolu'da harimin sütun ya da payelerle desteklenen kemerlerle mihraba paralel sahınlara ayrıldığı örneklerin sayısı çok fazla değildir. Mevcut örneklerin de özellikle belli bölgelerde yoğunluk kazandıkları gözlenmektedir.

Sivrihisar Ulu Cami (1231-32)[261] ve *Ermenek Akça Mescid* (1300)[262] gibi az sayıda kıble duvarına paralel sahınlı erken dönem örneklerine rastlamak mümkündür. Ancak bu yapılar, sütun ya da payelerle desteklenen kemerlerle değil, ahşap desteklerle mihraba paralel sahınlara ayrılmıştır. Bu yapılarda sahınların yönü ancak ana kirişlerin yönü dikkate alınarak belirlenebilmektedir.

Harimin sütun ya da payelerle desteklenen kemerlerle mihraba paralel sahınlara ayrıldığı erken tarihli örnekler, özellikle Niğde'de sıkça karşımıza çıkmaktadır. *Hacı Dursun (Afife Hanım) Mescidi* (1452)[263], *Burhan (Torunoğlu) Mescidi* (1473)[264],

[261] Resim için bkz. O. Aslanapa*, Anadolu'da İlk Türk* ……., res. 77.
[262] Plan için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e.*, s. 15.
[263] Plan için bkz. H. Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Ankara 2000, s. 14, pl. 2.
[264] Plan için bkz. *ay.es*., s. 22, pl. 4.

Darüzzikir Mescidi (XV. yüzyıl)[265]*, Şahin Ali (Şah-Ak Minare) Mescidi* (XV. yüzyıl)[266] *Çullaz Camii* (XV. yüzyıl)[267], *Sır Ali Camii* (XV. yüzyıl)[268] bu bölgedeki örneklerden bazılarıdır. Bunun dışında *Karaman Yeşildere (İbrala) İç Kale Camii* (XIV. veya XV. yüzyıl)[269], *Diyarbakır Defterdar Camii* (1594)[270] ve *Diyarbakır Hacı Büzürk Mescidi* (XV. yüzyıl)[271] de erken tarihli örnekler arasında verilebilir. *Diyarbakır Ali Paşa Camii Şafiler Kısmı* (1769-70)[272] ise bu bölgede yer alan ve benzer plan tipindeki daha geç tarihli bir yapıdır.

Daha yakın tarihlerde de karşımıza çıkan bu plan tipindeki yapıların, özellikle Kıbrıs başta olmak üzere Akdeniz'e komşu bölgelerde yoğunluk kazanması dikkat çekicidir. *Tunus Laz Mescidi* (1653-1666)[273], *Payas İç Kale Mescidi* (XVII. yüzyıl sonları)[274], *Milas Ağa Camii* (1737)[275], *Tunus Hammuda Paşa Mescidi* (1805)[276], *Maraş Bilal Ağa Mescidi* (1813)[277], *Larnaka Cami-i Kebir (Ulu Cami)* (1835-36)[278], *Limasol Siligu (Silifke) Köyü Camii* (1882)[279], *Lefkoşa Arçoz (Yiğitler) Camii* (1900)[280], *Mağusa Vadili Köyü Camii* (XX. yüzyıl başları)[281], *Yemen San'a Kışla Camii* (1900)[282], *Limasol Aytuma (Mersinli) Camii* (1901)[283], *Limasol Muttuyaka (Mutluyaka) Köyü Camii* (1909)[284], *Limasol Bladanisya (Çamlıca) Köyü Camii* (1913)[285], *Milas Hayıtlı Mescidi*[286], *Eski Köyceğiz Köyü Selçuk Camii*[287] bu plan tipindeki örneklerden bazılarıdır.

---

[265] Plan için bkz. *ay.es*., s. 36, pl. 7.
[266] Plan için bkz. *ay.es*., s. 48, pl. 9.
[267] Plan için bkz. *ay.es*., s. 59, pl. 11.
[268] Plan için bkz. *ay.es*., s. 69, pl. 13.
[269] Plan için bkz. A. Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara 2001, çiz. 27.
[270] Plan ve bilgi için bkz. M. Sözen, *a.g.e*., s. 100-101.
[271] Plan ve bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 122-124.
[272] Plan ve bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 109-110.
[273] Plan için bkz. K. Pektaş, *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara 2002, çiz. 23.
[274] Plan için bkz. A. Boran, *a.g.e.*, çiz. 58.
[275] Plan ve bilgi için bkz. Aşkıdil- T. Akarca, *a.g.e.*, s. 102-103.
[276] Plan için bkz. K. Pektaş, *a.g.e.*, çiz. 32.
[277] Bilgi için bkz. T. Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri*, Lefkoşa 2005, s. 275-276.
[278] Plan için bkz. *ay.es*., s. 552. pl. 43.
[279] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 235-236.
[280] Bilgi için bkz. *ay es*., s. 114-115.
[281] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 182.
[282] Resim için bkz. F. Ç. Yenişehirlioğlu, *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, Ankara 1989, s. 180, res. 249.
[283] Bilgi için bkz. T. Bağışkan, *a.g.e.* , s. 221.
[284] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 232.
[285] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 222-223.
[286] Plan ve bilgi için bkz. Aşkıdil- T. Akarca, *a.g.e*., s. 103-104.
[287] Bilgi için bkz. A. Arel, "Menteşe Eli Araştırması……., s. 388.

Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin harimi, Niğde Darüzzikir Mescidi'nde olduğu gibi ortada ikişer bağımsız sütuna oturan üçer kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrılmıştır. Karaman Yeşildere (İbrala) İç Kale Camii'nin ise ortada tek bir bağımsız sütuna oturan ikişer kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrıldığı görülür. Limasol Bladanisya (Çamlıca) Köyü Camii'nin harimi ise duvarlardaki payelere oturan, mihraba paralel birer kemer ile üç sahına ayrılmıştır. Larnaka Cami-i Kebir (Ulu Cami)'de ise harim, beş sıra halinde düzenlenmiş, ortada bağımsız ikişer sütuna oturan üçer kemer ile mihraba paralel altı sahına bölünmüştür. Mağusa Vadili Köyü Camii'nde de harim yine ortada bağımsız ikişer sütuna oturan üçer kemer ile bu kez mihraba paralel dört sahına bölünmüştür.

Niğde Hacı Dursun (Afife Hanım) Mescidi, Burhan (Torunoğlu) Mescidi, Şahin Ali (Şah-Ak Minare) Mescidi, Çullaz Camii, Sır Ali Camii, Diyarbakır Defterdar Camii, Diyarbakır Hacı Büzürk Mescidi, Diyarbakır Ali Paşa Camii Şafiler Kısmı,Tunus Laz Mescidi, Payas İç Kale Mescidi, Milas Ağa Camii, Tunus Hammuda Paşa Mescidi, Maraş Bilal Ağa Mescidi, Limasol Siligu (Silifke) Köyü Camii, Lefkoşa Arçoz (Yiğitler) Camii, Limasol Aytuma (Mersinli) Camii, Eski Köyceğiz Köyü Selçuk Camii, Milas Hayıtlı Mescidi ve Eski, Limasol Muttuyaka (Mutluyaka) Köyü Camii'nde ise harim kemerlerle mihraba paralel iki sahına bölünmüştür. Bunlardan Eski Köyceğiz Köyü Selçuk Camii, Payas İç Kale Mescidi, Limasol, Aytuma (Mersinli) Camii, Maraş Bilal Ağa Mescidi, Limasol Muttuyaka (Mutluyaka) Köyü Camii'nde harim tek kemer ile mihraba paralel iki sahına bölünmüşken diğer yapılarda harim ortada iki bağımsız sütuna oturan üç kemer ile bölünmüştür.

Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin harimi verdiğimiz örneklerin birçoğu gibi sivri kemerlerle mihraba paralel sahınlara bölünmüştür. Tunus Hammuda Paşa Mescidi'nde harim yuvarlak kemerlerle mihraba paralel sahınlara bölünmüşken, Tunus Laz Mescidi'nde bu kemerler at nalı şeklindedir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma

Yapıda kalemişi, ahşap ve az da olsa alçı süslemeye yer verilmiştir.

Alçı süslemeler, harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin birleşim noktalarında ve üst kat pencerelerinde bulunmaktadır. Kemer tepe noktalarında görülen alçı süslemeler, küçük dairesel bir göbeğin içindeki yaprak motifleri ve yaprakların ortasındaki küçük birer çiçek motifinden meydana gelmektedir. Üst kat

pencerelerinde ise içi renkli vitraylarla süslenmiş alçı şebekeler ve pencere alınlıklarında kıvrım dallardan oluşan birer alçı tepelik yer almaktadır. Alçının kolaylıkla işlenebilen yumuşak bir malzeme olması, birçok yapıda süsleme unsuru olarak kullanılmasını sağlamıştır. *Menemen Gazez Camii* (1576-1577) [288] , *Uşak Kurşunlu Camii* (XVI. yüzyıl)[289], *Aydın Cihanoğlu Camii* (1756)[290], *İstanköy Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii* (1776)[291], *İzmir Hisar Camii* (XVI. yy. / XVIII.-XIX. yy. onarım)[292], *İzmir Başdurak (Hacı Hüseyin) Camii* (XVII. yy. ikinci yarısı / XVIII.-XIX. yy. onarım)[293], *Akhisar Ulu Cami* (XV. yy. sonları / XIX. yy. onarım)[294] ve *İzmir Salepçioğlu Camii* (1897-1907)[295] alçı süslemenin görüldüğü yapılardan bazılarıdır. İstanköy Gazi Hasan Paşa Camii'nin üst kat pencerelerindeki alçı şebekeler, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'ndeki alçı şebekelere oldukça benzemektedir.

Son cemaat yeri ve harim tavanında görülen çıtalarla yapılmış kasetleme örnekleri, birçok dini ve sivil mimarlık örneğinde karşımıza çıkmaktadır. *Zeytinliova Kara Osman-oğlu (Hacı Mustafa Ağa) Camii* (XVIII. yüzyıl ortaları)[296] son cemaat yeri ve harim tavanında, *İstanköy Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii* (1776)[297] son cemaat yeri ve harim tavanında, *Denizli Çal Kocaköy (Şalvan) Köyü Camii* (1800–01)[298] harim tavanında, *Birgi Çakırağa Konağı* (XVIII veya XIX. yy.)[299] İzmir Odası'nın tavanında, *Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Cami* (XVIII. yy. ikinci yarısı)[300] orta sahın tavanında, *Birgi Sandıkeminoğlu Evi* (XIX. yy. ilk yarısı)[301] Baş Odası'nın tavanında ve daha birçok yapıda bu tip kasetlemeleri görmek mümkündür.

Kadınlar mahfilinin alt kesimi ile harim tavanında yer alan, çıtalarla oluşturulmuş ahşap göbeklere *Ankara Hacı Musa Camii* (XVII. yy. sonu XVIII. yy.

---

[288] Resim için bkz. T. Tozoğlu, *a.g.t.*, res. 14.
[289] Resim için bkz. K. İnce, *a.g.e*., res. 7c.
[290] Resim için bkz. M. Sözen-vd., *a.g.e.*, s. 297, res. 668–669.
[291] Resim için bkz. Z. Çelikkol, *a.g.e.*, res. 30.
[292] Resim için bkz. M. Sözen-vd., *a.g.e.*, s. 308, res. 701.
[293] Bilgi için bkz. L. Bulut, *a.g.m*., s. 5.
[294] Bilgi için bkz. H. S. Çetinkaya, "Akhisar Ulu Camii", *Sanat Tarihi Dergisi,* XIV/1, İzmir 2005, s. 45–60.
[295] Resim için bkz. M. Sözen-vd., *a.g.e.*, s. 305, res. 692.
[296] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Kara Osman-oğlu* ……, s. 27, res. 14.
[297] Resim için bkz. Z. Çelikkol, *a.g.e*., res. 20-26.
[298] Resim için bkz. Ş. Çakmak, "Çal-Kocaköy (Şalvan Köyü Camii)", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi, Bildiriler,* Denizli 2007, s. 815 res. 8-9.
[299] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Çakırağa Konağı……., s. 304, res. 140.
[300] Resim için bkz. Ş. Çakmak, "Boğaziçi Kasabası Eski Camii……., s. 537, res. 2.
[301] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Sandıkeminoğlu Evi", *Birgi (Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*, Ankara 2001, s. 312, res. 156.

başları)[302], *Ankara Ağaç Ayak Camii* (1705)[303], *Zeytinliova Kara Osman-oğlu (Hacı Mustafa Ağa) Camii* (XVIII. yüzyıl ortaları)[304], *Çivril Savran (Savranşah) Köyü Camii* (1798-99)[305], *Denizli Çal Kocaköy (Şalvan) Köyü Camii* (1800-01)[306] ve daha bir çok yapıda rastlanmaktadır.

Kalemişi süslemelere, harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin yan yüzlerinde ve kemerlerle harim duvarlarının üst kesiminde rastlanmaktadır. Vazodan çıkan çiçek demetleri, bir pano içerisinde çiçekler ve kıvrım dallardan oluşan çelenkler ve harimi çepeçevre dolanan süsleme şeritlerinden meydana gelen kalemişi süslemeler, Batılılaşma dönemi süsleme programında sevilerek kullanılmıştır. *Topkapı Sarayı III. Ahmet Yemiş Odası* (XVIII. yy. başı)[307], *Birgi Çakırağa Konağı* (XVIII veya XIX.yy.)[308], *Denizli Acıpayam Yazır Köyü Camii* (1802)[309], *Bademli Kılcızade Mehmet Ağa Camii* (1811)[310], *Kula Emre Köyü Camii* (1547-48 / 1821-22 süslemelerin yapıldığı tarih)[311], *Soma Damgacı Camii* (1872)[312], *Milas Bahaeddin Ağa Konağı* (XIX.yy. ortaları)[313], *Birgi Sandıkeminoğlu Evi* (XIX.yy. ilk yarısı)[314] ve daha birçok yapıda bu tip kalemişi süslemelere rastlamak mümkündür.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini, harim giriş açıklığının üzerinde yer alan, iki ayrı pano halinde düzenlenmiş, üçer satırlık inşa kitabesinden öğreniyoruz (Resim-142). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

[302] Resim için bkz. G. Öney*, Ankara'da Türk Devri*……, s. 280.
[303] Resim için bkz. *ay.es.*, s. 263.
[304] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Kara Osman-oğlu Ailesine*……..., s. 28, res. 16.
[305] Resim için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki*…… , res. 87.
[306] Resim için bkz. *ay.tez.*, res. 119.
[307] Resim için bkz. R. Arık, *a.g.e.*, s. 21, res. 17.
[308] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Çakırağa Konağı…… , s. 305, res. 142.
[309] Resim için bkz. R. Arık, *a.g.e.*, s. 43, res. 38.
[310] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Bademli Kılcızade……., s. 151, res. 10.
[311] Resim için bkz. R. Bozer, "Kula-Emre Köyünde Resimli Bir Cami", *Türkiyemiz*, S. 53, İstanbul 1987, s. 17.
[312] Resim için bkz. İ. Kuyulu, " Geç Dönem Anadolu……., lev. XXII, res. 11.
[313] Resim için bkz. R. Arık, *a.g.e.*, s. 91, res. 79.
[314] Resim için bkz. İ. Kuyulu, "Sandıkeminoğlu Evi……. , s. 309, res. 150.

مجاهيد فى سبل الله أو غازى مصطفى بيگ كيم
ميسر أولدو أتمامى دخول أيدن ديسون أمين

أنك ميلى دوشر دأيم نجه دورلو عبأداته
أيدوب أحيأ بو بيتاللهى طالب أولدى مرضاته
دعادر جون أنك تأريح دأحل أوله جناته
سنه ١١٣٦

Hüda bir kulunu tergip edince böyle hayrata
Mücahit fi sebili'l-lah o gazi Mustafa Bey kim
Müyesser oldu itmamı duhul eden desün amin

Anın meyli düşer daim nice türlü ibadata
İdüp ihya bu beytullahı talip oldu marazata
Duadır çün anın tarih dahil ola cennata
Sene 1136

Kitabeye göre yapının 1136/1723-24 yılında Gazi Mustafa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Adı geçen kişi, Mora'nın Eğriboz Adası'nın Kızılhisar Kasabası ahalisinden Mustafa Paşa'dır. 1100/1688-89 ile 1130/1717-18 tarihleri arasında oğulları ile beraber Bodrum'a gelerek bir tersane inşa ettirmiştir. Özellikle tersanenin inşasından sonra Bodrum Yarımadası'nda imar faaliyetlerinin yoğun biçimde artması dikkat çekicidir. Baştardalar kumandanı ve kırlangıçlar başbuğu gibi kumandanlıklarda da bulunan Kızılhisarlı Mustafa Paşa daha sonra Kaptan-ı Deryalığa yükselmiştir. Vefatından sonra kendisi gibi Kaptan-ı Derya olan oğlu Cafer Paşa ile beraber, Gemibaşı Mahallesi Tersane Mevkii'nde bulunan türbeye defin olunmuştur[315].

[315] Bilgi için bkz. Z. Eroğlu, *a.g.e.*, s.210-211; A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*……, s.60.

Resim 136- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Güneybatıdan genel görünüş. (1930'lu yıllara ait bir kartpostal).

Resim 137- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Batı cephesi.

Resim 138- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 139- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Kuzey cephesi.

Resim 140- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Son cemaat yeri.

Resim 141- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Harim giriş açıklığı.

Resim 142- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. İnşa kitabesi.

Resim 143- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Harim.

Resim 144- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Kadınlar mahfili.

Resim 145- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Mihrap.

Resim 146- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Minber.

Resim 147- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Kemer tepe noktalarında yer alan alçı süsleme.

Resim 148- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Harim tavanında yer alan ahşap göbek.

Resim 149- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Kemerlerin yan yüzlerinde yer alan kalemişi süslemelerden ayrıntı.

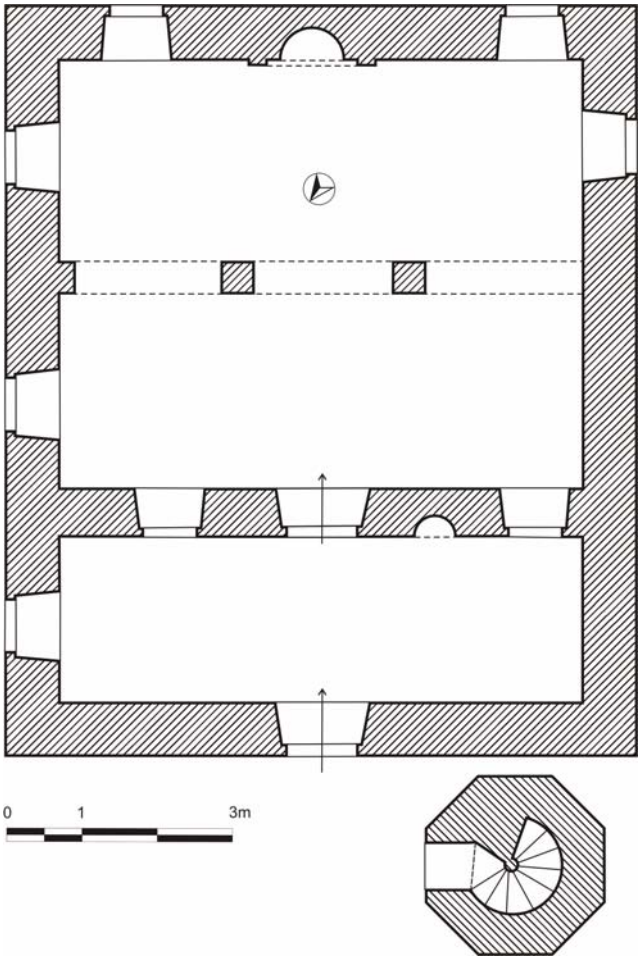

Resim 150- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii. Kemerlerin yan yüzlerinde yer alan kalemişi süslemelerden ayrıntı.

3.1.3.2. Gürece Köyü Camii

Gürece Köyü, Bodrum-Turgutreis karayolunun yaklaşık 12. kilometresinde, yol üzerinde yer almaktadır (Resim-151).

Köyde, burada tanıtacağımız caminin yanı sıra, biri aşağı mahallede diğeri ise yukarı mahallede olmak üzere, Osmanlı dönemine ait iki sarnıç ve caminin kuzeydoğusunda kule tipi bir ev bulunmaktadır. Caminin doğusunda bulunan XVIII. yüzyıla ait iki mezar taşı dikkat çekicidir. Ayrıca köyün batısındaki tepe üzerinde antik döneme ait sur kalıntılarına rastlamak mümkündür[316].

Şekil 23- Gürece Köyü Camii. Plan.

Köyün yukarı mahallesinde, kuzeyden güneye eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olan cami, kareye yakın enine dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatısındaki minareden oluşmaktadır (Şekil-23).

[316] Bkz. G. E. Bean, *a.g.e.*, s.140-142; B. Umar, *a.g.e.*, s.137-143.

Duvarları sıvalı ve beyaz badanalıdır. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi düz saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremitle kaplıdır.

Yapının doğu ve güney cephelerinde ikişer, batı cephesinde ise bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-152,153). Batı cephesine yakın bir dönemde başka bir yapı eklendiğinden diğer pencere açıklığı kapatılmış olmalıdır. Dikdörtgen şekilli pencere açıklıları taş söveli ve düz atkı taşlıdır.

Yakın bir tarihte inşa edilmiş olan minare, yapının kuzeybatısına yerleştirilmiştir ve yapıyla organik bir ilişkisi yoktur (Resim-154). Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, doğusundaki dikdörtgen şekilli açıklıktan girilmektedir. Şerefe altı dört sıra testere dişiyle dolgulandırılmıştır.

Yapının üzeri son cemaat yerini de kapsayacak biçimde kırma çatıyla örtüldüğünden yapı dıştan bir bütün olarak algılanmaktadır. Yakın bir dönemde kuzey cephesinin ön kesimi bir sundurmayla kapatılmıştır (Resim-154). Üzeri düz ahşap tavanla örtülü olan son cemaat yerine, kuzey cephesinin ortasında yer alan dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-155). Giriş açıklığının üzerinde bir tarih kitabesi yer almaktadır. Son cemaat yerinin doğusunda, yine dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Her iki açıklık ta taş söveli ve üz atkı taşlıdır. Son cemaat yeri doğu ve batıda, yaklaşık 30 cm. yüksekliğinde sekilerden oluşan iki birime ayrılmıştır (Resim-156).

Harim kuzey cephesinde, ortadaki giriş açıklığının iki yanında birer pencere açıklığı yer almaktadır. Açıklıkların tümü taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Batıdaki pencere açıklığı ile giriş açıklığı arasında sivri kemerli dış mihrap göze çarpmaktadır (Resim-157). Yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür.

Harim, ortada kare kesitli iki ayağa oturan üç sivri kemer ile mihraba paralel iki sahına ayrılmıştır (Resim-158). Üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Doğuda yer alan ayağın üst kesiminde, kemerlerin birleştiği yerde, duvarı hareketlendirmek için yapılmış olduğunu düşünebileceğimiz dekoratif amaçlı dairesel bir açıklık bulunmaktadır (Resim-158).

Güney duvarının ortasında yer alan yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-159). Nişin çevresi helezonik yivlerle süslenmiştir. Ayrıca nişin kaş kemeri üzerinde, kabartma şekilli bir alem dikkat çekicidir. Silmelerle oluşturulmuş dikdörtgen şekilli niş çerçevesinin üst kesiminde, yuvarlak kemerli bir tepelik yer almaktadır.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak harim mihraba paralel üç sahına değil, ortada kare kesitli iki ayağa oturan, üç sivri kemer ile mihraba paralel iki sahına ayrılmıştır. Bir başka farklı özelliği ise son cemaat yerinin kapalı tutulmuş olmasıdır. Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.168). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapının son cemaat yeri giriş açıklığı üzerinde yer alan tarih kitabesinde, 1191/1777 yılı göze çarpmaktadır (Resim-155). Bölgedeki benzer plan tipindeki camiler göz önüne alındığında, 1191/1777 yılını caminin inşa tarihi olarak düşünmek mümkündür. Doğusundaki küçük hazirede bulunan ve yakın bir dönemde betonla sabitlenmiş olan daha erken tarihli iki mezar taşı ise sonradan buraya getirilmiş olmalıdır.

Resim 151- Gürece Köyü. Genel görünüş.

Resim 152- Gürece Köyü Camii. Doğu cephesi.

Resim 153- Gürece Köyü Camii. Güney cephesi.

Resim 154- Gürece Köyü Camii. Kuzey cephesi.

Resim 155- Gürece Köyü Camii. Son cemaat yeri giriş açıklığı.

Resim 156- Gürece Köyü Camii. Son cemaat yeri.

Resim 157- Gürece Köyü Camii. Dış mihrap.

Resim 158- Gürece Köyü Camii. Harim.

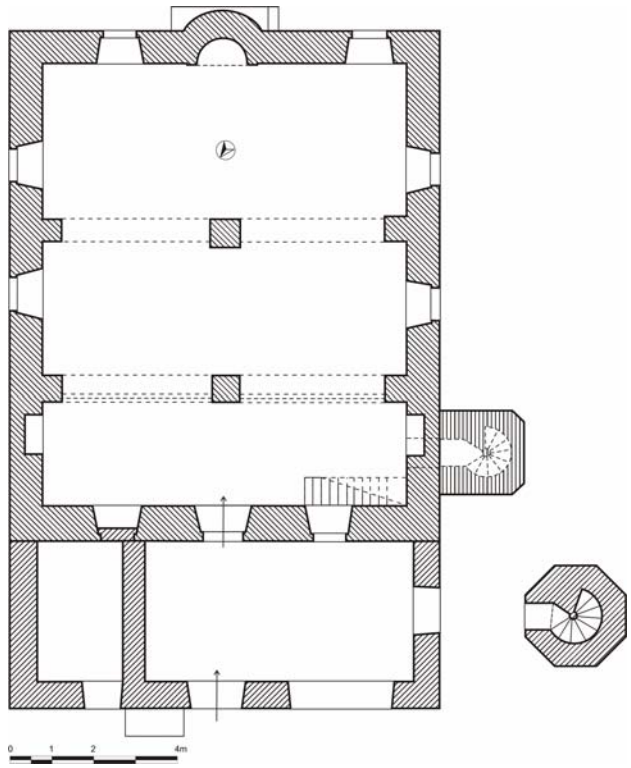
Resim 159- Gürece Köyü Camii. Mihrap.

3.1.3.3. Ortakent (Müsgebi) Camii

Bodrum Ortakent'te, günümüzdeki adıyla Ortakent-Yahşi Beldesi'nde, Cami Sokak ile Çeşme Sokak'ın kesiştiği yerde bulunmaktadır (Resim-160).

Ortakent (eski adıyla Müsgebi) ilk çağlardan beri bir yerleşim merkezidir[317]. Bölgede burada tanıtacağımız cami dışında, Osmanlı dönemine ait çok sayıda konut yapısı ve özellikle XVII. yüzyıla ait bir kule ev dikkat çekicidir[318]. Caminin karşısında yer alan ve sokağa adını veren çeşme ise yakın döneme kadar sağlam durumda olmasına rağmen[319] yıkılarak, yerine niteliksiz yeni bir çeşme yapılmıştır.

İlk olarak 2005 yılının ağustos ayında incelediğimiz cami ne yazık ki 2006 yılının ekim ayında büyük bir yangın geçirmiş ve yapının tamamı yanmıştır. Yangın sonrası yapının yalnızca beden duvarları ve harimi bölen destekler ile kemerler ayakta kalabilmiştir (Resim-161).

Şekil 24- Ortakent (Müsgebi) Camii. Plan.

[317] Bilgi için bkz. Y. Boysal, "Müsgebi Kazısı…….., s. 67-82; Y. Boysal, "Karya Bölgesinde Yeni ……, s.1-30.
[318] Bilgi için bkz. A. Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent…....., s. 35-88; N. R. Aysel, *a.g.e.*, s. 122-126.
[319] Bilgi için bkz. N. R. Aysel, *a.g.e.*, s. 109.

Yapı uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatısında yer alan, biri yapıdan bağımsız iki minareden oluşmaktadır (Şekil-24). Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Sıva ile oluşturulmuş iki sıra düz saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Yangın öncesi üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıydı (Resim-162).

Yapının doğu, batı ve güney cephelerinde ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencere açıklıkları basit dikdörtgen şekillidir (Resim-162,163).

Harimin kuzeybatısında biri yapıdan bağımsız diğeri yapıya bitişik olmak üzere iki minare yer almaktadır (Resim-164). Dıştaki minare yakın bir tarihte inşa edilmiştir ve yapıyla organik bir ilişkisi yoktur. Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, doğusundaki basık kemerli açıklıktan girilmektedir. Oldukça yüksek tutulmuş olan minare, iki şerefeye sahiptir. Minare kürsüsünün kuzeyinde bir inşa kitabesi yer almaktadır. Diğer minareye göre daha erken tarihli ve daha bodur olan diğer minare, harimin kuzeybatısına bitişik vaziyettedir. Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli minareye harimin kuzeyindeki kadınlar mahfilinden girilmekteydi. Ancak bu bölüm de tamamen yanmıştır.

Son cemaat yeri yapıya sonradan eklenmiştir. Düz ahşap tavanlı son cemaat yerinin üzeri eğimli bir çatıyla örtülmüş ve kiremitle kaplanmıştır (Resim-164). Bu birim doğuda bir duvarla bölünerek, biri daha büyük olmak üzere, iki bölüm haline getirilmiştir. Her iki bölüme de, batıdaki daha büyük olmak üzere dikdörtgen şekilli birer açıklıktan girilmektedir. Batıdaki bölümün kuzeyinde ve batısında geniş dikdörtgen şekilli iki pencere açıklığı bulunmaktadır.

Harim kuzey cephesinde, dikdörtgen şekilli giriş açıklığının iki yanında yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-165). Doğudaki pencere sonradan kapatılmıştır.

Harim, ortada kare kesitli birer ayağa oturan ikişer sivri kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrılmıştır (Resim-161,166,167). Kemerler doğu ve batıda dikdörtgen kesitli gömme ayaklarla desteklenmektedir. Ayakların üst kesiminde, kemerlerin birleştiği yerde, duvarı hareketlendirmek için yapılmış olduğunu düşünebileceğimiz, dekoratif amaçlı küçük kemerler yer almaktadır (Resim-166,167). Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüydü. Ayrıca harimin kuzeyinde, payelere oturan ahşap bir kadınlar mahfili bulunmaktaydı (Resim-166). Mahfile çıkış harimin kuzeybatısındaki ahşap

merdivenle sağlanmaktaydı. Ancak yangından sonra tamamen tahrip olmuşlardır (Resim-168).

Yapının dışa çıkıntı yapmış olan mihrabı oldukça geniş ve derindir (Resim-169). Yarım daire profilli mihrap nişi çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Kavsara nişinin alt kesimi, küçük dişlerden oluşan üç frizle hareketlendirilmiş, üstü ise istiridye kabuğu şeklinde yivlenmiştir. Sivri kemerli mihrap nişi, silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Kavsaranın doğu köşeliğinde, yangından sonra ortaya çıkan, bir gülbezek bulunmaktadır (Resim-170,171). Kavsaranın batı köşeliğinde de bu gülbezeğin bir simetriğinin olduğunu düşünsek de, günümüzde varlığına dair herhangi bir iz görünmemektedir. Nişi çevreleyen dikdörtgen çerçevenin üst kesiminde üzerinde hilal motifi olan bir alınlık yer almaktadır.

Yangından sonra tamamen yanan ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildi (Resim-172).

Süslemeler

Yapı süsleme açısından fazla zengin değildir. Yalnızca mihrap kavsarasının doğu köşesinde, yangından sonra ortaya çıkan, kazınarak oluşturulmuş iç içe dairesel çiçek motiflerinden oluşan bir gülbezek yer almaktadır (Resim-170).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak harim ortada ikişer sütuna oturan üç kemer ile değil, ortada kare kesitli birer payeye oturan ikişer sivri kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrılmıştır. Ayrıca harimin kuzeyine kemerleri taşıyan payelere oturan ahşap bir kadınlar mahfili eklenmiştir. Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.168). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır.

Son cemaat yeri giriş açıklığının üst kesiminde yapılış tarihi 1877 olarak verilmiş olsa da, bunun neye dayanarak verildiği bilinmemektedir. Bölgedeki benzer

plan tipindeki diğer camiler de dikkate alındığında camiyi XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür. Bodrum'a ait vakıf kayıtlarında Müsgebi (Ortakent) Köyü'nde Hacı İshak Camii'nden bahsedilmektedir [320] . Köyde başka herhangi bir cami bulunmadığından bahsedilen yapı olma ihtimali yüksektir. Ancak bunu kesin olarak kanıtlayacak herhangi bir veriye sahip değiliz. Çelebi unvanlı Hacı İshak Ağalar ailesi, bölgenin tanınmış ailelerindendir. Ortakent mezarlığında, 1742 tarihli Hacı İshak Oğlu İbrahim Çelebi'ye ait bir şahide ile 1174 tarihli Ahmet oğlu İshak Ağa'ya ait bir mezar taşı yer almaktadır[321].

Yapının kuzeybatısına bitişik durumdaki bodur minare, yöre halkının ifadesine göre 1950'li yıllarda inşa edilmiştir.

Diğer minarede ise bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Kürsünün kuzeyinde yer alan kitabeye göre minare, Ahmet ve Raziye Akpınar tarafından 10.1.1997 tarihinde inşa ettirilmiştir.

[320] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*……., s. 62.
[321] Bilgi için bkz. A. Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent……, s. 46.

Resim 160- Ortakent (Müsgebi) Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 161- Ortakent (Müsgebi) Camii. Harim. (Yangın sonrası).

Resim 162- Ortakent (Müsgebi) Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 163- Ortakent (Müsgebi) Camii. Güney cephesi.

Resim 164- Ortakent (Müsgebi) Camii. Kuzey cephesi.

Resim 165- Ortakent (Müsgebi) Camii. Son cemaat yeri.

Resim 166- Ortakent (Müsgebi) Camii. Harim.

Resim 167- Ortakent (Müsgebi) Camii. Harim.

Resim 168- Ortakent (Müsgebi) Camii. Harim. (Yangın sonrası).

Resim 169- Ortakent (Müsgebi) Camii. Mihrap.

Resim 170- Ortakent (Müsgebi) Camii. Mihrap. (Yangın sonrası).

Resim 171- Ortakent (Müsgebi) Camii. Harim. (Yangın sonrası).

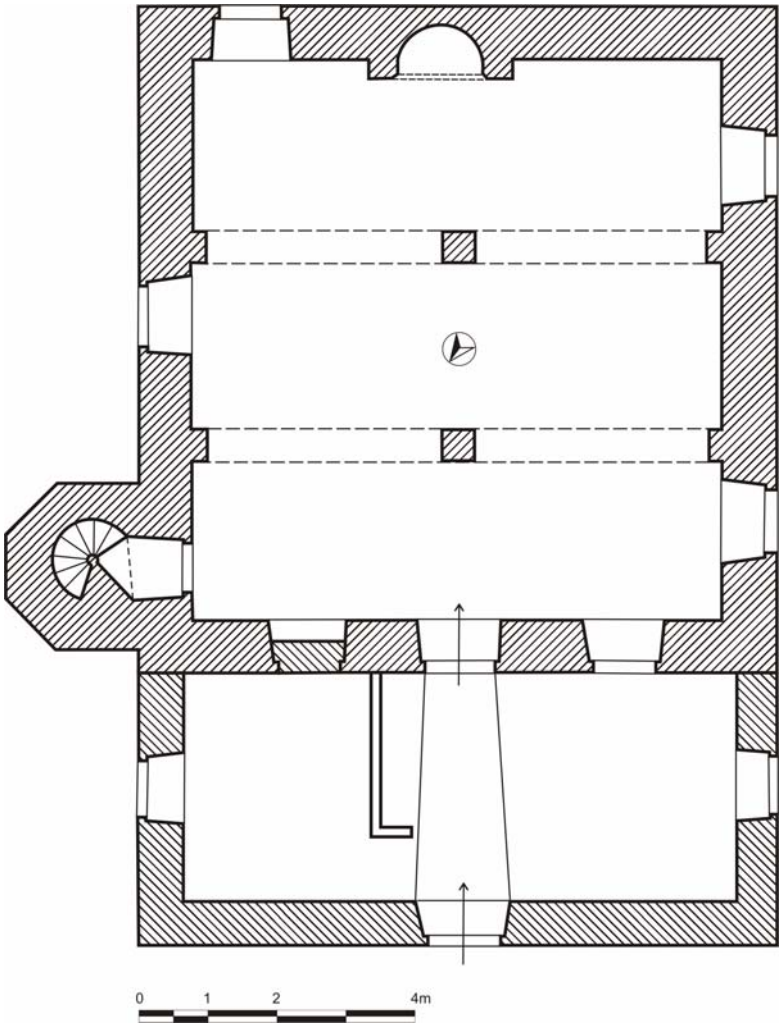

Resim 172- Ortakent (Müsgebi) Camii. Minber.

3.1.3.4. Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii

Bodrum Turgutreis Beldesi, Akçaalan Aşağı Mahalle, Yakaarası Caddesi'nde yer almaktadır.

Akçaalan Mahalle'sinde, burada tanıtacağımız cami dışında, biri caminin güneydoğusunda olmak üzere, XIX. yüzyıla ait iki sarnıç ve mahallenin üst kesiminde XVIII. yüzyıla ait kitabeli bir çeşme bulunmaktadır. Bunun yanında caminin kuzeyi, güneyi ve batısı, içerisinde ağırlıklı olarak XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşları bulunan oldukça büyük bir mezarlıkla çevrelenmektedir.

Şekil 25- Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii. Plan.

Denize hakim yüksekçe bir tepe üzerinde yer alan cami, kareye yakın uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzey doğusundaki minareden oluşmaktadır (Şekil-25) (Resim-173). Duvarları sıvalı ve

badanalıdır. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi düz saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır.

Yapının doğu ve güney cephelerinde birer, batı cephesinde ise iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-174,175,176). Pencere açıklıkları basit dikdörtgen şekillidir.

Harimin kuzeydoğusunda, kesme taşla inşa edilmiş, beşgen bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik gövdeden oluşan bodur bir minare yer almaktadır (Resim-175). Minare şerefesinin alt kesimi üç sıra kaval silme ile dolgulandırılmıştır. Minareye giriş harim içerisindeki dikdörtgen şekilli açıklıktan sağlanmaktadır.

Üzeri son cemaat yerini de kapsayacak biçimde kırma çatıyla örtüldüğünden yapı dıştan bir bütün olarak algılanmaktadır. Yapıya sonradan eklenmiş olan son cemaat yerine, kuzey cephesinin ortasında yer alan dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir. Üzeri düz ahşap tavanla örtülü olan son cemaat yerinin doğu ve batısında dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Son cemaat yeri doğu ve batıda, yaklaşık 10 cm yüksekliğinde sekilerden oluşan iki birime ayrılmıştır (Resim-177). Doğudaki birimin bir kısmı sonradan bir perde duvarla kapatılmıştır. Burası kadınlara ait bir bölüm olarak düşünülmüş olmalıdır.

Harim kuzey cephesinde, dikdörtgen şekilli giriş açıklığının iki yanında yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğudaki pencere sonradan kapatılmıştır.

Harim, ortada kare kesitli birer ayağa oturan ikişer yuvarlak kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrılmıştır (Resim-178). Kemerler doğu ve batıda dikdörtgen kesitli yarım gömme ayaklarla desteklenmektedir. Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Ayakların üst kesiminde, kemerlerin birleştiği yerde, duvarı hareketlendirmek için yapılmış olduğunu düşünebileceğimiz, dekoratif amaçlı dairesel birer açıklık yer almaktadır (Resim-178).

Yapının orijinal mihrabı, yakın bir tarihte yapılmış olan ve herhangi bir özelliği bulunmayan çini bir mihrapla kapatılmıştır (Resim-178). Bu yüzden mihrabın gerçek formu bilinmemektedir.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-178).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak harim ortada ikişer sütuna oturan üç kemer ile değil, ortada kare kesitli birer payeye oturan ikişer yuvarlak kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrılmıştır. Bir başka farklı özelliği ise son cemaat yerinin kapalı tutulmuş olmasıdır. Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.168). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Bunun yanında yapının üç yönünü çevreleyen mezarlıkta ağırlıklı olarak XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşlarına rastlanmaktadır. Bölgedeki benzer plan tipindeki diğer camiler de dikkate alındığında, camiyi XVIII. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 173- Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii. Kuzeyden genel görünüş.

Resim 174- Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 175- Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 176- Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii. Güney cephesi.

Resim 177- Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii. Harim giriş açıklığı.

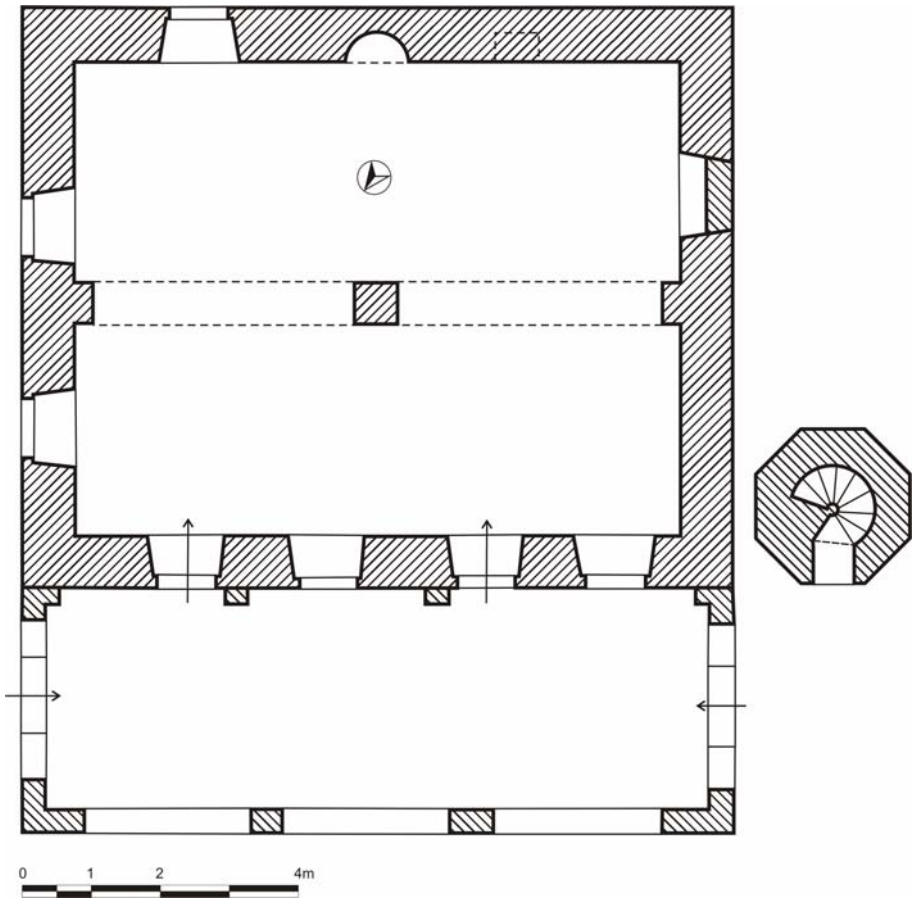
Resim 178- Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii. Harim.

3.1.3.5. Turgutreis Kadıkalesi Camii

Bodrum, Turgutreis Beldesi, Kadıkalesi Mevkii'nde yer almaktadır.

Bölgede, burada tanıtacağımız cami dışında, caminin doğusunda XIX. yüzyıla ait bir sarnıç, kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında XVIII. yüzyıla ait kitabeli iki çeşme ve güneyinde, içerisinde XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşları bulunan bir mezarlık yer almaktadır. Kuzeydoğudaki çeşmenin karşısında yer alan iki anıtsal çınar, sarnıç, çeşme, cami ve mezarlıkla birlikte geleneksel dokuyu tamamlamaktadır.

Yapı enine dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatısındaki minareden oluşmaktadır (Şekil-26) (Resim-179). Duvarları sıvalı ve badanalıdır. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak, yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremitle kaplıdır.

Şekil 26- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Plan.

Yapının doğu cephesinde iki, güney cephesinde ise bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-180). Pencereler basit dikdörtgen şekilli açıklıklardan ibarettir.

Batı cephesine yakın bir dönemde başka bir yapı eklendiğinden bu cephedeki pencereler sonradan kapatılmış olmalıdır.

Yakın bir tarihte inşa edilmiş olan minare, yapının kuzeybatısında yer almaktadır ve yapıyla organik bir ilişkisi yoktur (Resim-181). Kesme taşlarla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, kuzeyindeki dikdörtgen şekilli açıklıktan girilmektedir. Minare gövdesi ve külah kısmı eşkenar dörtgenlerle süslenmiştir.

Tamamen betonarme olarak inşa edilen son cemaat yeri, yapıya sonradan eklenmiştir (Resim-182). Kuzeyde üç, doğu ve batıda birer yuvarlak kemerle dışa açılan son cemaat yerinde, kemerlerin araları camekanla kapatılmıştır (Resim-183). Ayrıca kuzeyi, yakın bir dönemde ahşap sundurma ile örtülmüştür. Son cemaat yerine giriş doğu ve batısındaki açıklıklardan sağlanmaktadır.

Harim kuzey cephesinde iki giriş, iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Açıklıkların tümü basit dikdörtgen şekillidir.

Harim, ortada kare kesitli bodur bir payeye oturan iki basık kemer gözü ile mihraba paralel iki sahına ayrılmıştır (Resim-184). Kemerler doğu ve batıda dikdörtgen kesitli yarım ayaklarla desteklenmektedir. Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür.

Yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-185). Oldukça basit şekilli nişin içi, sonradan yeşil yağlı boya ile boyanmıştır.

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak harim mihraba paralel üç sahına değil, ortada kare kesitli bodur bir payeye oturan iki basık kemer ile mihraba paralel iki sahına ayrılmıştır. Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.168). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Bunun yanında yapının kuzeybatısındaki çeşmenin inşa tarihi 1150/1737-38, kuzeydoğusunda yer alan

çeşmenin inşa tarihi ise 1199/1784'tür. Ayrıca yapının güneyinde yer alan mezarlıkta da ağırlıklı olarak XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşlarına rastlanmaktadır. Tüm bu örnekler ve bölgedeki benzer plan tipindeki diğer camiler dikkate alındığında caminin inşa tarihini, XVIII. yüzyıl başlarına kadar götürmek mümkündür.

Bodrum'a ait vakıf kayıtlarında Kadıkalesi mevkiinde Baba Camii adlı bir yapıdan bahsedilmektedir[322]. Bölgede bugün başka herhangi bir cami bulunmadığından, bahsedilen yapının bu cami olabileceği akla gelmektedir. Ancak yapıyı inşa ettiren kişi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

[322] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*……, s. 62.

Resim 179- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Genel görünüş.

Resim 180- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 181- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Kuzey cephesi.

Resim 182- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Son cemaat yeri.

Resim 183- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Son cemaat yeri.

Resim 184- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Harim.

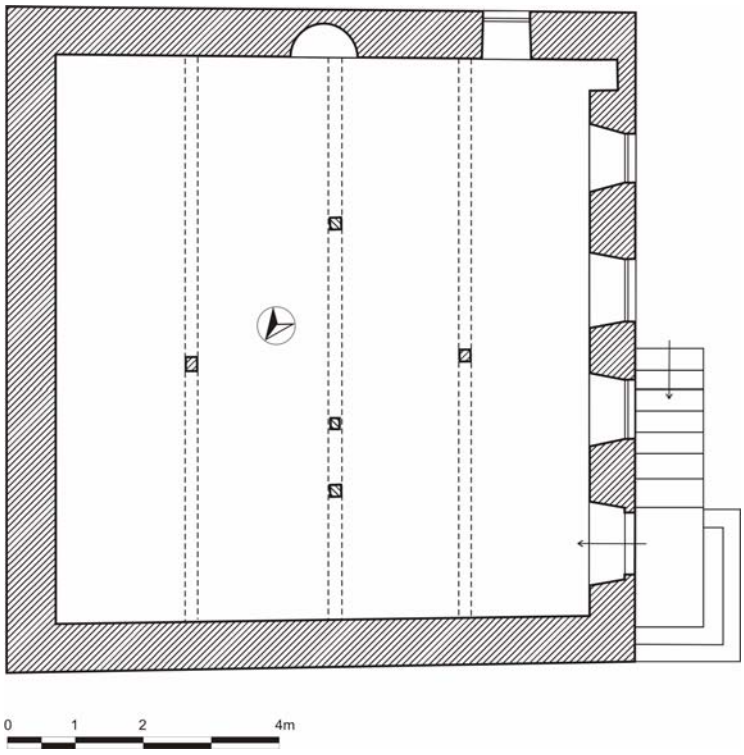

Resim 185- Turgutreis Kadıkalesi Camii. Mihrap.

3.1.4. Dikine Sahınlı Ahşap Destekli Düz Ahşap Tavanlı Camiler

3.1.4.1. Karakaya Köyü Camii

Karakaya Köyü, Gümüşlük Limanı'nın yaklaşık 3 km. kuzeydoğusunda, denize hakim yüksekçe bir tepenin eteklerine kurulmuştur (Resim-186). 1891 yılındaki nüfus sayımında Saravalos(Eseravalos) nahiyesine bağlı olan köyün nüfusu 396 olarak belirtilirken[323], bu rakam 1935 yılında 713 dür ve merkez bucağı Karatoprak tır[324]. 1965 de ise nüfus 1014 kişiye kadar çıkmıştır[325]. Köy halkı, 1930'lu yıllardan itibaren oturdukları evleri terk ederek deniz kıyısında sahip oldukları verimli arazilere yerleşmeye başlamışlar ve burada mahalleler oluşturmuşlardır. Zamanla harap bir hale gelen köydeki evlerin büyük bölümüne bugün sadece yabancı vatandaşların ilgi gösterdiği görülmektedir. Birçok ev restore edilerek tekrar kullanılır hale getirilmiştir. Köyde burada tanıtacağımız cami dışında, biri kitabeli olmak üzere iki de çeşme bulunmaktadır.

Şekil 27- Karakaya Köyü Camii. Plan. (Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivinden İşlenerek)

[323] Bilgi için bkz. A.Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*……., s. 46.
[324] Bilgi için bkz. M. Karadaş, *a.g.e*., s. 24–26; İ. Güner, *a.g.e*., s. 91.
[325] Bilgi için bkz. K. Müştakhan, *a.g.e*., s. 88.

Oldukça sade tutulmuş olan camiyi köydeki diğer yapılardan ayırmak ilk bakışta oldukça zordur. Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olan yapı, kare planlı bir harimden oluşmaktadır (Şekil-27) (Resim-187). Son cemaat yeri ve minaresi yoktur. İnşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş, diğer yerlerde kabayonu taş ve moloz taş kullanılmıştır. Üst örtüsü, ahşap desteklerle taşınan düz ahşap bir tavanla örtülüdür. Yapının toprak damında su birikmesini önlemek amacıyla kuzey cephesinin üst kısmına daire şekilli iki çörten yerleştirilmiştir (Resim-188).

Caminin batısında üç, güneyinde ise bir pencere açıklığı görülmektedir (Resim-187,189). Kuzey ve doğu cephesinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Güney cephesinde yer alan pencere, yapının coğrafi konumundan dolayı güney cephesinin batı ucuna yerleştirilmiştir (Resim-189). Dikdörtgen şekilli pencere açıklıklarının tümü mermer sövelidir. Bu mermerler civarda bulunan antik yerleşimlerden getirilmiş olmalıdır. Batı cephesinde yer alan pencere açıklıklarının üzerlerinde, tuğlaların ve küçük taşların zikzak şeklinde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş basit süslemeler göze çarpmaktadır (Resim-190). Ayrıca güney cephede yer alan pencere açıklığının, devşirme olması muhtemel mermer sövesi üzerinde, ortası delikli bir kabara yer almaktadır (Resim-189).

Bir subasman üzerine inşa edilen yapının, giriş açıklığının önündeki sahanlığa sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır (Resim-189). Harime giriş batı cephesinin kuzeyindeki dikdörtgen şekilli açıklıktan sağlanmaktadır. Mermer söveli giriş açıklığının üzerinde, dikdörtgen şekilli yine mermerden bir inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim-191).

Harim tabanının kuzey bölümü büyük oranda çökmüştür (Resim-192). Güney kısmı henüz çökmemiş olsa da oldukça kötü durumdadır (Resim-193). Harim, kuzey güney yönlü üç kirişle, mihrap eksenine dik uzanan dört sahına ayrılmıştır. Ortadaki kiriş üç ahşap destekle taşınırken, diğer iki kirişi yalnızca birer ahşap destek taşımaktadır. Destekler çok muntazam olmasalar da kare kesitlidirler. Desteklerle kiriş arasında profilli birer yastık görülmektedir (Resim-194). Ortadaki kirişin kuzeyinde yer alan iki destek, diğerlerine oranla daha büyük tutulmuş tek bir yastığa oturmaktadır. Ayrıca iki yandaki ana kirişler yuvarlak kesitliyken, ortadaki kiriş dikdörtgen kesitlidir. Ana kirişlerin üzerine doğu batı yönlü yan kirişler yerleştirilmiştir. Harim tabanının çöken kuzey bölümünden, tabanın alt kesimine doğu batı yönünde bir duvar örüldüğü görülmektedir (Resim-192). Harimin her iki yanında yer alan ahşap destekler de bu duvar üzerine oturmaktadır. Harim doğu duvarının önünde, yapının oturduğu ana kaya

yer yer harim tabanının üzerine çıkmaktadır. Harim duvarları alçıyla sıvalı olmasına rağmen bakımsızlıktan dolayı sıvalar dökülmeye başlamıştır. Özellikle kuzey duvarının oldukça fazla nem aldığı göze çarpmaktadır.

Güney duvarının ortasında yer alan yarım daire kesitli mihrap nişi, yarım koni şekilli bir kavsarayla örtülüdür (Resim-195). Niş, sıvayla oluşturulmuş silmelerle çerçevelendirilmiştir.

Bugün oldukça kötü durumda olan ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-196).

Süslemeler

Yapı süsleme açısından fazla zengin değildir. Yalnızca batı cephesinde yer alan pencere açıklıklarının üzerinde, küçük tuğla ve taş parçalarının zikzak şekilde dizilmesiyle oluşturulmuş süslemeler göze çarpmaktadır (Resim-190).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Anadolu'da inşa edilen ahşap destekli-ahşap tavanlı camilerin günümüze ulaşabilen en erken tarihli örnekleri, XIII. yüzyıldan itibaren özellikle Orta Anadolu Bölgesi'nde karşımıza çıkmaktadır. *Sivrihisar Ulu Cami* (1231-32)[326]*, Afyon Ulu Cami* (1272)[327]*, Beyşehir Eşrefoğlu Camii* (1297-99)[328] ve *Ankara Arslanhane Camii* (XIII.yy.)[329] bu tipin erken tarihli örneklerindendir.

Bu tip camilere Beylikler döneminde de rastlanmaktadır. Ancak bir önceki döneme oranla daha küçük boyutlu yapılardır. *Konya Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii* (1408)[330] ve *Yozgat Çandır Şahruh Bey Mescidi* (XV.yy. sonu XVI.yy. başları)[331] Beylikler Dönemi'ne tarihlenen örneklerden bazılarıdır.

---

[326] Resim için bkz. O. Aslanapa*, Anadolu'da İlk Türk*……., res. 77.
[327] Bilgi için bkz. A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi"*, Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 183.
[328] Bilgi için bkz. *ay.es.* , s. 183.
[329] Bilgi için bkz. G. Öney*, Ankara'da Türk Devri*……, s. 20-24.
[330] Bilgi için bkz. R. Duran, "Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Cami", *Vakıflar Dergisi XX*, Ankara 1988, s. 53.
[331] Bilgi için bkz. H. Gündoğdu, *Dulkadiroğlu Beyliği Mimarisi,* Ankara, 1986, s. 18.

Osmanlı döneminde küçük kasaba ve köylerde karşımıza çıkan ahşap kuruluşlu camilerde bir sadeleşme göze çarpar. *Aksaray Eskil Ulu Cami* (XVII.-XVIII. yy.)[332], *Çivril Savran (Savranşah) Köyü Camii* (1798–99)[333], *Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Cami* (XVIII. yy. ikinci yarısı)[334], *Afyon Kızılören Köyü Camii* (XIX. yy. ikinci yarısı) [335], *Karaburun Çullu Köyü Camii* (1607) [336] Osmanlı dönemine ait küçük boyutlu örneklerdendir.

Karakaya Köyü Camii kıble duvarına dik uzanan dört sahından oluşmaktadır. Bu tip yapılarda sahın sayısı genelde tek tutularak, giriş açıklığı ile mihrap ekseninin desteklerle bölüntüye uğramamasına dikkat edilmiştir. Ayrıca bazı yapılarda orta sahın, daha geniş ve yüksek tutularak vurgulanmıştır. Yapı kıble duvarına dik uzanan çift sayıda sahına sahip olması bakımından ilginçtir. Bu plan tipindeki örnekler oldukça az sayıdadır. *Konya Meram Mescidi* (1402–1424)[337], *Denizli Belenardıç Köyü Camii* (1884)[338], *Beçin Orhan Camii* (XIV. yüzyıl başları)[339] Karakaya Köyü Camii gibi dört sahınlı yapılardır. Bayındır'a bağlı *Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii* (1672–73)[340] kıble duvarına dik altı sahından oluşurken, *Kastamonu Küre-i Hadid Köyü İsmail Bey Camii*'nde (1451)[341] sahın sayısı ikidir.

Karakaya Köyü Camii'nin oldukça az örneğine rastlanan çift sayıda sahına sahip oluşu bizi daha dikkatli bir incelemeye sevk etmektedir. Harim ekseninde yer alan kiriş ve onu taşıyan destekler, iki yandaki kiriş ve desteklere oranla bazı farklılıklar göstermektedir. İki yanda yer alan ahşap kirişlerin altında birer ahşap destek görülürken, harim ekseninde yer alan ahşap kiriş üç ahşap destekle taşınmaktadır. Ayrıca kirişin kuzeyinde yer alan iki destek, diğerlerine oranla daha büyük tutulmuş tek bir yastığa oturmaktadır. Bunun yanında her iki yanda yer alan ahşap destekler, harim tabanının altına doğu-batı yönlü örülmüş bir duvar üzerine otururken, ortadaki destekler farklı yerlere yerleştirilmiştir. Kirişlerin kesitlerinde de farklılıklar görülmektedir. Her iki yanda yer alan kirişler daire kesitliyken, ortadaki kiriş dikdörtgen kesitlidir.

---

[332] Bilgi için bkz. B. Deniz, "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camii", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi IV*, İzmir 1988, s.19.
[333] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki*……, s. 46-54.
[334] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, "Boğaziçi Kasabası Eski Camii……, s. 529-540.
[335] Bilgi için bkz. E. Daş, "Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış İki Köy Camii"*, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, C. II, Ankara 1995, s. 12.
[336] Bilgi için bkz. C. Gürbıyık, *a.g.t*., s. 14-18.
[337] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e*., s. 25.
[338] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, "Belenardıç (Torapan) Köyü Camii…….., s. 18-26
[339] Bilgi için bkz. R. H. Ünal, "Beçin 1999 Kazısı", *Sanat tarihi Dergisi XII,* İzmir 2003, s. 136.
[340] Bilgi için bkz. Ş.Çakmak, "Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii (Bayındır / İzmir)" *Sanat tarihi Dergisi VIII*, İzmir 1996, s. 11-20.
[341] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e*., s. 65.

Tüm bu farklar, harim ekseninde yer alan kiriş ve desteklerin yapıya sonradan eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu kiriş ve desteklerin daha önceden mevcut başka kiriş ve desteklerin yerine mi yapıldığı, yoksa yapının gerçekte kuzey-güney yönlü iki destek sırasıyla bölünmüş üç sahınlı bir yapı mı olduğu bilinmemektedir. Ancak yapının pek de büyük olmayan harimini ve çift sayıda sahına sahip cami örneklerinin çok az olduğunu dikkate alırsak, gerçekte yapının ortadaki sahını daha geniş olmak üzere kuzey-güney yönlü iki destek sırasıyla bölünmüş üç sahınlı bir yapı olduğunu düşünmek akla yakın gelmektedir.

Tarihlendirme

Yapının inşa tarihini giriş açıklığı üzerinde yer alan inşa kitabesinden öğreniyoruz (Resim-191). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

صأحب و مألگ ردوأسلی حسن بیگ

سنه ١٢٣٩

Sahip ve malik Rodoslu Hasan Bey

Sene 1239

Kitabeye göre yapının 1239/1823–1824 yılında Rodoslu Hasan Bey adlı biri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yapının banisiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Resim 186- Karakaya Köyü. Genel görünüş.

Resim 187- Karakaya Köyü Camii. Batı cephesi.

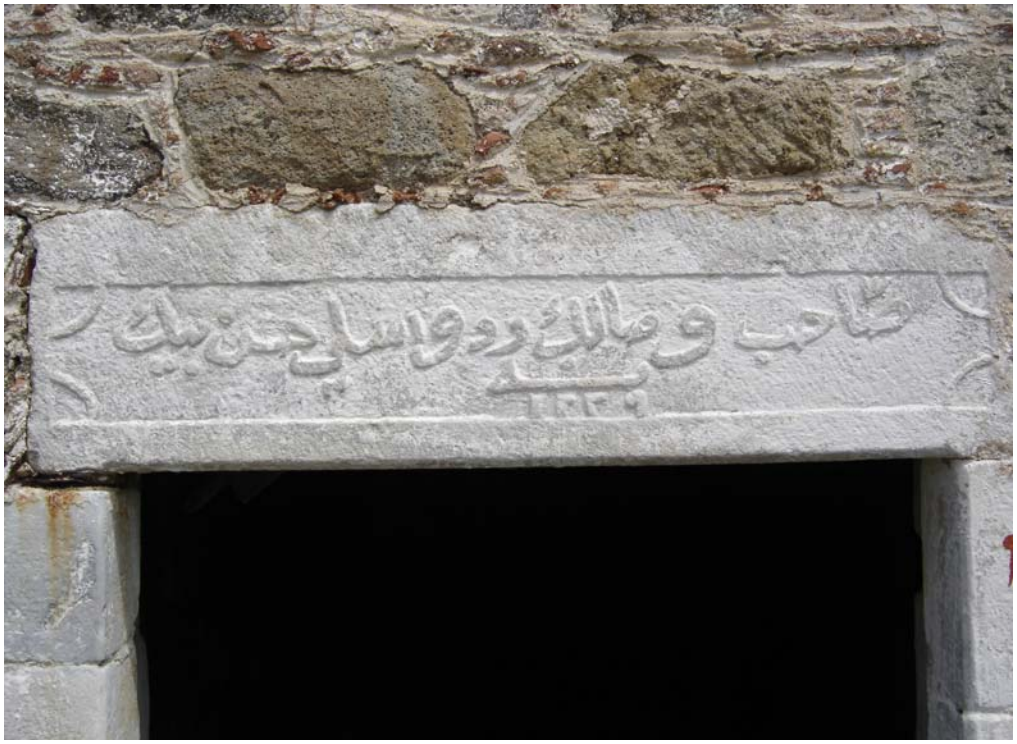
Resim 188- Karakaya Köyü Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 189- Karakaya Köyü Camii. Güneybatıdan genel görünüş.

Resim 190- Karakaya Köyü Camii. Pencere açıklıkları üzerinde yer alan tuğla süslemelerden ayrıntı.

Resim 191- Karakaya Köyü Camii. İnşa kitabesi.

Resim 192- Karakaya Köyü Camii. Harim kuzey bölümü.

Resim 193- Karakaya Köyü Camii. Harim.

Resim 194- Karakaya Köyü Camii. Harimde yer alan ahşap destekler.

Resim 195- Karakaya Köyü Camii. Mihrap.

Resim 196- Karakaya Köyü Camii. Minber.

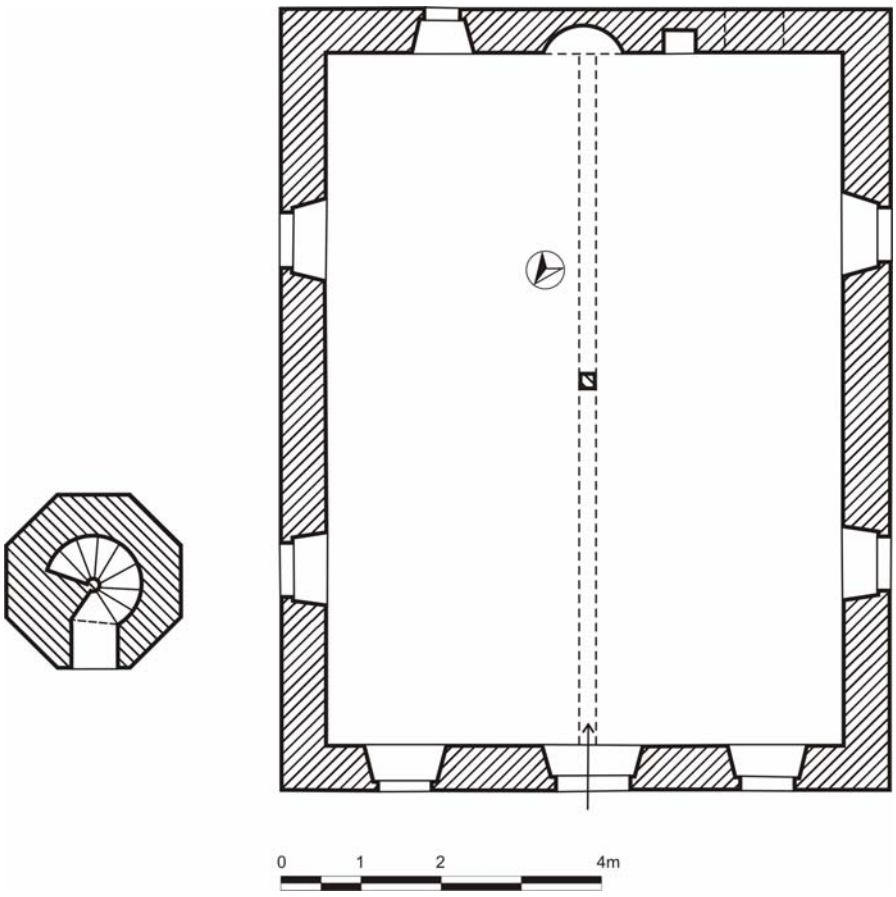
3.1.4.2. Gündoğan Yalı Camii

Yapı, Bodrum İlçesi, Gündoğan Beldesi, Aşağı Mahalle'de yer almaktadır.

Deniz kenarına inşa edilmiş olan cami, sağlam durumda olmasına rağmen günümüzde kullanılmamaktadır (Resim-197).

Gündoğan'da bahsedeceğimiz cami dışında, yukarı mahallede benzer plan tipinde bir cami daha bulunmaktadır.

Uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim ve harimin kuzeydoğusundaki minareden oluşan caminin son cemaat yeri yoktur (Şekil-28). Duvarları sıvalı ve beyaz badanalıdır. Sıvaların döküldüğü yerlerden anlaşıldığı kadarıyla inşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş, diğer yerlerde kabayonu taş kullanılmıştır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır. Denize yakınlığı nedeniyle duvarların fazlaca nem aldığı göze çarpmaktadır (Resim-198).

Şekil 28- Gündoğan Yalı Camii. Plan.

Yapının doğu ve batı cephesinde ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-199). Güney cephesinde ise altta ve üstte birer pencere açıklığı görülür (Resim-200). Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Güney cephesinin batısında yer alan üst pencere açıklığı, diğer açıklıklara oranla daha küçüktür. Caminin batısına yakın bir dönemde bir başka yapı inşa edildiğinden, batıdaki pencereler dışarıdan algılanamamaktadır (Resim-197).

Yakın bir tarihte inşa edilmiş olan minare, yapının kuzeydoğusuna yerleştirilmiştir ve yapıyla organik bir ilişkisi yoktur (Resim-199). Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, kuzeyindeki dikdörtgen şekilli açıklıktan girilmektedir. Giriş açıklığının üzerinde bir inşa kitabesi yer almaktadır.

Harim kuzey cephesinde dikdörtgen şekilli giriş açıklığının iki yanında yine dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim-198).

Harim, ortada kare kesitli ahşap bir desteğe oturan kuzey-güney yönlü ahşap bir kirişle, mihraba dik iki sahına ayrılmıştır (Resim-201). Destekle kiriş arasında profilli bir yastık göze çarpar. Harimi örten düz ahşap tavan, kiriş ve desteğin yakın bir dönemde yenilenmiş olduğu açıktır. Yapının gerçekte sadece düz ahşap tavanlı bir yapı mı yoksa günümüzde ki gibi ahşap destekli bir yapı mı olduğu bilinmemektedir. Harimin iç duvarlarının da dışarıda olduğu gibi oldukça fazla nem aldığı görülmektedir.

Oldukça sade tutulmuş yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülmüştür (Resim-202).

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir (Resim-201).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Karakaya Köyü Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu yapıdan farklı olarak, harim kıble duvarına dik iki sahından oluşmaktadır. Bu tip yapılarda sahın sayısı genelde tek tutularak, giriş açıklığı ile mihrap ekseninin desteklerle bölüntüye uğramamasına dikkat edilmiştir. Ayrıca bazı yapılarda orta sahın, daha geniş ve yüksek tutularak vurgulanmıştır. Yapı kıble duvarına dik uzanan çift sayıda sahına sahip olması bakımından ilginçtir. Bu plan tipindeki örneklerin oldukça az sayıda olması yapının daha dikkatli incelenmesini gerektirmektedir. Yapı günümüzde

ortada kare kesitli ahşap bir desteğe oturan kuzey-güney yönlü ahşap bir kirişle, mihraba dik iki sahına ayrılmıştır. Harimi örten düz ahşap tavan, kiriş ve desteğin yakın bir dönemde yenilenmiş olduğu açıktır. Ayrıca yapının orijinal durumunu gösteren herhangi bir iz de görülmemektedir. Bu yüzden yapının gerçekte sadece düz ahşap tavanlı bir yapı mı, yoksa günümüzdeki gibi ahşap destekli bir yapı mı olduğu bilinmemektedir. Çift sayıda sahına sahip ahşap destekli camiler hakkında Karakaya Köyü Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.217). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Yapı içerisinde bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce hazırlanmış olan belgede 1980 yılında Necip Nalbant tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Bu bir onarım tarihi olmalıdır.

Yapıda kullanılan inşa malzemesi ve bölgede bulunan benzer plan tipindeki diğer yapılar dikkate alındığında yapıyı, XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Minare giriş açıklığının üzerinde, yakın tarihli bir inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabeden minarenin Hacı Mustafa eşi Hatice Kaya tarafından 1974 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Resim 197- Gündoğan Yalı Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 198- Gündoğan Yalı Camii. Kuzey cephesi.

Resim 199- Gündoğan Yalı Camii. Doğu cephesi.

Resim 200- Gündoğan Yalı Camii. Güneydoğudan genel görünüş.

Resim 201- Gündoğan Yalı Camii. Harim.

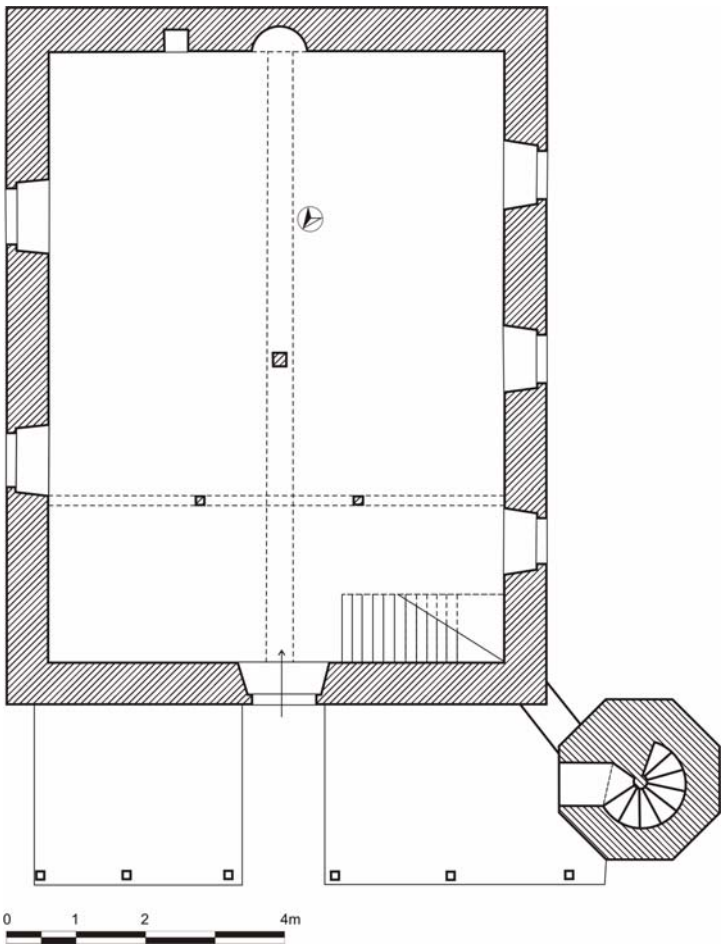

Resim 202- Gündoğan Yalı Camii. Mihrap.

3.1.4.3. Gündoğan Yukarı Mahalle Camii

Yapı, Bodrum İlçesi, Gündoğan Beldesi, Köyiçi Mevkii, Yukarı Mahalle'de yer almaktadır.

Mahallede burada tanıtacağımız caminin yanı sıra, caminin güneyinde, yarımadada sıkça görülen dairesel plan tipinde ve kubbe ile örtülü bir su sarnıcı bulunmaktadır. Giriş açıklığının üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1820-21 yılında inşa edilmiş olan sarnıç, 1888-89 tarihinde şeyhülislam el hac Ömer Lütfü Efendi tarafından tamir ettirilmiştir. Sarnıç, mahalleye yakın bir köy olan Sandıma Köyü doğumlu Ömer Lütfü Efendi tarafından onartılması bakımından ilgi çekicidir.

Şekil 29- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Plan.

Cami, yakın bir dönemde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Onarım sırasında, kadınlar mahfili, ahşap tavan ve ahşap desteğin tamamen yenilendiği

görülmektedir. Ayrıca kuzey cephesine, kare kesitli altı ahşap destekle taşınan, sundurmayla örtülü bir son cemaat yeri ilave edilmiştir (Resim-203,204).

Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiş olan cami, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve kuzeybatısındaki minareden oluşmaktadır (Şekil-29). Duvarları sıvalı ve beyaz badanalı olan yapının üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır.

Yapının doğu cephesinde iki, batı cephesinde üç pencere açıklığı bulunurken, güney cephesinde herhangi bir açıklık görülmemektedir (Resim-205,206). Dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları taş söveli ve düz atkı taşlıdır.

Yakın bir tarihte inşa edilmiş olan minare, yapının kuzeybatısına yerleştirilmiştir ve yapıyla organik bir ilişkisi yoktur (Resim-203). Kesme taşla inşa edilmiş, sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik şekilli gövdeden oluşan minareye, doğusundaki dikdörtgen şekilli açıklıktan girilmektedir. Minare ile yapının arasında kalan boşluk sonradan bir duvarla kapatılmıştır (Resim-204).

Harim kuzey cephesine yakın zamanda yapılan onarımlar sırasında, kare kesitli altı ahşap destekle taşınan, sundurma ile örtülü bir son cemaat yeri ilave edilmiştir (Resim-204). Gerçekte yapıda böyle bir sundurma olup olmadığına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Harim kuzey duvarında, dikdörtgen şekilli giriş açıklığı dışında, açıklığın doğusunda üst kesimde yine dikdörtgen şekilli ancak diğer pencerelere göre daha küçük boyutlu bir pencere açıklığı yer almaktadır. Alt kesimde herhangi bir pencere açıklığı görülmemektedir.

Harim, ortada kare kesitli ahşap bir desteğe oturan kuzey-güney yönlü ahşap bir kirişle, mihraba dik iki sahına ayrılmıştır (Resim-207). Destekle kiriş arasında profilli bir yastık göze çarpar. Harimi örten düz ahşap tavan, kiriş ve desteğin yakın bir dönemde yapılan onarımlar sırasında yenilenmiş olduğu açıktır. Yapının gerçekte sadece düz ahşap tavanlı bir yapı mı yoksa günümüzdeki gibi ahşap destekli bir yapı mı olduğu bilinmemektedir. Harimin kuzeyinde, kare kesitli iki ahşap destekle taşınan bir kadınlar mahfili yer alır (Resim-207). Mahfile, harimin kuzeybatısındaki ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Bu bölümde tamamen yenilenmiştir.

Oldukça sade tutulmuş yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülmüştür (Resim-208).

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Yapı plan bakımından Karakaya Köyü Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak dört sahınlı bu yapıdan farklı olarak, harim kıble duvarına dik iki sahından oluşmaktadır. Bu tip yapılarda sahın sayısı genelde tek tutularak, giriş açıklığı ile mihrap ekseninin desteklerle bölüntüye uğramamasına dikkat edilmiştir. Ayrıca bazı yapılarda orta sahın, daha geniş ve yüksek tutularak vurgulanmıştır. Yapı kıble duvarına dik uzanan çift sayıda sahına sahip olması bakımından ilginçtir. Bu plan tipindeki örneklerin oldukça az sayıda olması yapının daha dikkatli incelenmesini gerektirmektedir. Yapı günümüzde ortada kare kesitli ahşap bir desteğe oturan kuzey-güney yönlü ahşap bir kirişle, mihraba dik iki sahına ayrılmıştır. Harimi örten düz ahşap tavan, kiriş ve desteğin yakın bir dönemde yenilenmiş olduğu açıktır. Ayrıca yapının orijinal durumunu gösteren herhangi bir iz de görülmemektedir. Bu yüzden yapının gerçekte sadece düz ahşap tavanlı bir yapı mı, yoksa günümüzde ki gibi ahşap destekli bir yapı mı olduğu bilinmemektedir. Çift sayıda sahına sahip ahşap destekli camiler hakkında Karakaya Köyü Camii'nde ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz s.217). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak caminin kuzeyindeki duvar üzerinde, yerinden sökülmüş, dikdörtgen şekilli, mermer bir kitabe levhası göze çarpmaktadır (Resim-209). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

سنه ١٢٤١ بسم أالله ألرحمأن ألرحيم

مأشاأالله بو حيرأتين روحنه فأتحه

Sene 1241 Bismillahirrahmanirrahim

Maşa-Allah bu hayratın ruhuna fatiha

1241/1825-26 tarihli bu kitabenin, camiden mi yoksa çevredeki başka bir yapıdan mı getirildiği bilinmemektedir. Ayrıca kitabede herhangi bir camiye ait olduğunu gösteren bir bilgi de bulunmamaktadır.

Kullanılan inşa malzemesi ve bölgede bulunan benzer plan tipindeki diğer yapılar dikkate alındığında yapıyı, XVIII. veya XIX. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 203- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 204- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Kuzey cephesi.

Resim 205- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Doğu cephesi.

Resim 206- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Batı cephesi.

Resim 207- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Harim.

Resim 208- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Mihrap.

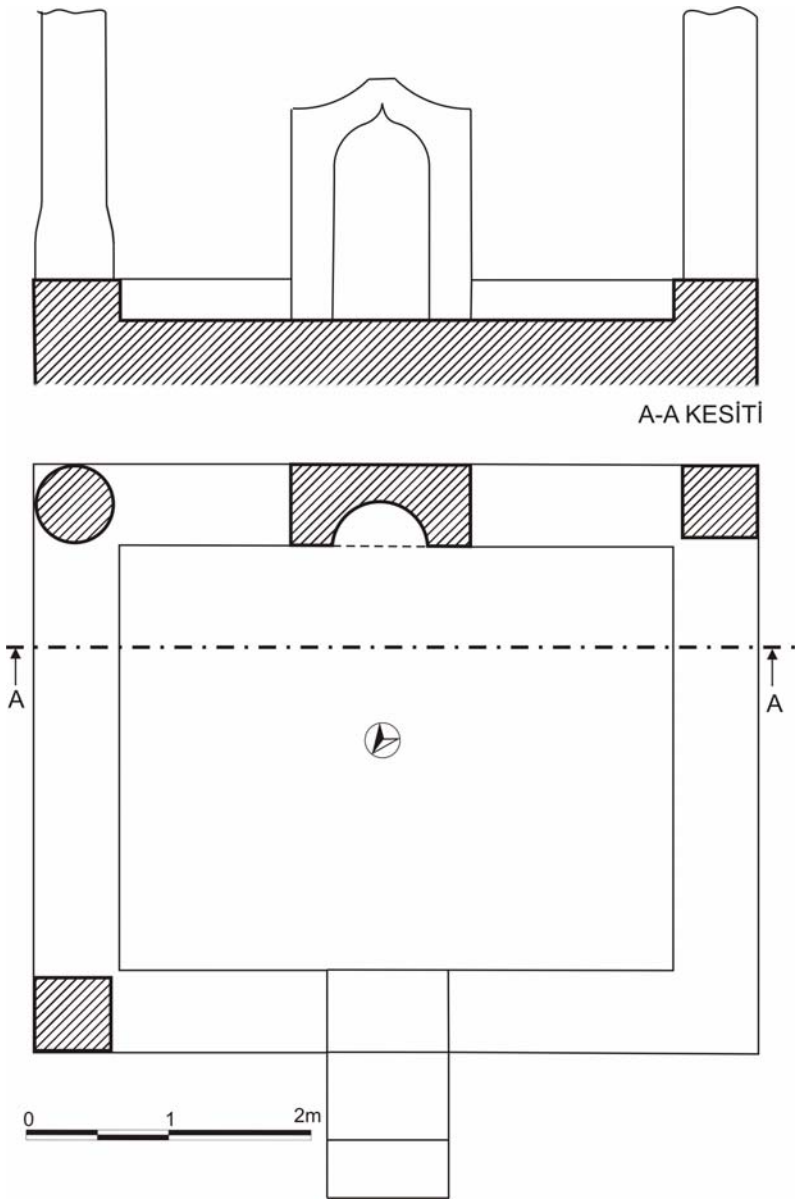
Resim 209- Gündoğan Yukarı Mahalle Camii. Kuzey duvarı üzerinde bulunan kitabe levhası.

3.2. NAMAZGÂHLAR

3.2.1. Bodrum Yokuşbaşı Mevkii Namazgâhı

Yokuşbaşı Mevkii'nde, Bodrum İlçe merkezine giden ana yolun hemen kenarında yer almaktadır.

Namazgâhın doğusunda bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü 1176/1762-63 tarihli kitabeli bir sarnıç bulunmaktadır (Resim-210).

Şekil 30- Bodrum Yokuşbaşı Mevkii Namazgâhı. Plan ve kesit.

Namazgâh, güneyden kuzeye doğru eğimli bir alan üzerine inşa edilmiştir (Resim-211). Kuzey kesimi eğimden dolayı yaklaşık 1m yükseltilmiş olan yapı, kareye yakın enlemesine dikdörtgen planlı bir namaz kılma alanı, ve güneyindeki mihraptan oluşmaktadır (Şekil-30). Alt kesiminde moloz taş, üst kesiminde ise düzgün kesme taşın kullanıldığı bir duvarla çevrelenmiş olan bu alana, kuzeyindeki üç basamaklı merdivenle çıkılmaktadır (Resim-212). Yapıyı çevreleyen duvarlar ve mihrap kaidesi kireç badanalıdır. Zemini toprak olan namaz kılma alanının etrafındaki duvarlar, zeminden yaklaşık 20 cm yükseltilmiştir (Resim-213). Namazgâhı çevreleyen duvarların üç köşesinde, güneybatı ve kuzeydoğudaki kare kesitli, güneydoğudaki ise

dairesel kesitli olmak üzere yaklaşık 2 m yüksekliğinde üç taş destek bulunmaktadır (Resim-211). Kuzeybatıda ise herhangi bir destek görülmemektedir. Gerçekte burada da var olduğunu düşünebileceğimiz destek, olasılıkla sonraki bir dönemde yıkılmıştır. Bu destekler namaz kılan kişiye gölge sağlamak amacıyla ahşap ya da hasır basit bir üst örtüyü taşımak için yapılmış olmalıdır.

Enlemesine dikdörtgen kesitli taş mihrap kaidesi, yaklaşık 1,5 m yüksekliğindedir (Resim-214). Kaide içerisindeki sivri kemerli, yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür.

Günümüzde artık kullanılmayan namazgâh, her ne kadar işlek ve göz önünde bir yerde bulunuyorsa da gereken ilgiyi görmemektedir. Namazgâhın özellikle merdivenleri ve çevre duvarlarında yer yer çatlaklar göze çarpmaktadır. Dış etkenlere açık olması bu bozulmayı hızlandırdığından, en kısa zamanda gereken önlemlerin alınması gerekmektedir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı, menzil yolları üzerine inşa edilmiş olan ve ancak birkaç kişinin namaz kılabileceği büyüklükteki namazgâhlar grubuna girmektedir. Bu tür namazgâhların yakınında, bir çeşme veya bir kuyu, ayrıca gölge vermesi için anıtsal bir ağaç bulunmaktadır. Taş veya tuğla ile oluşturulmuş basit bir döşeme zemini ve kıble yönünü gösteren bir mihrap taşından oluşan bu namazgâhların, namaz kılma işlevinin yanı sıra, gelip geçen yolcuların su ihtiyaçlarını karşılayıp, dinlenebildikleri sosyal birer yapı olduklarını söylemek mümkündür. Basit kuruluşlu ve küçük boyutlu olduklarından bir çoğu ne yazık ki günümüze gelememiştir. Bilinen örnekleri özellikle İstanbul ve çevresinde karşımıza çıkmaktadır. *Çamlıca Namazgâhı* (1653)[342], *Kavak (Harem İskelesi) Namazgâhı* (1654)[343], *Üsküdar Ayşe Hatun Namazgâhı* (1770)[344], *Haydarpaşa Saraçlar Namazgâhı* (1774)[345], *Üsküdar Alaiyeli Namazgâhı* (1776)[346],

[342] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, C. I, İstanbul 1976, s. 410.
[343] Bilgi için bkz. M. U. Derman, "Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar)", *Atatürk Konferansları*, V (1971-72), Ankara 1975, s. 291.
[344] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g e.*, s. 409.
[345] Bilgi için bkz. M. U. Derman, *a.g.m*., s. 284.
[346] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 409.

Zeytinburnu Mustafa Efendi Namazgâhı (1795)[347], *Nevnihal Hatun Namazgâhı* (1813)[348], *Anadoluhisarı- Otağtepe Namazgâhı*[349], *Maçka Bezmialem Namazgâhı* (1839)[350], Milas Gökbel Köyü'nde bulunan, *Paklıyeri Mevkii Namazgâhı* ve *Çatlıca Mevkii Namazgâhı*[351], bu tür namazgâhlara örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra, *İstanbul Eminönü Esma Sultan Namazgâhı* (1779)[352] gibi kimi örneklerde olduğu gibi, bir çeşme üzerine inşa edilmiş fevkani namazgâhlara da rastlamak mümkündür.

Bodrum girişinde, yolun hemen yanında yer alan Yokuşbaşı Namazgâhı da, doğusunda bulunan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç ile birlikte bütün oluşturan bir menzil namazgâhıdır. Bu bakımdan Milas Gökbel Köyü'nde bulunan, Paklıyeri Mevkii Namazgâhı ve Çatlıca Mevkii Namazgâhı ile çok benzeşmektedir. Ancak menzil namazgâhlarından farklı olarak, namazgâhı çevreleyen duvarların üç köşesinde, üç taş destek bulunmaktadır. Kuzeybatıda ise herhangi bir destek görülmemektedir. Gerçekte burada da var olduğunu düşünebileceğimiz destek, olasılıkla sonraki bir dönemde yıkılmıştır. Bu destekler namaz kılan kişiye gölge sağlamak amacıyla ahşap ya da hasır basit bir üst örtüyü taşımak için yapılmış olmalıdırlar. Bilindiği gibi bu tip menzil namazgâhlarının çevresinde, bir su kaynağının yanı sıra, ibadet eden kimsenin güneşten korunması için anıtsal ağaçlar da bulunmaktadır. Yokuşbaşı Namazgâhı'nın çevresinde gölge verecek herhangi bir ağaç bulunmadığından böyle bir çözüme gidilmiş olmalıdır.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak doğusunda yer alan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıcın giriş açıklığı üzerinde, bir inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabenin üzeri kireçle sıvandığından okumak mümkün olmamaktadır. Ancak 1176/1762-63 tarihi seçilebilmektedir (Resim-215). Bu tip menzil namazgâhlarının, çeşme ya da kuyu gibi bir su kaynağının yakınına yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca bölgedeki bilinen namazgâhların tümü, bir sarnıcın yanında yer almaktadır. Tüm bunlar dikkate

[347] Bilgi için bkz. Y. Tiryaki, "Namazgâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2006, s. 360.
[348] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 411.
[349] Resim için bkz. M. U. Derman, *a.g.m*., res. 2.
[350] Bilgi için bkz. *ay.mak*., s. 294.
[351] Bu iki namazgâhın fotoğraflarını görmemi sağlayan Sn. Tümay Doğru'ya teşekkür ederim.
[352] Bilgi için bkz. M. U. Derman, *a.g.m*., s. 294; M. Doğru-vd., *Eminönü Camileri*, İstanbul 1987, s. 67-68.

alındığında namazgâhı, sarnıcın yapıldığı yıla ya da hemen sonrasına tarihlemek mümkündür.

Resim 210- Yokuşbaşı Namazgâhı. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 211- Yokuşbaşı Namazgâhı. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 212- Yokuşbaşı Namazgâhı. Kuzey cephesi.

Resim 213- Yokuşbaşı Namazgâhı. Mihrap ve taş destekler.

Resim 214- Yokuşbaşı Namazgâhı. Mihrap.

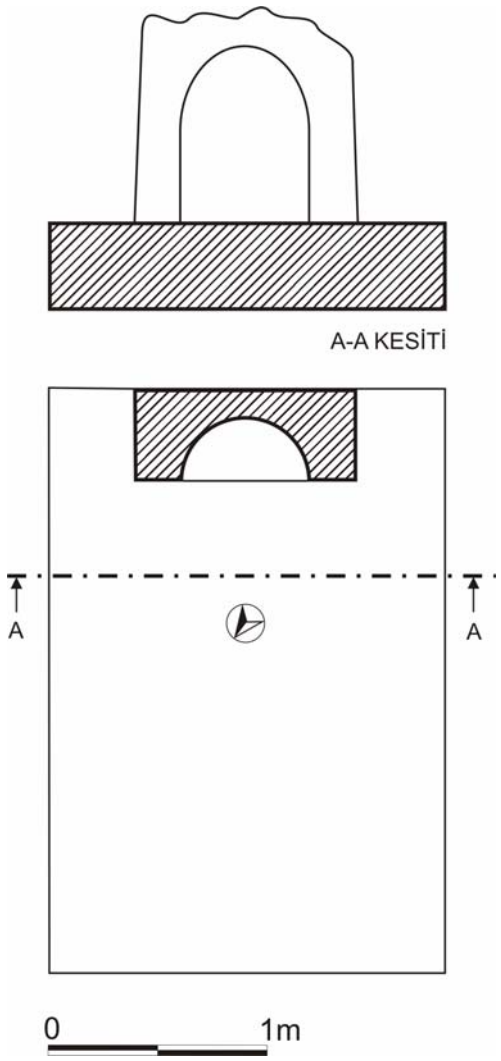

Resim 215- Yokuşbaşı Namazgâhı. Doğusunda yer alan sarnıcın inşa kitabesi.

3.2.2. Sandıma Köyü Namazgâhı

Yalıkavak'ın ilk yerleşim yeri olan Sandıma Köyü, Yalıkavak Beldesi'nin yaklaşık 3 km güneyinde denize hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır. Namazgâh ise, deniz kıyısından köye doğru çıkan yol üzerinde, yolun hemen solundadır.

Namazgâhın doğusunda bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü kitabeli bir sarnıç bulunmaktadır. Oldukça küçük boyutlu olan namazgâh, doğusundaki sarnıçla birlikte bir bütün oluşturmaktadır (Resim-216).

Şekil 31- Sandıma Köyü Namazgâhı. Plan ve kesit.

Yapı, güneyden kuzeye doğru hafif eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir (Resim-217). Kabayonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 40 cm yüksekliğinde bir zemin ve bir mihrap kaidesinden meydana gelmektedir (Şekil-31) (Resim-218).

Namaz kılınan taş döşeli zemin zamanla tahrip olmuştur. Mihrap kaidesinde de kırılmalar ve çatlaklar göze çarpmaktadır.

Moloz taşla inşa edilmiş olan enlemesine dikdörtgen kesitli mihrap kaidesi, yaklaşık 1 m yüksekliğindedir (Resim-219). Kaide içerisindeki sivri kemerli, yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Niş, sıvalı ve kireç badanalıdır. Sıvaların bazı kesimleri dökülmüştür.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Sandıma Köyü Namazgâhı, doğusunda bulunan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç ile birlikte bütün oluşturan bir menzil namazgâhıdır. Bu bakımdan Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı ile çok benzeşmektedir. Ancak Yokuşbaşı Namazgâhı'nın zemini topraktır ve etrafı yaklaşık 20 cm yüksekliğinde duvarlarla çevrelenmektedir. Sandıma Köyü Namazgâhı ise kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 40 cm yüksekliğinde bir zeminden oluşmaktadır. Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı'nda ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.241). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak doğusunda yer alan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıcın giriş açıklığı üzerinde, bir inşa kitabesi yer almaktadır (Resim-220). Kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

أشبوصرنجی شریفی بیك أیگیوز ألتمش طقوز سنه سنده وفأت
أیدن پدری ألحأج محمد أفندی و بیك أوچیوز ألتی سنه سنده وفأت أیدن
وألده سی فأتمه خأنم روحلری أیچون دولتلو سمأحتلو شیح ألأسلأم
ألحأج عمر لطفی أفندی حضرتلری أنشأ أیتدیرمشدر فی سنه ٥ رمضأن ١٣٠٦

İş bu sarnıc-ı şerifi bin iki yüz altmış dokuz senesinde vefat
Eden pederi el hac Mehmet Efendi ve bin üç yüz altı senesinde vefat eden
Validesi Fatma Hanım ruhları için devletlü semahatlü şeyhü'l-İslam
El hac Ömer Lütfi Efendi hazretleri inşa ettirmiştir fi sene 5 Ramazan 1306

Kitabeye göre sarnıcın 5 Ramazan 1306/5 Mayıs 1889 tarihinde, Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Bodrumi el-hac Ömer Lüfi Efendi Osmanlı devrinin yüz on altıncı şeyhülislamıdır. Bodrum'un Sandıma Köyü'nde 1817 yılında doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Akşehir'li Ömer Efendi'den icazet alıp müderris olmuştur. Sultan Abd-ül Aziz tahta oturduktan sonra Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye hocalık yapmıştır. 1865 yılından itibaren, Tophane Müftülüğü, Askeri Şura Müftülüğü, Şer'i tetkikat Meclisi Azalığı, Üsküdar Vilayet Mahkemesi Başkanlığı ve İstanbul Kadılığı yapmış, 1889 yılında şeyhülislam olmuş ve 1891 yılında görevinden azledilmiştir[353]. Çamlıca'da ''Bodrumi Camii'' olarak bilinen bir cami ve bir okul yaptırmış olan Ömer Lütfi Efendi, 1896 yılında ölmüş ve yaptırdığı caminin avlusuna gömülmüştür[354].

Bu tip menzil namazgâhlarının, çeşme ya da kuyu gibi bir su kaynağının yakınına yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca bölgedeki bilinen namazgâhların tümü bir

[353] Bilgi için bkz. A. Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara 1972, s. 216-217.
[354] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 117-119.

sarnıcın yanında yer almaktadır. Tüm bunlar dikkate alındığında namazgâhı sarnıcın yapıldığı 1889 yılına ya da hemen sonrasına tarihlemek mümkündür.

Resim 216- Sandıma Köyü Namazgâhı. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 217- Sandıma Köyü Namazgâhı. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 218- Sandıma Köyü Namazgâhı. Mihrap kaidesi ve namazgah zemini.

Resim 219- Sandıma Köyü Namazgâhı. Mihrap.

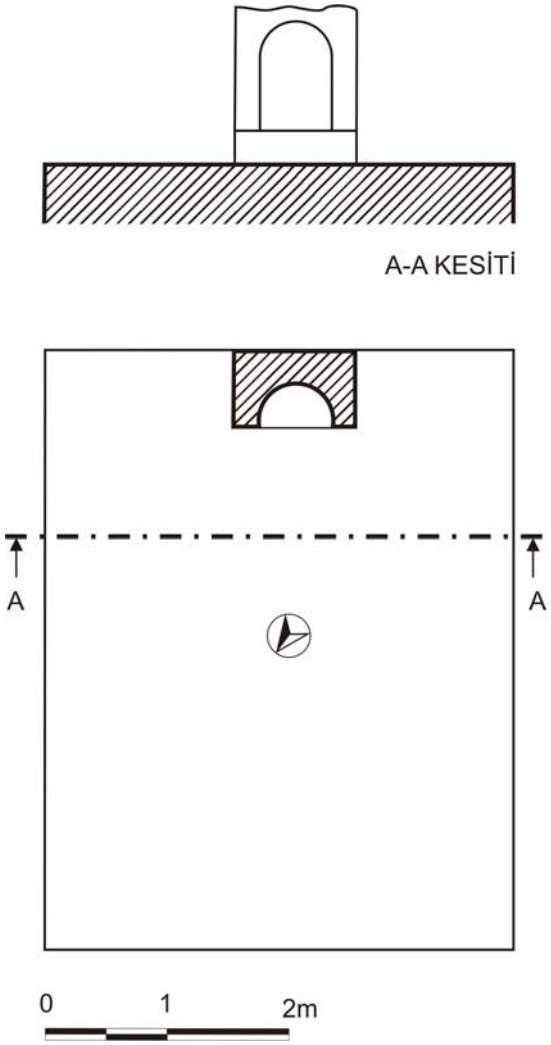

Resim 220- Sandıma Köyü Namazgâhı. Doğusunda yer alan sarnıcın inşa kitabesi.

3.2.3. Çukur Mevkii Namazgâhı

Namazgâh, Çiftlik Tepe'nin batısında, Oyuklu Tepe'nin doğusundaki bir vadi içerisinde yer alan Çukur Mevkii'nde bulunmaktadır.

Yarımadanın kuzeyi ile güneyini birbirine bağlayan karayollarının yapımından evvel, bir geçit konumundaki bu bölgede bulunan namazgâh, üzerinde bulunan anıtsal ağaç ve batısındaki bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç ile birlikte bir bütün oluşturmaktadır (Resim-221).

Şekil 32- Bodrum Çukur Mevkii Namazgâhı. Plan ve kesit.

Yapı, güneyden kuzeye doğru hafif eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir (Resim-222). Kabayonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir zemin ve bir mihrap kaidesinden meydana gelmektedir (Şekil-32). Namaz kılınan taş döşeli zemin, içinden çıkan ağacın da etkisiyle oldukça tahrip olmuştur (Resim-223). Bilindiği gibi bu tip menzil namazgâhlarının çevresinde, bir su kaynağının yanı sıra, ibadet eden kimsenin güneşten korunması için anıtsal ağaçlar da bulunmaktadır. Olasılıkla namazgâhın ilk inşasında hemen yanına dikilmiş olan bu ağaç, yolun ve dolayısıyla namazgâhın kullanılmamasıyla birlikte, üzerini kaplayarak büyük bir bölümünü tahrip etmiştir. Mihrap kaidesinde de kırılmalar ve çatlaklar göze çarpmaktadır.

Moloz taşla inşa edilmiş olan enlemesine dikdörtgen kesitli mihrap kaidesi, yaklaşık 1 m yüksekliğindedir (Resim-224). Kaide içerisindeki yuvarlak kemerli, yarım

daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Niş, sıvalı ve kireç badanalıdır. Sıvaların bazı kesimleri dökülmüştür.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Çukur Mevkii Namazgâhı, batısında bulunan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç ile birlikte bütün oluşturan bir menzil namazgâhıdır. Bu bakımdan Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı ile çok benzeşmektedir. Ancak Yokuşbaşı Namazgâhı'nın zemini topraktır ve etrafı yaklaşık 20 cm yüksekliğinde duvarlarla çevrelenmektedir. Çukur Mevkii Namazgâhı ise kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir zeminden oluşmaktadır. Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı'nda ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.241). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Ne namazgâhta ne de batısındaki sarnıçta herhangi bir inşa kitabesine rastlanmamaktadır. Ancak bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde, üzeri kubbe ile örtülü ve yanında benzer şekilli bir namazgâha sahip kitabeli sarnıçlar XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıla aittirler.

Resim 221- Çukur Mevkii Namazgâhı. Güneyden genel görünüş.

Resim 222- Çukur Mevkii Namazgâhı. Doğudan genel görünüş.

Resim 223- Çukur Mevkii Namâzgahı. Batıdan genel görünüş.

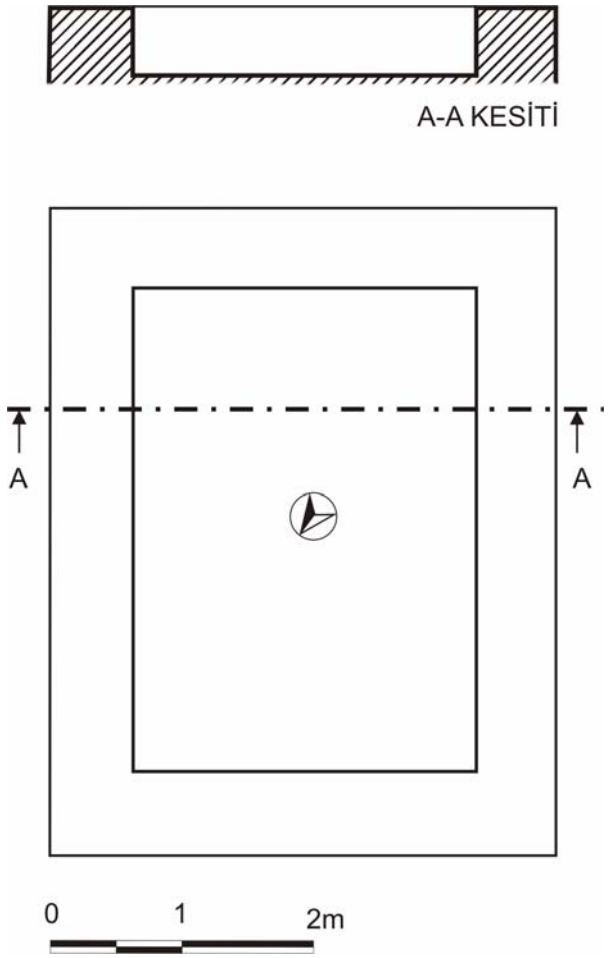

Resim 224- Çukur Mevkii Namazgâhı. Mihrap.

3.2.4. Çat Mevkii Namazgâhı

Eski Bodrum-Milas yolu üzerinde, Çamlık Mahallesi ile Kumköy arasındaki Çat Mevkii'nde yer almaktadır. Yolun hemen alt kesiminde, ormanlık bir alan içerisinde bulunan namazgâhın güneybatısında, bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü bir sarnıç bulunmaktadır (Resim-225).

Yapı, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir namaz kılma alanından oluşmaktadır. Zemini toprak olan namaz kılma alanının etrafı, kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir duvarla çevrilidir.(Şekil-33) (Resim-226). Günümüzde kullanılmadığından her geçen gün tahrip olmaktadır. Namazgâhın mihrap kaidesi yerinden sökülmüştür (Resim-227). Ancak yapının güneydoğusunda bulunan yere atılmış vaziyetteki kırık kayrak taş dikkat çekicidir (Resim-228). İçi oyularak düzeltilmiş dikdörtgen şekilli bu taş, mihrap kaidesi olarak kullanılmış olmalıdır.

Şekil 33- Bodrum Çat Mevkii Namazgâhı. Plan ve kesit.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

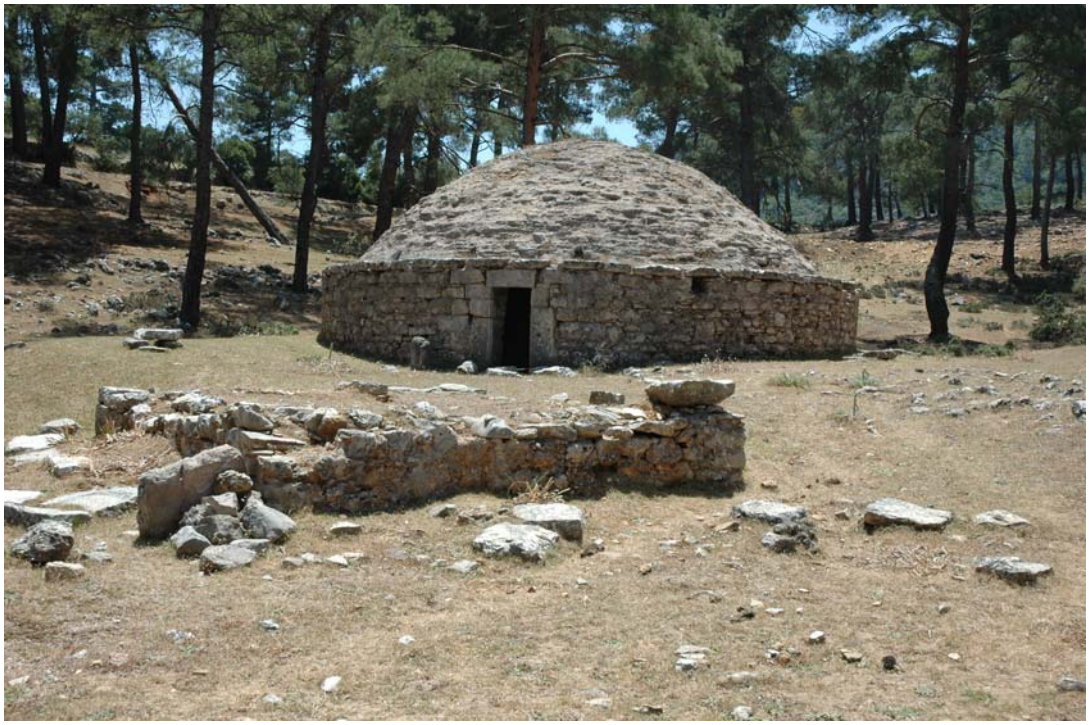
Bodrum Çat Mevkii Namazgâhı, güneybatısında bulunan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç ile birlikte bütün oluşturan bir menzil namazgâhıdır. Bu bakımdan, Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı ile çok benzeşmektedir. Ancak Yokuşbaşı Namazgâhı'nın zemini topraktır ve etrafı yaklaşık 20 cm yüksekliğinde duvarlarla çevrelenmektedir. Çat Mevkii Namazgâhı ise kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir zeminden oluşmaktadır. Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı'nda ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.241). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Ne namazgâhta ne de batısındaki sarnıçta herhangi bir inşa kitabesine rastlanmamaktadır. Ancak bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde, üzeri kubbe ile örtülü ve yanında benzer şekilli bir namazgâha sahip kitabeli sarnıçlar, XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıla aittirler.

Resim 225- Çat Mevkii Namazgâhı.Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 226- Çat Mevkii Namazgâhı.Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 227- Çat Mevkii Namazgâhı.Mihrap kaidesi olarak kullanılmış olabilecek kayrak taş.

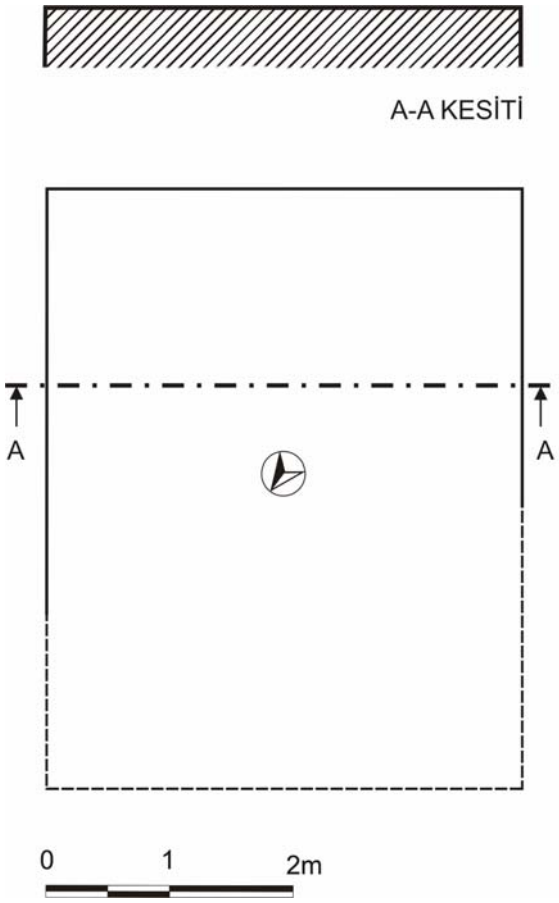
Resim 228- Çat Mevkii Namazgâhı. Batıdan genel görünüş.

3.2.5. Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı

Bodrum Yalı Beldesi, Kızılağaç Mahallesi'nde, eski Bodrum-Milas yolu üzerinde yer almaktadır.

Yolun hemen yanında bulunan namazgâhın güneybatısında, bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü bir sarnıç bulunmaktadır (Resim-229).

Anıtsal bir zeytin ağacının yanında yer alan namazgâh, zamanla oldukça tahrip olmuştur (Resim-230). Kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, kuzeyi yaklaşık 50 cm yüksekliğindeki namazgâh platformu, güneyde zemin ile aynı seviyededir (Şekil-34) (Resim-231). Namazgâhın mihrap kaidesi yerinden sökülmüştür. Ancak yapının güneyindeki yere yatmış vaziyetteki uzun kayrak taş, mihrap kaidesi olarak kullanılmış olmalıdır (Resim-230).

Şekil 34- Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı. Plan ve kesit.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Bodrum Kızılağaç Hacı Kuyusu Namazgâhı, güneybatısında bulunan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç ile birlikte bütün oluşturan bir menzil namazgâhıdır. Bu bakımdan Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı ile çok benzeşmektedir. Ancak Yokuşbaşı Namazgâhı'nın zemini topraktır ve etrafı yaklaşık 20 cm yüksekliğinde duvarlarla çevrelenmektedir. Kızılağaç Hacı Kuyusu Namazgâhı ise kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir zeminden oluşmaktadır.. Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı'nda ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.241). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Ne namazgâhta ne de batısındaki sarnıçta herhangi bir inşa kitabesine rastlanmamaktadır. Ancak bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde, üzeri kubbe ile örtülü ve yanında benzer şekilli bir namazgâha sahip kitabeli sarnıçlar, XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıla aittirler.

Resim 229- Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı. Doğudan genel görünüş.

Resim 230- Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı. Güneyden genel görünüş.

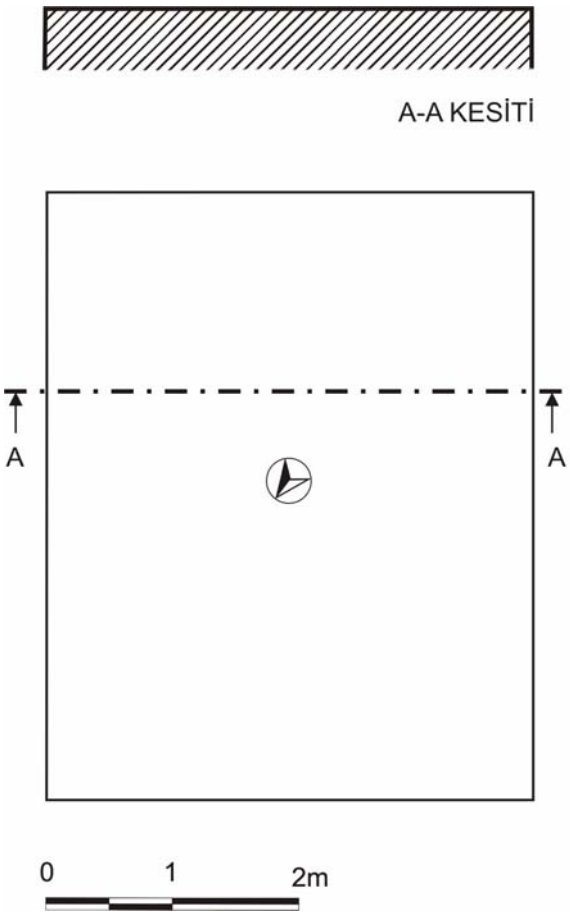
Resim 231- Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı. Batıdan genel görünüş.

3.2.6. Kocasarnıç Mevkii Namazgâhı

Eski Bodrum-Milas yolu üzerindeki Koca Sarnıç Mevkii'nde yer almaktadır.

Düz bir alan üzerine inşa edilmiş olan namazgâh, güneybatısındaki bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç, batısındaki muhtemelen daha eski, üzeri tonozla örtülü yer sarnıcı, ve kuzeyindeki dört adet anıtsal meşe ağacı ile birlikte bir bütün oluşturmaktadır (Resim-232).

Kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yer yer yaklaşık 30 cm yüksekliğindeki namazgâh zemini, yaklaşık 4.5 m uzunluğunda ve 4 m genişliğindedir (Şekil-35) (Resim-233). Günümüzde kullanılmadığından her geçen gün tahrip olmaktadır. Namazgâhın mihrap kaidesi yerinden sökülmüştür (Resim-234).

Şekil 35- Bodrum Kocasarnıç Mevkii Namazgâhı. Plan ve kesit.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Bodrum Koca Sarnıç Mevkii Namazgâhı, güneybatısında bulunan ve bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıç ile birlikte bütün oluşturan bir menzil namazgâhıdır. Bu bakımdan Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı ile çok benzeşmektedir. Ancak Yokuşbaşı Namazgâhı'nın zemini topraktır ve etrafı yaklaşık 20 cm yüksekliğinde duvarlarla çevrelenmektedir. Koca Sarnıç Mevkii Namazgâhı ise kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 30 cm yüksekliğinde bir zeminden oluşmaktadır. Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı'nda ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (Bkz.s.241). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Ne namazgâhta ne de batısındaki sarnıçta herhangi bir inşa kitabesine rastlanmamaktadır. Ancak bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde, üzeri kubbe ile örtülü ve yanında benzer şekilli bir namazgâha sahip kitabeli sarnıçlar XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıla aittirler.

Resim 232- Kocasarnıç Mevkii Namazgâhı. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 233- Kocasarnıç Mevkii Namazgâhı. Güneyden genel görünüş.

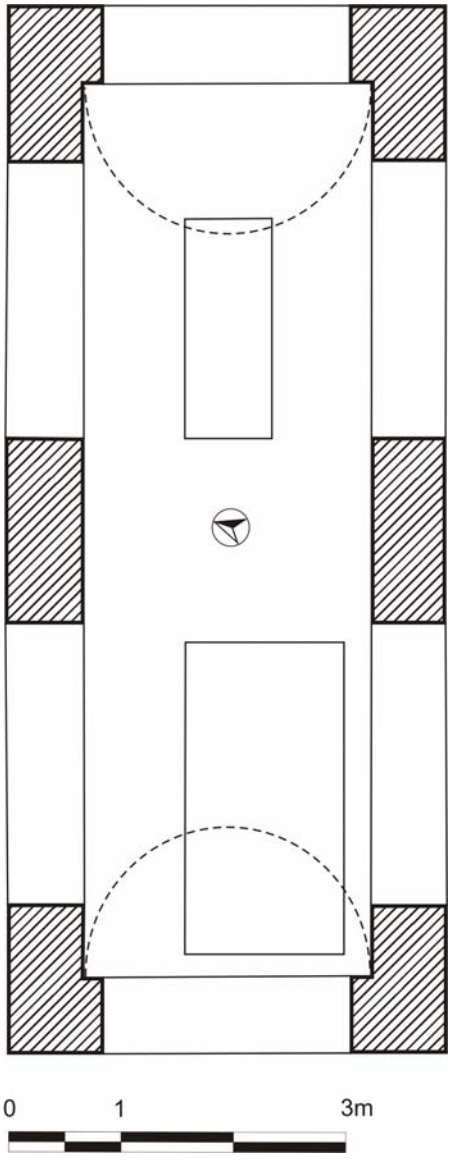

Resim 234- Kocasarnıç Mevkii Namazgâhı. Kuzeyden genel görünüş.

3.3. TÜRBELER

3.3.1.Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi

Tersane Mevkii'nde, denize hakim küçük bir tepe üzerinde yer almaktadır (Resim-235). Türbenin çevresindeki özellikle XVIII. yüzyıla ait mezar taşları dikkat çekicidir.

Şekil 36- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. Plan.

Dikdörtgen planlı, baldaken kuruluşlu türbenin üzeri, beşik tonoz ile örtülüdür (Şekil-36) (Resim-236). İnşa malzemesi olarak alt kesimlerde mermer, diğer kesimlerde

düzgün kesme taş ve kaba yonu taş kullanılmıştır (Resim-237,238). Tonozun üst kesimi sıvalıdır. Köşelerdeki "L" kesitli payeler ile ortada yer alan dikdörtgen şekilli iki paye birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır (Resim-238). Doğu ve batı cephesinde birer kemer yer alırken, kuzey ve güney cephelerinde ikişer kemer bulunmaktadır. Kemerlerin arası yaklaşık 60 cm yüksekliğinde bir duvarla kapatılmıştır. Türbeye girişi sağlayacak herhangi bir açıklık bırakılmamıştır. Türbenin batı cephesinin iki yanında, dışa taşıntılı, ortası delikli üst üste ikişer mermer konsol bulunmaktadır (Resim-237). Bunlar, ahşap kuruluşlu bir sundurmayı taşımak amacıyla yapılmış konsollar olabileceği gibi, sancak direği yerleştirmek amacıyla da kullanılmış olabilir.

Türbenin iç kısmı bütünüyle sıvalıdır. Oldukça dar ve uzun bir plan şemasına sahip olan türbenin içerisinde, batısındaki daha geniş olmak üzere iki mermer lahit bulunmaktadır (Resim-239). Doğuda ye alan mermer lahit, diğerine oranla daha sağlam durumdadır. Yakın dönemde yapılmış olan bir onarım sonucu, lahit demir kenetlerle birbirine bağlanmış, ayrıca baş ve ayak taşları da sağlamlaştırılmıştır (Resim-240). Mermer lahit zamanla aşınmış olduğundan, lahitin ve ayak taşının üzerinde bulunan ve belli belirsiz seçilebilen süslemeleri algılamak oldukça güçtür. Bunun yanında, lahit gibi oldukça aşınmış durumdaki mezar taşının üzerinde, kitabeye ait herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Taşın durumu göz önüne alındığında, gerçekte burada bir kitabe olup olmadığına dair bir fikir yürütmek oldukça zordur. Mezar taşının "kallavi" tipi başlığına, genellikle sadrazamların, vezirlerin ya da kaptan-ı deryaların mezar taşlarında rastlanmaktadır (Resim-241)[355]. Bu mezar lahdinin, her ikisi de kaptan-ı deryalık yapmış olan, Kızılhisarlı Mustafa Paşa ya da oğlu Cafer Paşa'ya ait olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hangisine ait olduğu bilinmemektedir. Batıda yer alan ve daha geniş olan mermer lahitin, baş ve ayak taşları mevcut değildir. Lahitin üzerinde bulunan geç tarihli mezar taşları, türbenin çevresindeki mezarlıktan getirilmiş olmalıdır. Bu lahit de diğeri gibi demir kenetlerle birbirine bağlanmıştır.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır. Yapı içerisindeki mermer lahitin üzerinde bulunan süslemeler de, oldukça aşınmış durumdadır.

[355] Bilgi için bkz. H. P. Laqueur, *Hüve'l Baki (İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları)*, İstanbul 1997, s. 153-154.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Anıtsal mezar yapma düşüncesi İslam inancı ile bağdaşmadığından, İslam kültürünün temelinin atıldığı bölgelerde X. yüzyıla kadar türbelere çok ender rastlanmaktadır. Günümüze ulaşabilen en erken tarihli türbe, Abbasiler döneminden kalan ve IX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen *Kubbet-üs Süleybiye'*dir. Yapı iç içe iki sekizgen ve merkezdeki üzeri kubbe ile örtülü mekandan oluşmaktadır[356].

X. yüzyıldan sonra, özellikle Horasan ve Türkistan bölgelerinde gelişim gösteren bu mezar yapıları, XI. yüzyıldan itibaren İran ve ardından Anadolu'da karşımıza çıkmaktadır[357]. Bu yapılar kullanılan malzeme ve mimari anlayış bakımından bölgelere göre çeşitli farklılıklar göstermektedir[358].

Anadolu Selçuklu dönemi türbeleri gövdeleri bakımından silindirik, poligonal, kübik ve dikdörtgen biçimli olabildikleri gibi, dilimli, eyvan tipli ve münferit planlı uygulamalar da görülmektedir. Ancak en çok tercih edilen gövde biçimi poligonal gövdedir. Üst örtü genellikle kubbedir. Kubbe, dıştan piramidal veya konik bir külahla gizlenmiştir. Beylikler döneminden itibaren, külah yavaş yavaş ortadan kalkmış, yarım küre şekilli kubbe dıştan da görülebilir hale gelmiştir[359].

Anadolu'da Beylikler döneminde ortaya çıkan baldaken kuruluşlu türbe örneklerine Selçuklular döneminde rastlanmamaktadır. Anadolu'da inşa edilmiş diğer türbe örnekleriyle karşılaştırıldığında, sayıca çok daha az olan baldaken türbelerin, hiçbir dönemde yaygınlaşmadığı görülmektedir[360]. XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan baldaken türbeler, XVII. yüzyıla kadar daha sık olmakla birlikte, XX. yüzyıl başlarına kadar az da olsa karşımıza çıkmaktadır..

Kayseri Dört Ayaklı Kümbet (XIV. yüzyılın ikinci çeyreği)[361], *Ankara Kesikbaş Türbesi* (XIV. yüzyıl sonu)[362], *İznik Yakup Çelebi Türbesi* (1389 civarı)[363], *Afyon*

---

[356] Bilgi için bkz. M. O. Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia),* IX, Ankara 1969, s. 57.
[357] Bilgi için bkz. M. O. Arık, *ay.es.*, s. 57-58.
[358] Bilgi için bkz. G. Öney, "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, III, Ankara 1981, s. 41-66.
[359] Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri* Ankara 1996; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Selçuklu Dönemi)*, I, Ankara, 1986; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Beylikler Dönemi)*, II, Ankara 1991; M. O. Arık, *a.g.m.*, s. 57-100.
[360] Bilgi için bkz. O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Beylikler ve Osmanlı Dönemi),* III, Ankara 1992, s. 275-276; E. Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri 1300-1500*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir 2003, s. 383-384.
[361] Bilgi için bkz. O. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, III……, s. 32-34.
[362] Plan için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*…… , s. 382, pl. 60.
[363] Bilgi için bkz. E. Daş, *Erken Osmanlı Türbeleri*……., s. 344.

Süleyman Şah Türbesi (XIV. yüzyıl sonları)[364], *Nevşehir-Ürgüp Damsa Kesikbaş Kümbeti* (XV. yüzyılın ilk yarısı)[365], *Edirne Hafsa Sultan Türbesi* (XV yüzyılın ortaları)[366], *Yozgat Akdağmadeni-Müşallim (Çalışkan) Köyü Ali Çelebi Türbesi* (1466-71)[367], *Tire Rum Mehmed Paşa Türbesi* (1472 civarı)[368], *İstanbul Mahmut Ağa Türbesi* (1522)[369], *Eskici Baba (Namazgah) Türbesi* (XVI. yüzyıl ilk yarısı, XVII. yüzyıl ortaları)[370] bu türün bilinen örnekleri arasındadır.

Baldaken türbeler kare, dikdörtgen, altıgen veya sekizgen plan tipinde olabilmektedir. Ancak bilinen örneklerin bir çoğu kare planlıdır. Yukarıda verdiğimiz örnekler arasında Tire Rum Mehmed Paşa Türbesi ve Edirne Hafsa Sultan Türbesi altıgen planlı iken diğer türbeler kare planlıdır.

Bunun yanında *Bitlis Üç Bacılar Türbesi* (XV. yüzyılın ilk yarısı)[371], *Kosova Prizren Suzi Çelebi Türbesi* (1524-25)[372], *İstanbul Feridun Ahmet Paşa Türbesi* (1583)[373], *İstanbul Kırımi Hüseyin Efendi Türbesi* (1783)[374], *Kosova Prizren Kemani Rabia Hanım Türbesi* (1905)[375] gibi az da olsa dikdörtgen planlı, baldaken türbelere rastlanmaktadır.

Kare planlı, baldaken kuruluşlu türbeler, genellikle kubbe ile örtülüdür. Tire Rum Mehmed Paşa Türbesi'nde olduğu gibi içteki kubbenin, dışta piramidal bir külahla kapatılmasının yanında*, Bursa Saraylılar Türbesi* (XV. yüzyılın ikinci yarısı)[376] gibi içte ve dışta piramidal külahla örtülü olabilir.

Dikdörtgen planlı baldaken kuruluşlu türbelerde ise üst örtü farklılıklar göstermektedir. Bitlis Üç Bacılar Türbesi, içeriden sivri tonoz, dıştan beşik çatı ile örtülü iken, İstanbul Feridun Ahmet Paşa Türbesi dört köşede bulunan eksedralarla

---

[364] Bilgi için bkz. E. Daş, *Afyon'daki Türk Anıtları*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1997, s. 20-22.
[365] Bilgi için bkz. O. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, III…… , s. 135-136.
[366] Bilgi için bkz. E. Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*……., s. 370.
[367] Plan için bkz. H. Acun, "Yozgat Yöresinden İki Plan Türünde Dört Kubbe Örneği", *Bedrettin Cömert'e Armağan,* Ankara 1980, s. 420, pl. 1.
[368] Bilgi için bkz. H. Önkal, *Tire Türbeleri*, Ankara 1991, s. 77-88; E. Daş, *Erken Osmanlı Türbeleri*….., s. 374.
[369] Plan için bkz. Y. Demiriz, *Eyüp'te Türbeler*, Ankara 1989, s. 54, pl 30.
[370] Plan için bkz. E. İ. Sevin, *a.g.t.*, şek. 32.
[371] Bilgi için bkz. M. O. Arık, *a.g.m.* , s. 90.
[372] Bilgi için bkz. M. Z. İbrahimgil-N. Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. II, Ankara 2006, s. 651-654.
[373] Plan için bkz. Y. Demiriz, *a.g.e*., s. 36, pl. 15.
[374] Plan için bkz. *ay.es*., s. 51. pl. 27.
[375] Bilgi için bkz. M. Z. İbrahimgil-N. Konuk, *a.g.e*., s. 764-768.
[376] Bilgi için bkz. E. Daş, *Erken Osmanlı* Türbeleri….., s. 367.

ortada altıgen bir kasnağa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Kosova Prizren Kemani Rabia Hanım Türbesi ise dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavan ile örtülmüştür.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi, baldaken kuruluşlu ve dikdörtgen planlı bir türbedir. Baldaken türbelerin genellikle kare planlı oldukları görülmektedir. Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi ise ender rastlanan dikdörtgen planlı baldaken kuruluşlu örnekler arasındadır. Bu bakımdan Bitlis Üç Bacılar Türbesi, Kosova Prizren Kemani Rabia Hanım Türbesi ve İstanbul Feridun Ahmet Paşa Türbesi ile benzerlikler göstermektedir.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi beşik tonoz ile örtülüdür. Dikdörtgen planlı baldaken kuruluşlu ve üzeri beşik tonoz ile örtülü bilinen herhangi bir örneğe rastlanmamakla birlikte, Bitlis Üç Bacılar Türbesi sivri kemerli tonoz örtüsüyle bu yapıyla oldukça benzeşmektedir. Bu yapıdan farklı olarak dıştan tonoz değil, beşik çatıyla örtülüdür. Ayrıca ortasında bir takviye kemeri bulunmaktadır.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi'ne, kendisinden çok daha erken tarihli ve oldukça uzak bir bölgede bulunan Bitlis Üç Bacılar Türbesi dışında, benzer başka bir türbeye rastlanmaması dikkat çekicidir.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesine rastlanmamaktadır. Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın 1726 tarihli vakfiyesinde bir türbe ismi geçmesine rağmen, adı geçen türbenin bu olup olmadığı bilinmemektedir[377].

Kızılhisarlı Mustafa Paşa, Mora'nın Eğriboz Adası'nın Kızılhisar Kasabası ahalisindendir. 1689 ile 1718 tarihleri arasında oğulları ile beraber Bodrum'a gelerek bir tersane inşa ettirdiği bilinmektedir[378]. Özellikle tersanenin inşasından sonra Bodrum Yarımadası'nda imar faaliyetlerinin yoğun biçimde artması dikkat çekicidir. Kızılhisarlı Mustafa Paşa bunun yanında, Bodrum'da bir cami ve bir okul inşa ettirmiştir[379]. Baştardalar ve Kırlangıçlar başbuğu gibi kumandanlıklarda da bulunan Mustafa Paşa, daha sonra kaptan-ı deryalığa yükselmiştir. Ölümünün ardından, Gemibaşı Mahallesi Tersane Mevkii'nde bulunan bu türbeye defin olunmuştur[380].

---

[377] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*……,s. 53.
[378] Bilgi için bkz. Z. Eroğlu, *a.g.e*., s. 210-211; A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*……., s. 60.
[379] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*…….., s. 53-56.
[380] Bilgi için bkz. Z. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 210-211; A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*……., s. 60.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın oğlu olan Cafer Paşa, III. Mustafa döneminin önemli kaptanlarındandır. İlk olarak Bodrum tersanesi kaptanlığında bulunmuştur. 1770 yılında kısa bir süre kaptan-ı deryalık yaptıktan sonra Rodos mutasarrıflığına atanmıştır. Bu tarihten kısa bir süre sonra vefat ederek babasının yatmış olduğu türbeye defin olunmuştur[381]. Bodrum'un gelişmesinde babası kadar önemli bir rol oynayan Cafer Paşa'nın, Bodrum'da bir hamam ve bir medrese inşa ettirdiği bilinmektedir[382].

Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında türbeyi XVIII. yüzyılın ortalarına tarihlemek mümkündür.

[381] Bilgi için bkz. Z. Eroğlu*, a.g.e.*, s. 210-211; A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihi* …… , s. 60; E. Uykucu, *a.g.e.*, s. 186.
[29] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*……., s. 56-58.

Resim 235- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. Genel görünüş.

Resim 236- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 237- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. Güney cephesi.

Resim 238- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. Doğudan genel görünüş.

Resim 239- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. İçten genel görünüş.

Resim 240- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. Mermer lahit.

Resim 241- Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi. “Kallavi” tipi başlık.

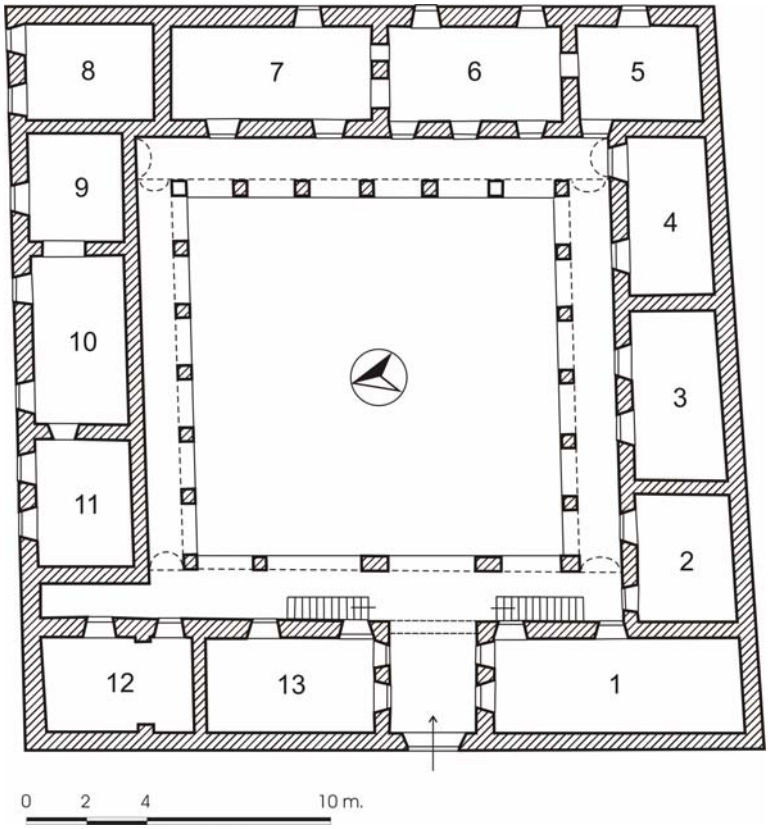
3.4. HANLAR

3.4.1.Bodrum Hacımollaoğlu Hanı

Han, Bodrum merkezde, Çarşı Mahallesi, Kale Caddesi üzerinde yer almaktadır (Resim-242).

Bodrumda aşağıda tanıtmaya çalışacağımız Hacımollaoğlu Hanı dışında, Talaslı (Davazlı)'nın Hanı olarak bilinen bir hanın daha varlığından söz edilmektedir[383]. Ancak bu han 1960'lı yıllarda belediyenin karşısındaki meydan düzenlenirken yıkılmıştır.

Bodrum ile ilgili yayınlarda, bölgedeki cami, çeşme ve türbe gibi eserlerden kısa da olsa bahsedilirken, Hacımollaoğlu Hanı'ndan hiç bahsedilmemesi oldukça ilginçtir. Farklı dönemlerde restoran, banka, pastane ve kıraathane gibi farklı işlevlerde kullanılmış olması ve mülkiyet sorunu, yapının özellikle odalarında çeşitli değişikliklere sebep olmuştur. Günümüzde kuzey cephesindeki odalar butik, güney cephesinin üst katında yer alan bir oda ise emlak bürosu olarak kullanılmaktadır (Resim-243). Diğer odalar boştur.

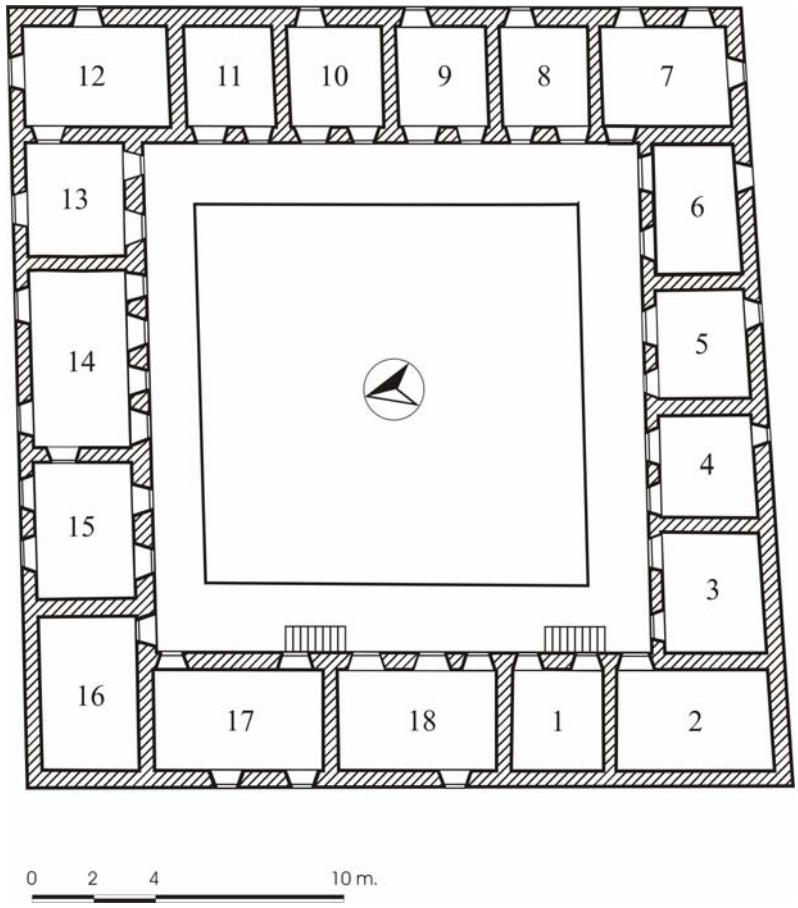

Şekil 37- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Zemin kat planı. (Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivinden İşlenerek)

[383] Bilgi için bkz. S. Erez, *a.g.e.*, s. 36; R. Gür, *a.g.e.*, s. 56.

Han, birçok şehir içi hanı gibi araziye göre şekillendiğinden, kareye yakın yamuk planlı, avlulu ve iki katlıdır (Şekil-37,38). Avlu alt katta dört yönden revaklarla çevrilidir (Resim-244,245). Üst katta ise yakın bir dönemde yenilenmiş ahşap destekli, üzeri eğimli kiremit çatı ile örtülü bir revak sırası görülmektedir (Resim-246). Hana ait eski fotoğraflarda da ahşap destekli bu revakları görmek mümkündür. Yapıda inşa malzemesi olarak, düzgün kesme taş, kaba yonu taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır (Resim-247). Üzeri betonarme olarak yenilenmiştir.

Yapının batı ve güney cepheleri ile kuzey cephesinin batısı, sonradan inşa edilmiş dükkanlarla çevrelenmiş durumdadır. Kuzeybatı köşede kalan 12 ve 16 numaralı odalar dışında, kuzey cephede yer alan diğer sekiz oda başka bir şahsa aittir. Bu nedenle, bu odalara sonradan kapı ve pencereler açılmıştır. Ayrıca bu odalar arasında geçişler açılarak kendi içlerinde ilişkilendirilmiştir.

Şekil 38- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Üst kat planı. (Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivinden İşlenerek)

Batı cephesinin alt kesiminde herhangi bir pencere açıklığı görülmezken, üst katta dikdörtgen şekilli üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapıya ait eski bir fotoğrafta, kuzey cephesinin alt katında dikdörtgen şekilli küçük bir giriş açıklığı, üst katta ise yine dikdörtgen şekilli altı pencere açıklığı göze çarpmaktadır (Resim-242). Günümüzde ise alt katta, biri kuzey cephesinin doğusunda, diğeri cephenin ortasında olmak üzere iki giriş açıklığı ve beş pencere açıklığı yer alırken, üst katta yine dikdörtgen şekilli altı pencere açıklığı bulunmaktadır. Ancak yapıya ait eski fotoğrafla karşılaştırıldığında, bugünkü açıklıkların orijinal açıklıklar olmadığı fark edilmektedir. Doğu cephesinde üstte dikdörtgen şekilli taş söveli altı pencere açıklığı görülmektedir (Resim-247). Cephenin kuzeyinde yer alan pencere açıklığının alt kesimi sonradan kapatılarak açıklık küçültülmüştür. Doğu cephesinin alt seviyesinde ise dört açıklık göze çarpar. Güneyde yer alan açıklık dikdörtgen şekilli basit bir giriş açıklığı iken diğerleri yine dikdörtgen şekilli pencere açıklıklarıdır. Ancak diğer pencerelere göre daha küçük boyutlu ve özensiz olan bu açıklıkların sonradan açıldıklarını söylemek mümkündür. Kuzeyde yer alan basit giriş açıklığı da, yapı çeşitli işlevler için kullanıldığı dönemlerde sonradan açılmış olmalıdır. Güney cephesinde altta herhangi bir açıklık görülmezken üstte dikdörtgen şekilli ve taş söveli dört pencere açıklığı yer almaktadır. Batı ve güney cephesine sonradan eklenmiş olan dükkanlardan dolayı, bu cephelerdeki üst kat pencerelerini dışarıdan görmek mümkün değildir.

Hana giriş, batı cephesindeki basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-248). Açıklığının üzerinde, dikdörtgen şekilli bir inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim-249). Kitabe levhası zikzaklarla sınırlandırılmıştır. Kitabenin her iki yanında, konik birer kaide üzerine oturan ve ortasında taç yapraklı çiçek motifi içeren, çerçevesi yine zikzak motifleriyle bezeli birer rozet yer almaktadır. Kemer kilit taşı üzerine, yüzeyi dilimlenmiş bir kabara yerleştirilmiştir. Kemerin iki yanında ise balık sırtı desenli birer rozet ve kabara göze çarpmaktadır. İki yuvarlak kemerle desteklenen giriş eyvanı, düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavan tahtaları yenilenmiştir. Eyvanın iki yanında yer alan 1 ve 13 no'lu mekanlar, taş söveli ve dikdörtgen şekilli birer kapı ve pencere ile giriş eyvanına açılmaktadır.

Yapının ortasında kare şekilli bir avlu yer almaktadır (Resim-246). Avlu dört yönden revaklarla çevrelenmiştir. Batı cephesinde, ikisi büyük ikisi küçük dört yuvarlak kemer bulunurken, diğer üç cephede revaklar avluya altışar kemerle açılmaktadır (Resim-244,245,246). Kemerler kare kesitli payelerle taşınmaktadır. Payelerde malzeme olarak kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Giriş cephesindeki revak düz ahşap tavanla örtülüyken, diğerleri basık kemerli tonozla örtülüdür (Resim-250).

Alt katta revakların gerisinde bugün 13 oda bulunmaktadır. Ancak 1986 yılında yapılan bir araştırmada, alt ve üst katlarda yirmişer odanın varlığından söz edilmektedir[384]. Han çeşitli dönemlerde farklı işlevlerde kullanıldığından, odalarda birçok değişiklikler yapılmıştır. Bazı odalar arasında geçişler açılmış, bazılarında ise duvarlar yıkılarak büyütülmüş ve orijinalliklerini kaybetmiştir. Odaların tümü düz ahşap tavanla örtülüdür (Resim-251). Tavan tahtalarının yakın bir tarihte yenilendiği anlaşılmaktadır. Odalarda herhangi bir niş ya da ocak izine rastlanmamaktadır. 8, 9, 10 ve 11 no'lu odalara giriş, mülkiyet sorunundan dolayı kuzey cepheye sonradan ilave edilen açıklıklardan sağlanmaktadır. Bu odaların avluya bakan açıklıkları kapatılmıştır. Diğer odalardaki tüm kapı ve pencere açıklıkları dikdörtgen şekilli ve taş sövelidir. Ancak birçoğunun elden geçtiği anlaşılmaktadır. 1 no'lu odanın avluya bakan iki penceresinden güneyde olanı sonradan kapıya çevrilmiştir. 1, 3 ve 4 no'lu odalarda avluya açılan birer kapı ve pencere açıklığı görülmektedir. 4 no'lu oda sonradan tuvalete çevrilmiştir. 5 no'lu odanın avluya açılan bir pencere açıklığı yoktur. Odanın doğusuna, han dışına çıkışı sağlamak için sonradan bir kapı açılmıştır. 5, 6 ve 7 no'lu odalar ile 9, 10 ve 11 no'lu odaların arasında sonrasında açıldığı anlaşılan birer giriş yer almaktadır. 6 no'lu odanın avluya bakan kısmında iki kapı ve bir pencere açıklığı bulunurken, 7 no'lu odanın avluya bakan kısmında yanlıca iki kapı açıklığı göze çarpmaktadır. Hanın restoran olarak hizmet verdiği dönemde 6 ve 7 no'lu odalar mutfak, personel yemekhanesi ve bulaşıkhane olarak kullanılmıştır. Odaların boyutlarının büyütülmesi, aralarında geçişler olması, kapı ve pencere açıklıklarındaki değişiklikler bu nedenle olmalıdır.

Yapının ikinci katına, ana giriş eyvanının sonunda, revakların içinde yer alan karşılıklı iki merdivenle çıkılmaktadır (Resim-252). Yakın bir dönemde betonarme olarak yenilenmiş olan bu merdivenlerin, gerçekte ahşap oldukları söylenmektedir[385]. Üst katı dört yönden çeviren ahşap destekli ve kırma çatı ile örtülü revak dizisi de yakın bir dönemde yenilenmiştir (Resim-246). Hana ait eski fotoğraflarda da ahşap destekli bu revakları görmek mümkündür. Bu katta yer alan odaların alttakilere oranla daha simetrik oldukları ve daha az değişikliğe uğradıkları görülmektedir. 2, 14, 16, 17 ve 18 no'lu odalar diğerlerine oranla daha büyüktür. 12 no'lu odada avluya bakan herhangi bir açıklık yoktur. 2, 7 ve 16 no'lu odalar avluya yalnızca birer kapı ile açılmaktadır. 14 no'lu odada avluya açılan iki kapı ve iki pencere açıklığı görülürken, 18 no'lu odada iki kapı ve bir pencere açıklığı göze çarpar. Diğer tüm odalar avluya birer kapı ve pencere

[384] Bilgi için bkz. İ. Kablı, *a.g.t.*, s. 36-37.
[385] Bilgi için bkz. İ. Kablı, *ay.tez.*, s. 36.

ile açılmaktadır. Günümüzde tuvalet olarak kullanılan 16 no'lu oda ile 1, 2, 3 ve 11 no'lu odaların dışa açılan pencere açıklığı bulunmamaktadır. Üst kat odalarının tümü düz ahşap tavanla örtülüdür ve odalarda herhangi bir ocak izine rastlanmamaktadır.

Süslemeler

Yapı süsleme açısından fazla zengin değildir. Yalnızca kitabenin her iki yanında, konik birer kaide üzerine oturan ve ortasında taç yapraklı çiçek motifi içeren, çerçevesi zikzak motifleriyle bezeli birer rozet yer almaktadır (Resim-249). Kemer kilit taşı üzerinde ise yüzeyi dilimlenmiş bir kabara bulunmaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Bodrum Hacımollaoğlu Hanı, iki katlı ve ortası avlulu bir şehir içi hanıdır. Çeşitli zamanlarda banka, restoran, pastane gibi farklı amaçlarda kullanılması ve iki farklı kişiye ait olmasından doğan mülkiyet sorunu, özellikle odalarında birçok değişikliğe sebep olmuştur. Yapılan tüm bu değişiklikler ve onarımlara rağmen han, plan bütünlüğünü korumaktadır.

Plan bakımından menzil hanlarından farklı olan şehir içi hanları, işlev olarak da kervanların yol gereksinimine yönelik değildirler. Genellikle revaklı bir avlunun dört tarafına dizilmiş bir veya çok katlı düzenlemeye sahiptirler. İçlerinde tüccarlar için odalar, depolar ve ahırların yer aldığı bu tip hanların avlularında bir şadırvan ya da Anadolu Selçuklu kervansaraylarını hatırlatan köşk mescit görülebilmektedir[386]. Şehir-içi hanları, avlularına, avlu cephelerine, ahırlarına, revaklarına, örtü şekillerine ve malzemelerine göre ayrıntılı bir şekilde gruplar halinde incelenmiştir[387].

Anadolu'da avlulu ve iki katlı bir çok şehir içi hanı mevcuttur. Bunların arasında bilinen en erken tarihlisi *Bursa Emir Hanı* (1340)[388]'dır. *Ankara Kurşunlu Han* (1421)[389], *Üsküp Kurşunlu Han* (XVI. yüzyıl ortaları)[390], *Tokat Voyvoda Hanı* (1631)[391],

[386] Osmanlı dönemi hanlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. F. Akozan, "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963, s. 133-167; C. Orhonlu, "Osmanlı Kervansarayının İktisadi İçtimai Fonksiyonu Hakkında", *Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildirileri*, İstanbul 1973; C. Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1978; B. Ersoy, *İzmir Hanları*, Ankara 1991; B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı İle Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir 1994; B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanlarından Önemli bir Örnek: Amasya Taş Han", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk sanatları Kongresi*, *Bildiriler*, *(23-27 Eylül 1991)*, C. II, Ankara 1995.

[387] Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı……, s. 75-97.

[388] Bilgi için bkz. E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 96-101.

[389] Plan için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*……., pl. 69.

Amasya Taş Han (1698-99)[392], *Afyon Taş Han* (XVII. yüzyıl)[393], *Manisa Yeni Han* (XIX. yüzyıl)[394] ve *Uşak Paşa Hanı* (1898)[395] bu plan tipindeki hanlardan bazılarıdır. *Edirne Rüstem Paşa Hanı* (XVI. yüzyıl)[396] gibi iki avlulu ve *İstanbul Taş Han* (XVIII. yüzyıl ikinci yarısı)[397] gibi üç avlulu örneklerin yanı sıra, *İzmir Esir Hanı* (XIX. yüzyıl başları)[398] ve *İzmir Çakaloğlu Hanı* (1805-06)[399] gibi avlusuz hanlar grubuna giren örnekler de bulunmaktadır.

Bodrum Hacımollaoğlu Hanı, iki katlı ve ortası avlulu bir şehir içi hanıdır. Şehir içi hanlarının birçoğunun, Bodrum Hacı Mollaoğlu Hanı'nda olduğu gibi arsanın ya da yolun durumuna göre şekillendiği görülmektedir.

Bu plan tipindeki hanların, alt katlarında, üst katlarında ya da avlularında *Lefkoşa Büyük Han* (1572-79)[400], *Beypazarı Suluhan (Nasuh Paşa Hanı)* (1600-1613)[401] ve *İzmir Kızlarağası Hanı* (1744)[402]'nda olduğu gibi bir mescit bulunabilmektedir. Bodrum Hacımollaoğlu Hanı'nda böyle bir mescidin varlığına dair herhangi bir iz görülmemektedir.

Bunun yanında, bu tip hanların bir çoğunda her iki katta da avluya açılan revaklar bulunmaktadır. Bu revaklar katın tamamını çevrelediği gibi bir yada birkaç cephede yer alabilmektedir[403]. Yapılarda alt ve üst kat, yada revak örtüleri aynı olduğu gibi farklı da olabilmektedir. Revaklar avluya genellikle her iki katta da kare kesitli payelere oturan kemerlerle açılmaktadır. Ancak *Menemen Taş Han* (XV. yüzyıl sonu, XVI. yüzyıl başı)[404] ve *Aydın Zincirli (Nasuh Paşa) Han* (XVII. yüzyıl sonu, XVIII.

---

[390] Plan için bkz. M. Özer, "Üsküp'te Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Hanlar: Anadolu ile Mukayeseli Bir Değerlendirme", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000),* Ankara 2001, s. 572, pl. 5.
[391] Bilgi için bkz. C. Güran, *a.g.e.*, s. 120.
[392] Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanlarından Önemli bir Örnek ……., s. 71.
[393] Bilgi için bkz. E. Daş, "Afyon Taş Han'', *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, Bildiriler*, İzmir 2002, s. 205-211.
[394] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Karaosman- oğlu Ailesine*…….., s. 60-79.
[395] Bilgi için bkz. K. İnce, *a.g.e*., s. 58-61.
[396] Bilgi için bkz. C. Güran, *a.g.e.*, s. 235.
[397] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 234.
[398] Bilgi için bkz. B. Ersoy, *İzmir Hanları*……., s. 52-55.
[399] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 58-65.
[400] Resim için bkz. T. Bağışkan, *a.g.e.*, s. 518, res. 387-388.
[401] Resim için bkz. T. Bozkurt, *a.g.e*., s. 172, res. 314.
[402] Resim için bkz. B. Ersoy, *İzmir Hanları*…, res. 28. Avlu ortasında yer alan bu mescit ne yazık ki 1980 li yılların sonunda yapılan kötü bir restorasyon sonucu ortadan kaldırılmıştır. Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Bu Bir Ölüm İlanıdır !", *Ege Mimarlık,* 95/1, İzmir 1995, s. 47-49.
[403] Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı……, s. 81-82.
[404] Bilgi için bkz. T. Tozoğlu, *a.g.t.*, s. 80-90.

yüzyıl başı)[405] gibi kimi örneklerde olduğu gibi, ikinci kat revakları ahşap destekli ve ahşap örtülü olabilmektedir. Bodrum Hacımollaoğlu Hanı'nın basık kemerli tonozla örtülü alt kat revakları, kare kesitli payelere oturan yuvarlak kemerlerle avluya açılırken, yakın bir dönemde yenilenmiş olan ikinci kat revakları, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ahşap desteklere oturan ahşap tavanla örtülüdür. Yapıya ait eski fotoğraflar incelendiğinde, ikinci kat revaklarının yenilenmeden önce de ahşap destekli ve ahşap tavanlı olduğu görülebilmektedir. Yapının alt ve üst katında yer alan odaların tümü düz ahşap tavanla örtülüdür. Ancak bu odalar çeşitli zamanlarda yapılan değişiklikler ve onarımlar sonucu özelliklerini kaybetmiş durumdadır. Bu yüzden gerçekte nasıl bir üst örtüye sahip oldukları bilinmemektedir.

Şehir içi hanlarının dış cephelerinde dışa kemerlerle açılan dükkanlara yer verilmemişse, cephe sağır bırakılmaktadır. Alt katta, ancak hamam ya da tuvalet gibi mekanların mazgal pencereleri yer alırken, asıl pencere açıklıkları üst katta bulunmaktadır[406]. Hacımollaoğlu Hanı'nın doğu cephesinin alt kesiminde ise dört açıklık göze çarpmaktadır. Güneyde yer alan açıklık dikdörtgen şekilli basit bir giriş açıklığı iken diğerleri yine dikdörtgen şekilli pencere açıklıklarıdır. Ancak diğer pencerelere göre daha küçük boyutlu ve özensiz olan bu açıklıkların, handa yapılan birçok değişiklik de göze alındığında, sonradan açıldıklarını söylemek mümkündür. Kuzey cephesinin alt katında ise, biri cephenin doğusunda, diğeri cephenin ortasında olmak üzere iki giriş açıklığı ve beş pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklıklarda yakın bir tarihte açılmıştır. Yapıya ait eski bir resimde, kuzey cephesinin alt kesiminde küçük boyutlu bir açıklık görülmektedir. Açıklığın küçük boyutlu olması, çarşıyla bağlantıyı sağlayan tali bir giriş olabileceğini akla getirmektedir.

Tarihlendirme

Yapının basık kemerli giriş açıklığı üzerinde, dikdörtgen şekilli bir inşa kitabesi yer almaktadır (Resim-249). Arapça kitabenin metni ve anlamı şöyledir:

بأبنا مفتوح لمن دخل سنه ١١٨٠

Girenlere kapımız açıktır. Sene 1180.

---

[405] Bilgi için bkz. E. Mardan, "Aydın Nasuh Paşa Külliyesi" *Vakıflar Dergisi*, IX, Ankara 1971, levha 6-b,7-b.

[406] Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı....., s. 81.

Kitabeden yapının 1180/1766-67 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yaptıran kişi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Yapıya ismini veren Hacımollaoğlu ailesi Bodrum'un önde gelen aileleri arasında yer almaktadır[407].

[407] Bilgi için bkz. S. Erez, *a.g.e.*, s.32.

Resim 244- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Avlunun güneybatısı.(Onarım öncesi).

Resim 245- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Avlunun kuzeybatısı. (Onarım sonrası).

Resim 246- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Avlunun güneydoğusu. (Onarım sonrası).

Resim 247- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Doğu cephesi.

Resim 248- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Giriş açıklığı.

Resim 249- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. İnşa kitabesi.

Resim 250- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Doğu revakı.

Resim 251- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. 17 no'lu oda. İçten görünüş.

Resim 252- Bodrum Hacımollaoğlu Hanı. Üst kata çıkışı sağlayan merdivenler.

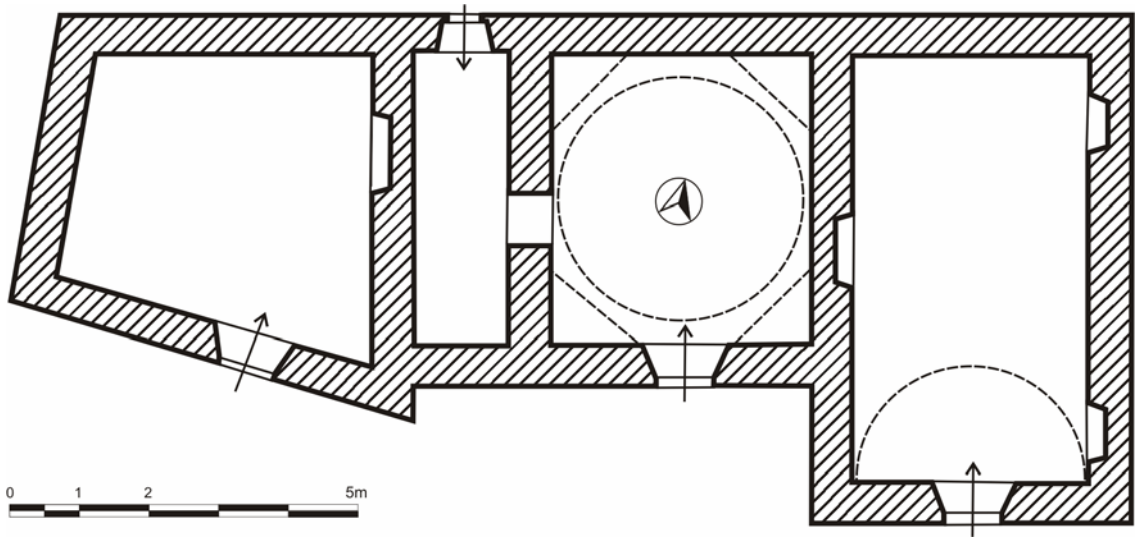
3.5. HAMAMLAR

3.5.1.Bodrum Tepecik Hamamı

Neyzen Tevfik Caddesi üzerindeki Tepecik Mahallesi'nde, Tepecik Camii'nin karşısında yer almaktadır (Resim-253).

Bodrum ile ilgili yayınlarda, bölgedeki cami, çeşme ve türbe gibi eserlerden kısa da olsa bahsedilirken, Tepecik Hamamı'ndan hiç bahsedilmediği görülmektedir. Oldukça değişikliğe uğramış olan hamamın birimleri, günümüzde, ticari mekanlar ve depo olarak kullanılmaktadır (Resim-254).

Yapı dikdörtgen planlı bir ılıklık, kareye yakın planlı bir sıcaklık ve su deposundan oluşmaktadır (Şekil-39). Dış cephesi büyük oranda sıvalıdır. Sıvalı olmayan kesimlerden anlaşıldığı kadarıyla inşa malzemesi olarak, kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır.

Şekil 39- Bodrum Tepecik Hamamı. Plan. (Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivinden Düzeltilerek)

Farklı dönemlerde çeşitli işlevlerde kullanılmış olması, yapıda birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Birimlerin aralarındaki mevcut açıklıklar kapatılarak, her birime ayrı birer giriş açıklığı eklenmiştir.

Yapının soyunmalığına dair bir iz görülmemektedir. Ancak ılıklık mekanının doğusundaki, üzerinde yakın dönemde inşa edilmiş bir bina bulunan alanın, soyunmalık mekanına ait olması akla yakın gelmektedir.

Ilıklık mekanına giriş, güneyindeki dikdörtgen şekilli, taş söveli geniş bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim-254). Günümüzde döner salonu olarak kullanılan ılıklığın içerisinde bir çok değişiklik yapılmış, duvarları belli bir seviyeye kadar ahşapla kaplandığı gibi, üst örtüsünün bir kısmı da düz ahşap tavanla örtülmüştür. Kapatılmayan kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla üzeri beşik tonozla örtülüdür. Tonoz üzerinde aydınlatma delikleri bulunmaktadır. İçinin tamamen sıvalı olması ve belli bir seviyeye kadar ahşapla kaplanmasından dolayı, sıcaklığa geçişi sağlayan açıklığa dair herhangi bir iz görülememektedir.

Ilıklığın batısında yer alan sıcaklık mekanına, ılıklıkta olduğu gibi güneyinde yer alan dikdörtgen şekilli, taş söveli geniş bir açıklıktan girilmektedir (Resim-254). Sonradan açılmış olan ve yapının güneyindeki ana yola bakan bu açıklıkların taş söveleri ve biçimleri dikkate alındığında erken tarihli olduklarını söylemek mümkündür. Bu da hamamın çok daha erken bir tarihte değişikliğe uğradığını ve farklı işlevlere hizmet verdiğini göstermektedir. Günümüzde market olarak kullanıldığından, sıcaklık içinde inceleme yapmak oldukça güçtür. Kare planlı sıcaklık mekanı bir kubbe ile örtülüdür (Resim-255). Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır (Resim-256). Kubbenin üzerinde çok sayıda aydınlatma deliği bulunmaktadır. Sıcaklığın batısında su deposunun kontrol penceresi yer almaktadır. Yuvarlak kemerli bu pencere açıklığının alt kesimi sonradan kaldırılarak, pencere açıklığı dar bir giriş açıklığına çevrilmiştir (Resim-257).

Sıcaklığın batısında, dikdörtgen şekilli, tonoz ile örtülü bir su deposu bulunmaktadır. Günümüzde marketin deposu olarak kullanıldığından, içerisi malzemelerle doludur ve inceleme yapmak oldukça güçtür. Su deposunun kontrol penceresinin bir giriş açıklığına çevrilmesi dışında, kuzeyinde dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı daha mevcuttur. Bu açıklık sonradan eklenmiş farklı bir mekana açıldığından ve bu mekana giremediğimizden fotoğraf çekmek mümkün olmamıştır.

Su deposunun batısında, bir birim daha yer almaktadır. Etrafı yakın bir tarihte inşa edilmiş yapılarla çevrelendiğinden, yalnızca güney cephesi görülebilmektedir (Resim-258). İnşa malzemesi ve duvar örgüsü hamam ile oldukça benzer olan birime, güneyindeki dikdörtgen şekilli basit bir açıklıktan girilmektedir. İçerisi tamamen yenilenmiş olan birim, betonarme tavan ile örtülüdür. Konumu dikkate alındığında hamamın külhan kısmına denk gelen bu birimin gerçekte, üzeri ahşap tavanla örtülü bir odunluk olduğunu söylemek mümkündür.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Hamamlar, temizlik dışında, evlilik, doğum ve eğlence ile ilgili bir çok sosyal olaya sahne olması bakımından, Türk toplumsal yaşamında oldukça önemli bir yere sahiptir. Hamamda geçirilen saatler günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir. Türk hamamlarında iç mekanların ferahlığı, güzelliği ve temizliği bir çok batılı gezgin tarafından övgüyle tasvir edilmiştir[408].

Türk toplumunun sosyal yaşamında ve Türk mimarisinde önemli bir yere sahip olan hamamlar, çalışma koşullarının zorluğu nedeniyle bilimsel çalışmalarda en az konu edilen yapılar arasındadır. Büyük bir kısmında inşa kitabesi bulunmamasının yanında, tarihlendirmeye yardımcı olacak veriler de yetersizdir. Bu yapılarla ilgili yayınlar oldukça sınırlıdır. Az sayıdaki genel değerlendirmeler dışında, genellikle bölgesel çalışmalar karşımıza çıkmaktadır[409].

Y. Önge'nin *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları* adlı eserinde, Anadolu Selçuklu hamamları, mimari özellikleri, malzemeleri, örtü şekilleri, süslemeleri, su tesisatı, ısıtma ve aydınlatma sistemleri bakımından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Hamamlar plan şeması bakımından pek çok mekandan oluşmaktadır. Bu mekanlar arasında sıcaklık dışında genel bir tipoloji yapılması oldukça zordur. Semavi Eyice'nin hamamların sıcaklık bölümünü dikkate alarak yaptığı gruplama bu konuda bir ilktir[410]. Bu çalışmada Osmanlı hamamları değerlendirilmiş olsa da Anadolu Selçuklu ve Beylikler devri hamamları için de geçerlidir. Bu gruplama şöyledir:

a- Haçvari Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Tip

b-Yıldızvari Sıcaklıklı Tip

c-Kare Bir Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip

d- Çok Kubbeli Sıcaklıklı Tip

e-Ortası Kubbeli Enine Sıcaklıklı Çifte Halvetli Tip

---

[408] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. And, "Türk Hamamının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri ve Önemi", *Ulusal Kültür*, 5, Ankara 1979, s 54-77; A. Demir, "Hamam", *Erken Osmanlı Sanatı-Beyliklerin Mirası*, Madrid 2000, s. 124-125.

[409] Hamamlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. K. A. Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949; S. Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, II, İstanbul 1960, s. 99-120; Y. Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara 1978, s. 121-140; S. A. Ünver, "Türk Hamamı"*, Belleten*, Ankara 1973, C. XXXVIII, S. 145, s. 87-94; Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995; C. Çakmak, *Tire Hamamları*, Ankara 2002; H. Ürer, *İzmir Hamamları*, Ankara 2002.

[410] Bilgi için bkz. S. Eyice, *a.g.m.*, s. 108-116.

f-Soğukluk-Sıcaklık ve Halvet Eş Odalar Halinde Olan Tip

Bodrum Tepecik Hamamı, kare planlı ve tek bir kubbeyle örtülü plan şeması bakımından, yukarıda vermiş olduğumuz Osmanlı dönemi hamamlarına yönelik tipolojideki herhangi bir gruba girmemektedir. Bu farklı plan şemasına, daha çok küçük yerleşim birimlerinde yer alan küçük boyutlu hamamlarda rastlanmaktadır. *İznik Elbeyli Köyü Çandarlı Hamamı* (XV. yüzyıl)[411], *Akşehir Kozağaç Köyü Hamamı* (XVI. veya XVII. yüzyıl)[412], *İnegöl-Hamzabey Köyü Hamamı* (XVI. yüzyıl)[413], *Kuşadası Kaleiçi Hamamı* (XVII. yüzyılın ilk yarısı)[414], *İznik Küçük Hamam*[415], *Yenişehir Köprühisar Köyü Hamamı*[416], *İnegöl-Ortaköy Hamamı* (XVII. yüzyıl)[417], *İznik Çamdibi Köyü Hamamı*[418], *Aksaray Yeni Hamam* (XIX. yüzyıl)[419] kare planlı ve tek kubbeyle örtülü sıcaklık mekanlarıyla Bodrum Tepecik Hamamı'na benzemektedir.

Verdiğimiz örneklerin birçoğunun ılıklık mekanları da kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülüyken, İznik Çamdibi Köyü Hamamı'nın ılıklık kısmı dikdörtgene yakın planlı ve çapraz tonozla örtülüdür. Bodrum Tepecik Hamamı'nın ılıklık kısmı bu yapılardan farklı olarak dikdörtgen şekilli ve beşik tonozla örtülüdür.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır.

Plan bakımından, Semavi Eyice'nin yapmış olduğu grupların hiçbirine girmeyen yapı, küçük yerleşim birimlerinde yer alan küçük boyutlu hamamların bir benzeridir. Bu nedenle yapının plan özellikleri, tarihlemeye yardımcı olmamaktadır.

Ancak kaptan-ı derya Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın oğlu olan Cafer Paşa'nın, Bodrum'un gelişmesinde babası kadar önemli bir rol oynadığı ve Bodrum'da bir hamam ile bir medrese inşa ettirdiği bilinmektedir[420]. Medrese'nin, 1756 yılında Tepecik Camii'nin doğusuna yaptırıldığı söylenmektedir[421]. Ancak hamamın yeri konusunda

[411] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler* …..…, IV, s. 366, şek. 99.
[412] Plan için bkz. Y. Demiralp, *a.g.e.*, s. 96, şek. 68.
[413] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler*……., IV, s. 178, şek. 42.
[414] Plan için bkz. Ş. Çakmak, "Kuşadası'ndaki Türk Hamamları", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, 23-26 Şubat 2000*, İzmir 2001, s. 188, şek. 1.
[415] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler*……, IV, s. 345, şek. 77.
[416] Plan için bkz. *ay.es*., s. 661, şek. 154.
[417] Plan için bkz. *ay.es*., s. 185, şek. 49.
[418] Plan için bkz. *ay.es*., s. 363, şek. 96.
[419] Plan için bkz. Y. Önge, "Mili Kültürümüz Açısından Türk Hamam Mimarisi ve Aksaray Hamamları", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1992, s. 89, şek. 2.
[420] Bilgi için bkz. A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*……., s. 56-58.
[421] Bilgi için bkz. O. N. Bilgin, *a.g.e.*, s. 32; Z. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 221.

herhangi bir bilgi yoktur. Mimari bütünlük dikkate alındığında Tepecik Camii'nin hemen kuzeyinde yer alan hamamın, Cafer Paşa'nın inşa ettirdiği hamam olduğunu söylemek akla yakın gelmektedir. Bölgede XVIII. yüzyılda başlayan yoğun imar faaliyetleri de dikkate alındığında yapıyı XVIII. yüzyılın ortalarına tarihlemek mümkündür.

Resim 253- Bodrum Tepecik Hamamı. Kuzeyden genel görünüş.

Resim 254- Bodrum Tepecik Hamamı. Güney cephesi.

Resim 255- Bodrum Tepecik Hamamı. Sıcaklık.

Resim 256- Bodrum Tepecik Hamamı. Sıcaklık kubbesine geçişi sağlayan tromplardan biri.

Resim 257- Bodrum Tepecik Hamamı. Su deposu kontrol penceresi.

Resim 258- Bodrum Tepecik Hamamı. Su deposunun batısındaki birim.

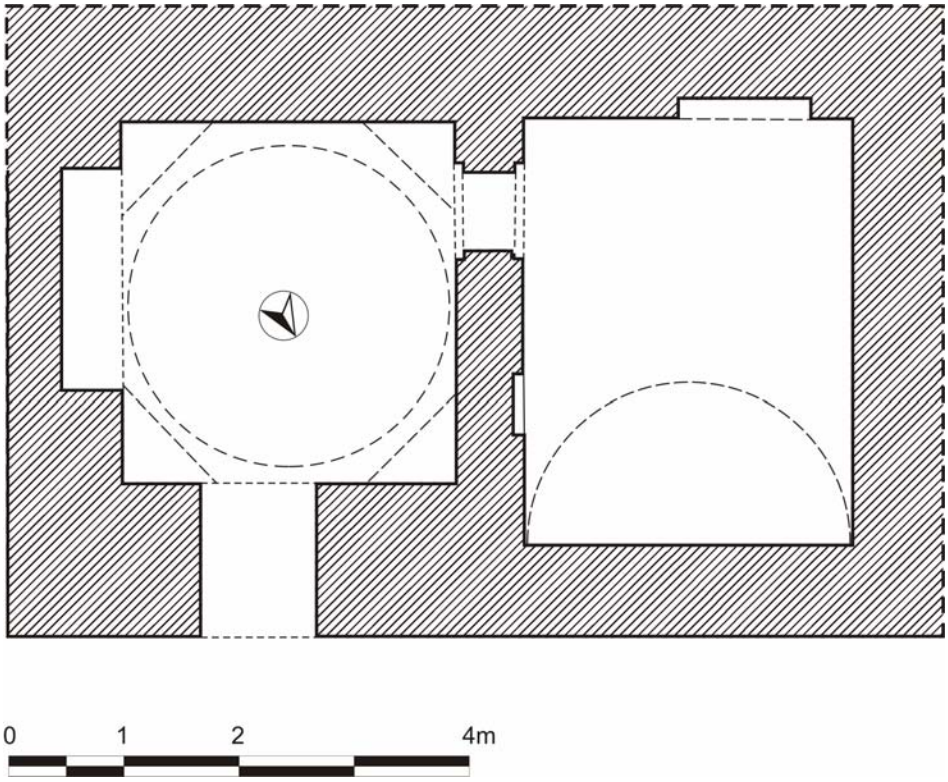
3.5.2.Bodrum Anonim Hamam

Neyzen Tevfik Caddesi, Saray Sokak'ta, bir bahçe içerisinde yer almaktadır.

Etrafı yakın dönemde inşa edilmiş binalarla çevrelenmiş olan hamam, küçük boyutludur (Resim-259). Oldukça bakımsız durumdaki yapı, günümüzde ardiye olarak kullanılmaktadır.

Yapı dikdörtgen planlı bir ılıklık ve kare planlı bir sıcaklıktan oluşmaktadır (Şekil-40). Su deposuna dair herhangi bir iz görülmemektedir. İnşa malzemesi olarak, köşelerde düzgün kesme taş, diğer kesimlerde kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır.

Özellikle yapının güneyine yakın bir dönemde inşa edilmiş olan konut yapısı, yapıda birtakım değişikliklere sebep olmuştur (Resim-259,260). Ilıklığa girişi sağlayan güney cephedeki açıklık kapatılmış, yapıya giriş sıcaklığın kuzey cephesine sonradan açılmış olan dikdörtgen şekilli açıklıktan sağlanmıştır (Resim-261).

Şekil 40 -Bodrum Anonim Hamam. Plan.

Yapının soyunmalığına dair bir iz görülmemektedir. Ancak ılıklık mekanının güneyindeki, üzerinde yakın dönemde inşa edilmiş bir bina bulunan alanın, soyunmalık mekanına ait olması akla yakın gelmektedir. Dikdörtgen şekilli ve üzeri beşik tonozla örtülü ılıklık mekanının güneyinde bulunan ve sonradan kapatılmış olan giriş açıklığı,

bunu destekler niteliktedir (Resim-262). Yuvarlak kemerli bu giriş açıklığının doğusunda, yine yuvarlak kemerli belli belirsiz bir niş bulunmaktadır. Mekanı örten beşik tonozun üzerinde altıgen şekilli çok sayıda aydınlatma deliği yer almaktadır (Resim-263). Ilıklık mekanının doğusunda bulunan ve bir kurnanın ayna taşına ait dikdörtgen şekilli iz dikkat çekicidir (Resim-264).

Ilıklığın doğusunda yer alan sıcaklık mekanına, ılıklığın güney doğusunda yer alan yuvarlak kemerli bir açıklıktan girilmektedir (Resim-264). Sıcaklığın kuzeyinde, yapıya girişi sağlamak amacıyla sonradan açılmış dikdörtgen şekilli başka bir açıklık daha bulunmaktadır (Resim-261). Kare planlı sıcaklık mekanı bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır (Resim-265). Kubbenin üzerinde, beşgen şekilli çok sayıda aydınlatma deliği yer almaktadır (Resim-266). İçerisi kısmen sıvalıdır. Sıcaklık mekanının doğusunda yer alan sivri kemerli ve oldukça büyük boyutlu niş dikkat çekicidir (Resim-265).

Yapının su deposuna ait bir iz bulunmadığı gibi, duvarları içten sıvalı olduğundan kontrol penceresine dair herhangi bir iz de görülmemektedir. Yapının kuzey ve doğu cephelerinde su deposuna ait herhangi bir iz bulunmaması, bu birimin sıcaklığın güneyine inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma

Bodrum Anonim Hamam, tek mekanlı sıcaklığa sahip, genellikle küçük yerleşim yerlerinde karşımıza çıkan küçük hamamların bir benzeridir. Kare planlı ve tek bir kubbeyle örtülü plan şeması bakımından Bodrum Tepecik Hamamı ile büyük benzerlik göstermektedir. Bodrum Tepecik Hamamı'nda ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştık (bkz.s.). Karşılaştırmayı burada tekrarlamıyoruz.

Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir inşa kitabesine rastlanmamaktadır. İnşa tarihi hakkında bilgi verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Ancak plan şeması bakımından bir XVIII. yüzyıl yapısı olan Tepecik Hamamı'na büyük benzerliği ve bölgede bu dönemdeki yoğun imar faaliyetleri göz önüne alındığında, yapıyı XVIII. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 259- Bodrum Anonim Hamam. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 260- Bodrum Anonim Hamam. Batı cephesi.

Resim 261- Bodrum Anonim Hamam. Kuzey cephesi.

Resim 262- Bodrum Anonim Hamam. Ilıklık güney duvarı.

Resim 263- Bodrum Anonim Hamam. Ilıklığın üst örtüsü.

Resim 264- Bodrum Anonim Hamam. Ilıklığın doğu duvarı.

Resim 265- Bodrum Anonim Hamam. Sıcaklığın doğu duvarı.

Resim 266- Bodrum Anonim Hamam. Sıcaklığın üst örtüsü.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bodrum Yarımadası'nda günümüze ulaşabilmiş 27 cami, 6 namazgâh, 2 hamam, 1 han ve 1 türbe olmak üzere toplam 37 yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan 9'u Bodrum ilçe merkezinde, 28'i ise bağlı köylerde inşa edilmiştir. Halikarnassos gibi önemli bir antik kentin üzerine kurulmuş olan Bodrum, Menteşe Beyliği'nin hakimiyetine girdiğinde artık o eski ihtişamını yitirmiş olmasına rağmen, Beyliğin deniz seferlerine verdiği önem ve stratejik konumu göz önüne alındığında, bu dönemde önemli bir deniz üssü olarak kullanıldığı açıktır. Buna rağmen Bodrum Yarımadası'nda, Menteşeoğulları'ndan günümüze herhangi bir eser kalmamıştır. XV. yüzyılda Rodos Şövalyeleri'nin Bodrum'a bir kale inşa etmeleriyle birlikte, Menteşe egemenliği sona ermiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Rodos'la beraber tekrar Türklerin eline geçen Bodrum, XVIII. yüzyıla kadar küçük bir kasaba niteliğindedir. XVIII. yüzyıl başlarında Kaptan-ı Derya Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın bir tersane inşa etmek amacıyla bölgeye gelmesinin ardından, kentte önemli gelişmeler görülmeye başlamış ve imar faaliyetleri gözle görülür biçimde artmıştır. Günümüze kalabilen Osmanlı yapılarının bir çoğu bu dönemde inşa edilmiştir. Merkezdeki yapıların, özellikle tersane ve kale arasındaki iç liman çevresinde yoğunlaştığı gözlenmektedir.

İncelediğimiz yapılar, plan şeması bakımından büyük ölçüde özgün niteliklerini korumakla birlikte, bilinçsiz bazı müdahalelere maruz kalmışlardır. Bölgedeki erken tarihli yapılardan biri olan Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin, kuzeybatısına imamın ikâmeti için sonradan eklenmiş olan birim, minare kürsüsünün batısını ve kuzeyinin bir bölümünü kapatmaktadır. Bu yüzden minareye giriş, harimin kuzeybatısındaki bir açıklıktan sağlanmaktadır. Bodrum Tepecik Camii'nin kare planlı ve kubbe ile örtülü hariminin kuzeyine sonradan farklı duvar kalınlığına sahip, düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı ikinci bir birim daha eklenmiştir. Bodrum Tepecik Hamamı'nın farklı dönemlerde çeşitli işlevlerde kullanılmış olması, yapıda birtakım değişikliklere sebep olmuş, birimlerin aralarındaki mevcut açıklıklar kapatılarak, her birime ayrı birer giriş açıklığı eklenmiştir. Oldukça değişikliğe uğramış olan hamamın birimleri, günümüzde, ticari mekanlar ve depo olarak kullanılmaktadır. Bodrum Anonim Hamam'ın güneyine yakın bir dönemde inşa edilmiş olan konut yapısı nedeniyle, ılıklığa girişi sağlayan güney cephedeki açıklığı kapatılmış, yapıya giriş sıcaklığın kuzey cephesine sonradan açılmış dikdörtgen şekilli açıklıktan sağlanmıştır. Bodrum Hacımollaoğlu Hanı'nın restoran, banka, pastane ve kıraathane gibi farklı işlevlerde kullanılmış olması ve mülkiyet sorunu, yapının özellikle odalarında çeşitli değişikliklere sebep olmuştur. Yapının batı ve güney cepheleri ile kuzey cephesinin

batısı, sonradan inşa edilmiş dükkanlarla çevrelenmiş durumdadır. Kuzeybatı köşede kalan iki oda dışında, kuzey cephede yer alan diğer sekiz oda başka bir şahsa aittir. Bu nedenle, bu odalara sonradan kapı ve pencereler açılmıştır. Ayrıca bu odalar arasında geçişler açılarak kendi içlerinde ilişkilendirilmiştir. Bodrum Adliye Camii'nin harim giriş açıklığının önünde yer alan sahanlık, 1999 yılında yapılan bir onarım sırasında ahşap bir camekânla kapatılmıştır. Turgutreis Kadıkalesi Camii ve Mumcular Bayır Mahallesi Camii'nin kuzeyine, sonradan betonarme birer son cemaat yeri eklenmiştir. Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii, Bodrum Türkkuyusu Camii ve Yahşi Köyü Camii'nin orijinal mihrapları, yakın bir tarihte yapılmış olan ve herhangi bir özelliği bulunmayan çini ve ahşap mihraplarla kapatılmıştır. Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi, Peksimet Köyü Camii ve günümüzde harap durumda olan Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi'nin ahşap örtüleri ise sonradan betonarme olarak yenilenmiştir. Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Bodrum Türkkuyusu Camii, Çömlekçi Köyü Camii, Mumcular Beldesi Bayır Mahallesi Camii, Dağbelen Köyü Mescidi, Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii, Sazköy Camii, Yahşi Köyü Camii, Yakaköy Camii, Gündoğan Beldesi Yalı Camii, Gündoğan Beldesi Yukarı Mahalle Camii, Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii, Ortakent Camii, Gürece Köyü Camii ve Turgutreis Beldesi Kadıkalesi Camii'nin düz ahşap tavanları günümüzde kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır. Bu yapılar gerçekte, yörenin özgün mimarisine uygun olarak düz toprak damla örtülü olmalıdır. Bunların yanı sıra, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi, Dedeler Köyü Camii, Karakaya Köyü Camii ve Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii büyük ölçüde özgün şekillerini korumaktadır.

4.1. İnşa Malzemesi ve Teknik

İncelediğimiz yapıların tümünde yığma taş duvar tekniğinin uygulandığı görülmektedir. İnşa malzemesi olarak moloz taş, kaba yonu taş, tuğla ve kısmen düzgün kesme taş ile mermer kullanılmıştır. Bunların yanında kaba yonu taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almaşık duvar örgüsüne de rastlanmaktadır.

İnşa malzemesi olarak mermere yer verilen tek yapı, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi*'dir. Bu yapıda alt kesimlerde mermer, diğer kesimlerde düzgün kesme taş ve kaba yonu taş kullanılmıştır.

Bodrum Hacımollaoğlu Hanı'nda ise, düzgün kesme taş, kaba yonu taş, moloz taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır.

Dağbelen Köyü Camii, *Gürece Köyü Camii*, *Çömlekçi Köyü Camii*, *Ortakent Camii*, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*, *Yahşi Köyü Camii*, *Gündoğan Yukarı Mahalle Camii*, *Turgutreis Kadıkalesi Camii ve Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii'*nin duvarları tamamen sıvalı olduğundan, inşa malzemesi algılanamamaktadır.

Sıvaların yer yer dökülmüş olan bölümlerinden anlaşıldığı kadarıyla, *Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi* ve *Yakaköy Camii* kaba yonu taşla, *Sazköy Camii*, *Çırkan Köyü Camii*, *Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii* ve *Mumcular Bayır Mahallesi Camii* ise moloz taşla inşa edilmiştir.

Dedeler Köyü Camii, *Eski Gölköy Camii* ve *Bodrum Tepecik Hamamı*'nda, kaba yonu taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır.

Bodrum Anonim Hamam, Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi, *Girelbelen Köyü Camii*, *Gündoğan Beldesi Yalı Camii*, *Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii*, *Bodrum Tepecik Camii* ve *Bodrum Türkkuyusu Camii*'nde köşelerde düzgün kesme taşlara yer verilmiştir. Diğer kesimlerde ise genellikle kaba yonu taş kullanılmışken, *Bodrum Tepecik Camii*'nde moloz taş, *Bodrum Anonim Hamam*'da kaba yonu taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almaşık duvar örgüsü karşımıza çıkmaktadır.

Dedeler Köyü Camii mihrabının kavsara kuşatma kemeri ile doğusundaki nişin sivri kemerinde, inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır.

Sandıma Köyü Namazgâhı, *Çukur Mevkii Namazgâhı*, *Kızılağaç Hacı Kuyusu Namazgâhı*, *Çat Mevkii Namazgâhı ve Koca Sarnıç Mevkii Namazgâhı'*nın zemini kabayonu taş ve moloz taşla oluşturulmuştur. *Bodrum Yokuşbaşı Namazgâhı*'nın toprak dolgulu namaz kılma alanı ise alt kesiminde moloz taş, üst kesiminde ise düzgün kesme taşın kullanıldığı bir duvarla çevrelenmiştir.

4.2. Plan Özellikleri ve Mimari Unsurlar

4.2.1. Camiler

4.2.1.1. Tek Kubbeli Camiler

Bodrum ve köylerinde toplam 27 adet cami bulunmaktadır. Camilerden 5'i Bodrum ilçe merkezinde[422], 22'si ise çevre köy ve beldelerde yer almaktadır[423].

[422] Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Bodrum Tepecik Camii, Bodrum Türkkuyusu Camii, Bodrum Adliye Camii, Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi.

Araştırma bölgemiz içerisinde yer alan camilerden, tek kubbeli plan şemasına sahip tek örnek Bodrum Tepecik Camii'dir. Yapı, iki birimli bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri ve batısındaki minareden oluşmaktadır. Güneydeki birim kare planlı ve kubbe ile örtülü iken kuzeyde yer alan ve sonradan inşa edilmiş olan birim, düz ahşap tavanlı ve kırma çatılıdır.

Tek kubbeli yapı inşasının kökeni oldukça eski bir geçmişe dayanmaktadır. Kaynağı Orta-Asya Türk çadırlarından, Sasani ateşgedelerine kadar indirilen tek kubbeli bina yapma geleneği, Türklerde, Anadolu öncesinde Orta Asya'da başlamıştır[424]. Dini mimarideki ilk örnekleri, Büyük Selçuklular döneminde inşa edilen büyük boyutlu cuma camilerinin mihrap önü bölümlerinde karşımıza çıkmaktadır[425]. Bu dönemde inşa edilmiş olan *İsfahan Mescid-i Cuması* (1080)[426], *Gülpayegan Mescid-i Cuması* (1105-1118)[427] ve *Zevvare Mescid-i Cuması* (1135)[428] bu plan tipindeki örneklerden bazılarıdır.

Kare planlı ibadet mekânının bir kubbe ile örtüldüğü plan şeması, Anadolu Türk Mimarisi'nde XIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. Küçük mescitlerden oluşan erken dönem örneklerinin çoğuna, Konya ve Akşehir gibi Anadolu Selçukluların önemli merkezlerinde rastlanmaktadır[429]. Bu yapıların birçoğunda, Osmanlı Mimarisi'nde gelişmiş haliyle gördüğümüz son cemaat yeri bulunmaktadır. *Konya İnce Minareli Medrese Mescidi* (1260-65)[430] ve *Akşehir Taş Medrese Mescidi* (1250)[431] iki birimli bir son cemaat yerine sahipken, *Konya Sırçalı Mescit*'te (XIII. yüzyılın ikinci yarısı)[432] üç birimli bir son cemaat yeri görülür. *Konya Beşarebey Mescidi* (1213)[433] ve *Konya Taş Mescid* (1215)[434] gibi örneklerde son cemaat yeri kapalı tutulmuştur. *Akşehir Ferruh*

---

[423] Çırkan Köyü Camii, Çömlekçi Köyü Camii, Mumcular Bayır Mahallesi Camii, Dağbelen Köyü Mescidi, Dedeler Köyü Camii, Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii, Girelbelen Köyü Camii, Eski Gölköy Camii, Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi, Peksimet Köyü Camii, Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii, Sazköy Camii, Yahşi Köyü Camii, Yakaköy Camii, Gündoğan Yalı Camii, Gündoğan Yukarı Mahalle Camii, Karakaya Köyü Camii, Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii, Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii, Ortakent (Müsgebi) Camii, Gürece Köyü Camii, Turgutreis Kadıkalesi Camii.

[424] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Cezar, *Anadolu Öncesi Türkler'de Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977; E. Esin, "Türk Kubbesi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. III, Ankara 1971, s. 159-182.

[425] Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Türk Sanatı*……, s. 59.

[426] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 59-60.

[427] Bilgi için bkz. M. Cezar, *a.g.e*., s. 358, şek. 333.

[428] Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Türk Sanatı*….., s. 64.

[429] Bu dönem örnekleri için bkz. S. Dilaver, *a.g.m.*, s. 17-28; O. Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*….., s. 55-62; M. Katoğlu, *a.g.m.,* s. 83-90.

[430] Plan için bkz. A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara 1969, s. 54, şek. 24.

[431] Plan için bkz. Y. Demiralp*, a.g.e.,* s. 31, şek. 21.

[432] Plan için bkz. O. Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*…....., s. 57, plan 25.

[433] Plan için bkz. S. Dilaver, *a.g.m.,* s. 27, şek. 6.

[434] Plan için bkz. O. Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*….. , s. 56, plan 24.

Şah (1224)[435] ve *Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi* (1235)[436] gibi bazı örneklerde ise harimin önünde herhangi bir son cemaat yeri bulunmamaktadır.

Tek kubbeli camilerin inşaası Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de sürmüştür. Bu dönemlerde camilerin boyutlarının büyüdüğü dikkat çeker. *Afyon Kubbeli Mescid* (1330)[437], *Manisa İlyas Bey Mescidi* (1362)[438], *Afyon Sandıklı Ulu Camii* (1378)[439], *Afyon Kâbe Mescidi* (1397)[440] ve *Balat İlyas Bey Camii* (1404)[441] Beylikler döneminde inşa edilmiş örnekler arasındadır.

Osmanlı döneminde inşa edilen kare planlı, üzeri bir kubbe ile örtülü camilerin ilk örnekleri arasında, *İznik Hacı Özbek Camii* (1333)[442], *Bursa Alaaddin Camii* (1335-1336)[443], *İznik Yeşil Camii* (1378-92)[444], *Edirne Şah Melek Camii* (1429)[445] ve *Edirne Şehabeddin Paşa (Kirazlı) Mescidi* (1436-37)[446] sayılabilir. Küçük boyutlu tutulan bu ilk örneklerden sonra, Osmanlı mimarisinde daha büyük bir kubbeyle örtülü kare planlı cami şemasına dayalı önemli adımlar dikkati çeker. Bu dönem yapılarının birçoğunda son cemaat yeri bulunmasına rağmen, *Gebze Orhan Camii* (XIV. yüzyılın ilk yarısı)[447], *Bilecik Orhan Camii* (XIV. yüzyılın ilk yarısı)[448] ve *Çivril Emirhisar Kasabası Dedeköy Camii* (XV.-XVI. yüzyıl arası) [449] gibi az sayıda örnekte, son cemaat yeri bulunmamaktadır.

Osmanlı'nın klasik döneminde de, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde bu plan tipindeki camilerin inşaası sürmüştür. *Rodos Recep Paşa Camii* (1588)[450], *Niğde Dışarı (Çelebi Hüsamettin) Camii* (XVI. yüzyıl)[451], *Manisa İbrahim Çelebi Camii* (1549)[452], *Menemen Gazez Camii* (1576-77)[453], *Kıbrıs Lefkoşe Arap Ahmet Camii* (XVI. yüzyıl

[435] Plan için bkz. Y. Demiralp*, a.g.e.,* s. 30, şek. 12.
[436] Plan için bkz. *ay.es*., s. 44, şek. 17.
[437] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e*., s. 74-76.
[438] Plan için bkz. O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca*……, s. 188.
[439] Plan için bkz. A. O. Uysal, *a.g.e*., s. 641, şek. 28.
[440] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e*., s. 76-80.
[441] Plan ve bilgi için bkz. A. Durukan, *a.g.e*., s. 29, şek. 4.
[442] Plan ve bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri*……, s. 3.
[443] Plan ve bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca*……, s. 176.
[444] Plan için bkz. G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı*……, pl. 1.
[445] Plan için bkz. S. Bayrakal, *a.g.e*., s. 10, şek. 2.
[446] Plan için bkz. *ay.es.*, s. 32, şek. 10.
[447] Plan için bkz. E.H. Ayverdi, *a.g.e.,* s. 140, resim 177.
[448] Plan için bkz. *ay.es*., s. 31, res. 36.
[449] Plan ve bilgi için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki Türk*....., s. 7. şek. 2.
[450] Plan için bkz. H. Balducci, *a.g.e*., s. 95, şek. 76.
[451] Bilgi için bkz. M. Özkarcı, *a.g.e.*, çiz. 65.
[452] Plan için bkz. H. Acun, *Manisa'da Türk Devri*….., s. 172, pl. 19.
[453] Plan için bkz. T. Tozoğlu, *a.g.t*., s. 9, şek. 3.

sonu)[454], *Beypazarı Kurşunlu (Evsat Hoca Nazır) Camii* (1685)[455] bu dönemde inşa edilmiş camilerden bazılarıdır.

Geç dönem Osmanlı Mimarisi'nde, plan şemaları korunurken, süsleme anlayışında önemli değişiklikler görülmektedir. *Aydın Cihanoğlu Camii* (1756)[456], *Söke İlyas Ağa Camii* (1812)[457] ve *Söke Hacı Ziya Bey Camii* (1895)[458] son dönem Osmanlı Mimarisi'nin tek kubbeli örnekleri arasındadır.

Bodrum Tepecik Camii de gerçekte tek kubbeyle örtülü kare planı ile verdiğimiz örneklere benzer bir plan şemasına sahiptir. Bodrum Tepecik Camii'ni bu örneklerden ayıran nokta, caminin kuzeyine sonradan düz ahşap tavanlı bir birim eklenerek, iki birimli bir yapıya dönüştürülmüş olmasıdır. Bölgeye ait bir gravürde, yapının kuzeyinde üç kemer ile dışa açılan bir son cemaat yeri bulunduğu görülmektedir. Yapıda kubbeye geçiş, iri tromplarla sağlanmıştır.

4.2.1.2. Düz Ahşap Tavanlı Camiler

Bodrum Yarımadası'nda incelediğimiz 27 caminin, 18'ini XVIII. yüzyıl ile XX. yüzyıl başları arasında inşa edilmiş olan, kare veya uzunlamasına dikdörtgen planlı, düz ahşap tavanla örtülü örnekler oluşturmaktadır[459].

Doğrudan beden duvarlarına oturan düz ahşap tavanla örtülü camiler, düşük maliyeti ve basit kuruluşundan dolayı erken dönemlerden itibaren tercih sebebi olmuştur. Ancak ahşabın dayanıksız bir malzeme olması ve bu tip yapıların özensiz inşa edilmeleri, birçoğunun günümüze ulaşmasını engellemiştir. Bu plan tipinde örtü, yapının beden duvarlarına karşılıklı uzatılarak yerleştirilen kirişlerin üst kısımlarının tahtalar veya sazlarla kapatılarak toprak sıkıştırılmasıyla, alt kısımlarının ise düz tavan tahtalarıyla kaplanmasıyla meydana gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait ender örneklerden biri, XIV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, Genbemüz Köyü'ndeki *Samsa Çavuş Camii*'dir[460]. Ankara'da

---

[454] Plan için bkz. F. Çuhadaroğlu-F. Oğuz, *a.g.m.*, s. 46, çiz. 2.
[455] Plan ve bilgi için bkz. T. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 74-82.
[456] Plan için bkz. M. Sözen-vd., *a.g.e.*, s. 296, şek. 667.
[457] Plan için bkz. *ay.es.*, s. 301, şek. 679.
[458] Plan için bkz. *ay.es.*, s. 302, şek. 682.
[459] Bodrum Türkkuyusu Camii, Bodrum Adliye Camii, Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi, Çırkan Köyü Camii, Çömlekçi Köyü Camii, Mumcular Bayır Mahallesi Camii, Dağbelen Köyü Mescidi, Dedeler Köyü Camii, Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii, Girelbelen Köyü Camii, Eski Gölköy Camii, Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi, Peksimet Köyü Camii, Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii, Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii, Sazköy Camii, Yahşi Köyü Camii, Yakaköy Camii.

bulunan *Kulderviş (Kurtuluş) Mescidi* (XIV.-XV. yüzyıl)[461], *Hacı Doğan Mescidi* (XIV.-XV. yüzyıl)[462], *Abdülkadir İsfahani Mescidi* (XV. yüzyıl)[463] ve *İzmir Çeşme Köyü Camii* (XV. yüzyıl)[464] erken tarihli örnekler arasındadır.

Özellikle kenar mahallelerde ya da köylerde karşımıza çıkan basit kuruluşlu düz ahşap tavanlı camiler, Fatih döneminde İstanbul'un çeşitli semtlerinde inşa edilmiş, ancak depremler ve yangınlar yüzünden günümüze ulaşamamışlardır[465].

Osmanlı Mimarisi'nin altın çağında da bu kuruluştaki yapılara rastlamak mümkündür. Mimar Sinan'a ait İstanbul Sütlüce'deki *Çavuşbaşı Camii* (1538-39)[466] ile *Ferruh Kethüda (Balat) Camii* (1562-63)[467] enlemesine dikdörtgen planı ve üst örtüsüyle, Osmanlı'nın klasik döneminde de İstanbul'da bu tip camilerin yapımına devam edildiğinin göstergesidir.

Günümüze ulaşabilen düz ahşap tavanlı camilerin çoğu, XVII.-XIX. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. *Zeytinliova Karaosmanoğlu (Hacı Mustafa Ağa) Camii* (XVIII. yüzyıl ortaları)[468], *Kula Soğukkuyu Camii* (1784-85 onarım)[469], *İstanköy Germe Köyü Camii* (1784 onarım)[470], *Bademli Kılcızade Mehmet Emin Ağa Camii* (1811)[471], *Tire Alaybey Camii* (1813)[472], *Rodos Ağa Camii* (1820 onarım)[473], *Foça Hafız Süleyman Mescidi* (XVIII.-XIX. yy.)[474], *Bergama Selimiye Camii* (1890-91)[475] ve *İzmir Nur Kamer Camii* (1881-92)[476] bu plan tipindeki örneklerden bazılarıdır.

İncelediğimiz örneklerden, Dedeler Köyü Camii, Eski Gölköy Camii, Çırkan Köyü Camii ve Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii'nin tavanı bütünüyle çökmüştür. Tavanla ilgili herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Girelbelen Köyü Mescidi'nde ise, örtünün kuzeydoğu bölümü yıkılmıştır. Örtüyü taşıyan doğu-batı yönlü tali kirişler ile

---

[460] Bilgi için bkz. E.H. Ayverdi, *a.g.e.,* s. 10-12.
[461] Bilgi için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*....., s. 33.
[462] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 48.
[463] Plan için bkz. *ay.es*., s. 355, plan 25.
[464] Bilgi için bkz. R. H. Ünal, "Çeşme Köyü Camii (Çeşme/İzmir)", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir 1988, şek. 1.
[465] Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri*....., s. 103.
[466] Bilgi için bkz. A. Kuran, *Mimar Sinan*....., s. 33.
[467] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 276.
[468] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Karaosmanoğlu Ailesine*....., s. 16-36.
[469] Bilgi için bkz. R. Bozer, *a.g.e*., s. 35.
[470] Bilgi için bkz. Z. Çelikkol, *a.g.e*., s. 24.
[471] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, "*Bademli Kılcızade* ....., s. 146-158.
[472] Bilgi için bkz. İ. Aslanoğlu, *a.g.e*., s. 79-80.
[473] Plan için bkz. H. Balducci, *a.g.e.*, s. 85.
[474] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, "Foça'daki Türk Eserleri…….., s.52-53.
[475] Bilgi için bkz. B. Ersoy, *Bergama Cami* ……, s. 75.
[476] Bilgi için bkz. K. Sonugelen*, a.g.e*., s. 56-59.

yapının beden duvarlarına oturan ve harimin ortasına yakın bir bölümde bulunan kuzey-güney yönlü ahşap ana kiriş açıkça görülebilmektedir. Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii'nin örtüsü büyük ölçüde yıkılmıştır. Kalan izlerden yapının gerçekte düz toprak damla örtülü olduğu, sonradan güney duvarının yükseltilerek kuzeye doğru eğimli bir çatıyla örtüldüğü görülmektedir. Bu eğimli çatıyı desteklemek için harim içine sonradan ahşap bir destek konulmuştur. Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi, Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi ve Peksimet Köyü Camii'nde ise düz ahşap tavan günümüzde betonarme olarak yenilenmiştir. Diğer tüm camilerin örtüleri sağlam durumdadır. Örtüler alttan düz tavan tahtalarıyla kapatıldıklarından, kirişler algılanamamaktadır.

Yahşi Köyü Camii, Girelbelen Köyü Mescidi ve Yakaköy Camii'nin harimleri enine dikdörtgen planlıyken, Bodrum Türkkuyusu Camii ve Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii'nin harimleri kareye yakın planlıdır. Diğer tüm camilerin harimleri ise, uzunlamasına dikdörtgen planlıdır.

Girelbelen Köyü Mescidi, Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi, Peksimet Köyü Camii ve Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii'ne bitişik vaziyette, olasılıkla imamın ikameti için sonradan inşa edilmiş, içerisinde bir ocak nişi bulunan bir birim yer almaktadır. Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii'nde bu birimin ancak bir kısmı ayaktadır. Girelbelen Köyü Mescidi'nde ise bu birimin yanında ahır olarak kullanıldığı ifade edilen, kareye yakın planlı bir başka birim daha bulunmaktadır.

4.2.1.3. Enine Sahınlı Düz Ahşap Tavanlı Camiler

İncelemiş olduğumuz 27 camiden 5'ini enine sahınlı örnekler oluşturmaktadır[477].

Anadolu'da harimin sütun ya da payelerle desteklenen kemerlerle mihraba paralel sahınlara ayrıldığı örneklerin sayısı çok fazla değildir. Bilinen örneklerin de özellikle farklı zamanlarda, farklı bölgelerde yoğunluk kazandıkları gözlenmektedir.

Oldukça az sayıda olmakla birlikte, *Sivrihisar Ulu Cami* (1231-32)[478] ve *Ermenek Akça Mescid* (1300)[479] gibi kıble duvarına paralel sahınlı erken dönem örneklerine rastlamak mümkündür. Ancak bu yapılar, sütun ya da payelerle desteklenen kemerlerle değil, ahşap desteklerle mihraba paralel sahınlara ayrılmıştır. Bu yüzden

[477] Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii, Ortakent Camii, Gürece Köyü Camii, Turgutreis Kadıkalesi Camii.
[478] Resim için bkz. O. Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk*……., res. 77.
[479] Plan için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e.*, s. 15.

sahınların konumu, diğer yapılar gibi belirgin değildir. Bu yapılarda sahınların yönü, ancak ana kirişlerin yönü dikkate alınarak belirlenebilmektedir.

Mısır'da yer alan Fuwa Camii (XII. yüzyıl)[480] de bu plan tipinin erken örnekleri arasındadır. Bu yapıda harim, devşirme mermer sütunlarla mihraba paralel sahınlara ayrılmıştır.

Anadolu'da harimin sütun ya da payelerle desteklenen kemerlerle mihraba paralel sahınlara ayrıldığı bilinen erken tarihli örnekler, özellikle XV. yüzyılda Niğde'de karşımıza çıkmaktadır. *Hacı Dursun (Afife Hanım) Mescidi* (1452)[481], *Burhan (Torunoğlu) Mescidi* (1473)[482], *Darüzzikir Mescidi* (XV. yüzyıl)[483]*, Şahin Ali (Şah-Ak Minare) Mescidi* (XV. yüzyıl)[484], *Çullaz Camii* (XV. yüzyıl)[485] ve *Sır Ali Camii* (XV. yüzyıl)[486] bu bölgedeki örneklerden bazılarıdır. Bunun dışında *Karaman Yeşildere (İbrala) İç Kale Camii* (XIV. veya XV. yüzyıl)[487], *Diyarbakır Defterdar Camii* (1594)[488] ve *Diyarbakır Hacı Büzürk Mescidi* (XV. yüzyıl)[489] de erken tarihli örnekler arasında verilebilir. *Diyarbakır Ali Paşa Camii Şafiler Kısmı* (1769-70)[490] ise bu bölgede yer alan ve benzer plan tipindeki daha geç tarihli bir yapıdır.

Bu plan tipindeki yapıların daha yakın tarihli örneklerinin, özellikle Kıbrıs başta olmak üzere Akdeniz'e komşu bölgelerde yoğunluk kazanması dikkat çekicidir. Başta Akdeniz adaları olmak üzere, bu bölgedeki Türk dönemi eserlerinin yeterince araştırılmamış olması, genel bir değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, bilinen örnekler hiç de azımsanmayacak sayıdadır. *Tunus Laz Mescidi* (1653-1666)[491], *Payas İç Kale Mescidi* (XVII. yüzyıl sonları)[492], *Milas Ağa Camii* (1737)[493], *Tunus Hammuda Paşa Mescidi* (1805)[494], *Milas Hayıtlı Mescidi*[495], *Maraş Bilal Ağa Mescidi*

---

[480] Plan için bkz. M. A. Aziz, "Fuwa: Rice Province on the Banks of the Nile", *Mamluk Art*, Egypt 2001, s. 210.
[481] Plan için bkz. H. Çal, *a.g.e*., s. 14, pl. 2.
[482] Plan için bkz. *ay.es*., s. 22, pl. 4.
[483] Plan için bkz. *ay.es*., s. 36, pl. 7.
[484] Plan için bkz. *ay.es*., s. 48, pl. 9.
[485] Plan için bkz. *ay.es*., s. 59, pl. 11.
[486] Plan için bkz. *ay.es*., s. 69, pl. 13.
[487] Plan için bkz. A. Boran, *a.g.e*., çiz. 27.
[488] Plan ve bilgi için bkz. M. Sözen, *Diyarbakır'da*……., s. 100-101.
[489] Plan ve bilgi için bkz. *ay.es*., s. 122-124.
[490] Plan ve bilgi için bkz. *ay.es*., s. 109-110.
[491] Plan için bkz. K. Pektaş, *a.g.e*., çiz. 23.
[492] Plan için bkz. A. Boran, *a.g.e*., çiz. 58.
[493] Plan ve bilgi için bkz. A - T. Akarca, *a.g.e*., s. 102-103.
[494] Plan için bkz. K. Pektaş, *a.g.e*., çiz. 32.
[495] Plan ve bilgi için bkz. Aşkıdil- T. Akarca, *a.g.e*., s. 103-104.

(1813)[496], *Eski Köyceğiz Köyü Selçuk Camii*[497], *Larnaka Cami-i Kebir (Ulu Cami)* (1835-36)[498], *Limasol Siligu (Silifke) Köyü Camii* (1882)[499], *Lefkoşa Arçoz (Yiğitler) Camii* (1900)[500], *Mağusa Vadili Köyü Camii* (XX. yüzyıl başları)[501], *Yemen San'a Kışla Camii* (1900)[502], *Limasol Aytuma (Mersinli) Camii* (1901)[503], *Limasol Muttuyaka (Mutluyaka) Köyü Camii* (1909)[504] ve *Limasol Bladanisya (Çamlıca) Köyü Camii* (1913)[505], bu plan tipindeki örneklerden bazılarıdır.

Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin harimi, ortada ikişer bağımsız sütuna oturan üçer kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrılmışken, Ortakent Camii ve Akçaalan Mahallesi Cuma Camii, ortada kare kesitli birer ayağa oturan ikişer kemer ile mihraba paralel üç sahına ayrılmıştır. Gürece Köyü Camii ve Kadıkalesi Camii'nin harimleri ise, mihraba paralel iki sahına bölünmüştür. Gürece Köyü Camii'nde harimin, ortada kare kesitli iki ayağa oturan üç kemer ile mihraba paralel iki sahına ayrıldığı görülürken, Kadıkalesi Camii'nde harim, ortada kare kesitli bodur bir payeye oturan iki kemer ile mihraba paralel iki sahına ayrılmıştır.

Kadıkalesi Camii'nde kemerler devşirme başlıklı sütunlarla desteklenirken, diğer yapılarda kemerler kare kesitli ayaklara oturmaktadır.

Kadıkalesi Camii'nde harim, basık kemerlerle mihraba paralel sahınlara bölünmüşken, Akçaalan Mahallesi Cuma Camii'nde, yuvarlak kemerlerle bölündüğü görülmektedir. Diğer yapılarda harim, sivri kemerlerle mihraba paralel sahınlara bölünmüştür.

4.2.1.4. Dikine Sahınlı Ahşap Destekli Düz Ahşap Tavanlı Camiler

İncelediğimiz 27 camiden 3'ünün, ahşap destekli ve ahşap tavanlı camiler olduğu görülmektedir[506].

---

[496] Bilgi için bkz. T. Bağışkan, *a.g.e.*, s. 275-276.
[497] Bilgi için bkz. A. Arel, "Menteşe Eli Araştırması……., s. 388.
[498] Plan için bkz. T. Bağışkan, *a.g.e.*, s. 552. pl. 43.
[499] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 235-236.
[500] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 114-115.
[501] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 182.
[502] Resim için bkz. F. Ç. Yenişehirlioğlu, *a.g.e.*, s. 180, res. 249.
[503] Bilgi için bkz. T. Bağışkan, *a.g.e.*, s. 221.
[504] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 232.
[505] Bilgi için bkz. *ay.es.*, s. 222-223.
[506] Gündoğan Yalı Camii, Gündoğan Yukarı Mahalle Camii, Karakaya Köyü Camii.

Oldukça eski bir geçmişi olan ahşap malzeme, kolay işlenişi ve hemen her yerde bulunabilmesi nedeniyle Anadolu Türk sanatında ve mimarisinde sevilerek kullanılmıştır. Ahşabın dini ve sivil mimaride oldukça fazla bir kullanım alanı bulmasına rağmen taş, tuğla, kerpiç vb. gibi diğer malzemelere oranla daha dayanıksız olması, ahşap malzeme kullanılarak inşa edilen yapıların bir çoğunun günümüze ulaşmasını engellemiştir.

Türk Sanatı'nda ahşap destekli, ahşap tavanlı cami geleneğinin Anadolu dışında bilinen en erken örnekleri Orta Asya'da Gazneliler ve Karahanlılar döneminde görülmektedir[507]. Bu gelenek daha sonra Anadolu'ya gelerek yeni bir gelişme alanı bulmuştur[508].

Anadolu Selçuklu camilerinin erken tarihli örneklerinde payeler veya sütunlar üzerine oturan ahşap tavanlı yapılara rastlanmaktadır[509]. *Sivas Ulu Cami* (1197)[510] ve Konya *Alaaddin Camii*'nin (XIII.yy.)[511] doğu bölümü, bu tür desteklere oturan ahşap tavan ile örtülüdür. Anadolu'da inşa edilen ahşap destekli camilerin, günümüze ulaşan en erken tarihli örnekleri Orta Anadolu'da bulunmaktadır. *Konya Sahip Ata Camii*'nin (1258)[512] en erken tarihli ahşap destekli cami olduğu kabul edilse de, Sivrihisar Ulu Cami'nin daha erken tarihli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır[513]. *Afyon Ulu Cami* (1273)[514], *Beyşehir Eşrefoğlu Camii* (1297-99)[515] ve *Ankara Arslanhane Camii* (XIII.yy başları)[516] türün anıtsal örneklerinden bazılarıdır.

Beylikler döneminde de bu tip camiler sıkça karşımıza çıkmaktadır. Ancak bir önceki döneme oranla daha küçük çapta yapılardır[517]. Karamanoğulları dönemine ait Konya Sarayönü'ndeki *Pir Hüseyin Bey Camii* (1408)[518] dikdörtgen planı, ahşap direklere oturan düz damı, kıble duvarına dik uzanan sahınları, orta sahının yan sahınlara oranla daha geniş ve yüksek tutulması gibi özellikleri ile Anadolu Selçuklu

---

[507] Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Türk Sanatı*….., s. 131.
[508] Ahşap tavanlı camiler için bkz. A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu....., s. 179-186; Y. Önge, "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar", *Atatürk Konferansları*, V, 1971-72'den ayrı basım, Ankara 1975, s. 179-195; R. Duran, "Konya Sarayönü'nde……., s. 47-63; G. Öney, *Ankara'da Türk*….; M. Akok, "Candaroğlu Mahmut Bey Camii", *Belleten*, X, Ankara 1946, s. 293-301.
[509] Ayrıntılı bilgi için Bilgi için bkz. Y. Önge, *a.g.m*., s. 179-195.
[510] Plan için bkz. O.Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk*….., s. 18, plan 11.
[511] Plan için bkz. *ay.es*., s. 32, plan, 15.
[512] Bilgi için bkz. A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu.... , s. 182.
[513] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki Türk*……, s. 114.
[514] Bilgi için bkz. A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu....., s. 183.
[515] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 183.
[516] Bilgi için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk*….., s. 20-24.
[517] Bilgi için bkz. G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı* ……, s. 11.
[518] Bilgi için bkz. R. Duran, "Konya Sarayönü'nde…., s. 53.

ahşap destekli cami şemasının bir devamı niteliğindedir. Dulkadiroğulları zamanında yaptırılan Yozgat-Çandır'daki *Şahruh Bey Mescidi* (XV.yüzyıl sonu, XVI.yüzyıl başları)[519] ile *Kastamonu Candaroğlu Mahmut Bey Camii* (1366)[520] bu dönemin örnekleri arasındadır.

Ahşap kuruluşlu yapıların inşasına Osmanlı döneminde de devam edilmiştir. Bunlar daha çok küçük kasaba ve köylerde karşımıza çıkan mütevazı yapılardır. *Aksaray-Eskil Ulu Cami* (XVII-XVIII. yy)[521], *Menemen Çukurköy Camii* (XVIII. yüzyıl başları)[522], *Denizli-Baklan, Boğaziçi Kasabası Eski Cami* (XVIII.yy ikinci yarısı)[523], *Çivril-Savran (Savranşah) Köyü Camii* (1798-99)[524] ve *Afyon Kızılören Köyü Camii* (XIX yy ikinci yarısı)[525] Osmanlı dönemine ait küçük boyutlu örneklerden bazılarıdır.

Plan bakımından ahşap destekli camiler genellikle kıble duvarına dik uzanan sahınlardan oluşmaktadır. *Ermenek Ulu Cami* (1302)[526] ve *Ermenek Akça Mescid* (XIV. yüzyıl başları) [527] gibi, az sayıda kıble duvarına paralel sahınlı örnekler de bulunmaktadır. Kıble duvarına dik sahınlı camilerde, sahın sayısı genellikle tek tutulmuştur. Ancak *Kastamonu Küre-i Hadid Köyü İsmail Bey Camii* (1451)[528] ve *Kastamonu Beyköyü Camii* (1430)[529] gibi iki sahınlı örneklerle, *Konya Meram Mescidi* (1402-1424)[530] ve *Denizli Belenardıç (Torapan) Köyü Camii* (1884)[531] gibi dört sahınlı ender örneklere de rastlanmaktadır.

Erken tarihli örneklerde ahşap desteklerin genellikle profilli yastıklara sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık Beylikler dönemi kimi örnekleriyle, Osmanlı dönemi yapılarının çoğunda yastıklar ya doğrudan ahşap desteklerin ya da basit başlıkların üzerine oturmaktadır. *Ankara Hacı İvaz Mescidi* (XV.yy başı)[532], *Aksaray*

[519] Bilgi için bkz. H. Gündoğdu, *a.g.e.,* s. 18.
[520] Bilgi için bkz. G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı*....., s. 11.
[521] Bilgi için bkz. B. Deniz, "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu ……., s. 19.
[522] Bilgi için bkz. T. Tozoğlu, *a.g.t.*, s. 40-44.
[523] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, "Boğaziçi Kasabası....., s. 529-540.
[524] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki Türk*….., s. 46-54.
[525] Bilgi için bkz. E. Daş, "Dazkırı Yakınlarında……, s. 12.
[526] Bilgi için bkz. G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı*....., s. 8.
[527] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e*., s. 15.
[528] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 65.
[529] Bilgi için bkz. G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı*....., s. 11.
[530] Bilgi için bkz. A. Kızıltan, *a.g.e.*, s. 25.
[531] Plan için bkz. Ş. Çakmak, *Belenardıç (Torapan) Köyü*....., s. 20.
[532] Resim için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*....., s. 225, res. 43.

Eskil Ulu Cami (XVII-XVIII.yy)[533] ve *Bozkurt-Kuyucak Köyü Camii* (1814-15)[534] bu tip yapılardan bazılarıdır.

Ahşap destekli, ahşap tavanlı cami örneklerinin daha çok Orta Anadolu, Orta Karadeniz ve İçbatı Anadolu'da toplandıkları görülmektedir. Bodrum Yarımadası'nda incelediğimiz camiler arasında ahşap destekli ve ahşap tavanlı üç örnek bulunmaktadır.

Gündoğan Beldesi Yukarı Mahalle Camii ile Gündoğan Beldesi Yalı Camii'nin harimleri, ortada kare kesitli ahşap bir desteğe oturan kuzey-güney yönlü ahşap bir kirişle, mihraba dik iki sahına ayrılmıştır.

Karakaya Köyü Camii'nin harimi ise, kuzey güney yönlü üç kirişle, mihrap eksenine dik uzanan dört sahına ayrılmıştır.

Bu tip yapılarda sahın sayısı genelde tek tutularak, giriş açıklığı ile mihrap ekseninin desteklerle bölüntüye uğramamasına dikkat edilmiştir. Ayrıca bazı yapılarda orta sahın, daha geniş ve yüksek tutularak vurgulanmıştır. Her üç yapı da, kıble duvarına dik uzanan çift sayıda sahına sahip olması bakımından ilginçtir.

Gündoğan Beldesi Yukarı Mahalle Camii ile Gündoğan Beldesi Yalı Camii'nin harimini örten düz ahşap tavan, kiriş ve desteğin yakın bir dönemde yenilenmiş olduğu açıktır. Yapıların gerçekte sadece düz ahşap tavanlı bir yapı mı yoksa günümüzde ki gibi ahşap destekli bir yapı mı olduğu bilinmemektedir.

Bunun yanında Karakaya Köyü Camii'nin pek de büyük olmayan harimi, harim ekseninde yer alan kiriş ile, diğer kirişler arasındaki farklar ve çift sayıda sahına sahip cami örneklerinin azlığı dikkate alındığında, gerçekte yapının ortadaki sahını daha geniş olmak üzere, kuzey-güney yönlü iki destek sırasıyla bölünmüş üç sahınlı bir yapı olduğunu düşünmek akla yakın gelmektedir.

Her üç yapıda da son cemaat yeri bulunmamaktadır.

Gündoğan Beldesi Yukarı Mahalle Camii ile Gündoğan Beldesi Yalı Camii'nin harim giriş açıklıkları kuzey cephelerinde yer alırken, Karakaya Köyü Camii'nin harim giriş açıklığı, batı cephesinin kuzeyindedir.

Çalışma kapsamındaki camiler arasında, *Yakaköy Camii* kayrak taşlarla oluşturulmuş bir dizi saçağa sahiptir. *Gündoğan Beldesi Yukarı Mahalle Camii* ahşap bir saçağa sahipken, diğer yapıları sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak çevrelemektedir.

---

[533] Resim için bkz. B. Deniz, Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu……, lev. IX, res. 4.
[534] Resim için bkz. Ş. Çakmak, *Denizli İlindeki Türk*….., res. 163.

İncelediğimiz camilerin tümünün alt kat pencereleri dikdörtgen şekillidir. *Bodrum Adliye Camii*, *Çömlekçi Köyü Camii*, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii* ve *Bodrum Tepecik Camii* dışındaki yapılarda, üst seviyede pencere açıklıklarına yer verilmemiştir. *Gündoğan Yukarı Mahalle Camii*'nin harim kuzey cephesinin doğusunda ve *Gündoğan Yalı Camii*'nin güney cephesinin batısında, üstte tek bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Bunlar diğer pencere açıklıklara oranla daha küçüktür. *Bodrum Adliye Camii*'nin üst kat pencere açıklıkları, basık kemerlidir. *Çömlekçi Köyü Camii*'nin son cemaat yeri üst kat pencereleri yuvarlak kemerli, diğerleri ise dikdörtgen şekillidir. *Bodrum Tepecik Camii*'nin üst kat pencereleri alttakilere oranla daha küçük ve yuvarlak kemerliyken, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nin içte ve dışta alçı şebekeli olan üst kat pencereleri dikdörtgen şekillidir.

Bölgenin sık sık depremlere maruz kalmasından dolayı, incelediğimiz camilerin minarelerinin hiçbiri ilk inşaattan değildir. Küçük boyutlu köy camilerinde ise gerçekte minare bulunmamaktadır. Günümüzdeki minarelerin tümü 1950 ve sonrasında inşa edilmiştir.

Bodrum Adliye Camii'nin 1930'lu yıllara ait eski bir resimde görebildiğimiz ilk minaresi, kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır. Bu minarede, gövdenin şerefeden sonraki kısmı daha dardır ve üzeri taş bir külahla örtülüdür. Günümüzdeki minaresi ise, kare bir kürsü üzerinde yükselen, tuğla ile oluşturulmuş silindirik gövdesi ile *Bodrum Türkkuyusu Camii*'nin minaresine oldukça benzer şekillidir. Ancak *Bodrum Adliye Camii*'nin kürsüsü daha yüksek tutulmuştur. *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*, *Bodrum Tepecik Camii, Çömlekçi Köyü Camii* ve *Ortakent Camii*'nde de minare kürsüsü kare şekillidir. Ancak bu yapılarda minare gövdesi, tuğla ile değil düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. *Ortakent Camii* ve *Çömlekçi Köyü Camii*'nde, kare şekilli minare kaidesi köşelerden pahlanmıştır. Kare şekilli kaideye sahip minarelerin, *Çömlekçi Köyü Camii*'nin minaresi dışında, 1950'li yıllarda inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca tüm kare kaideli minareler, yapıya bitişik vaziyettedir.

Bayır Köyü Camii, Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi, Gündoğan Yalı Camii, Gündoğan Yukarı Mahalle Camii, Turgutreis Kadıkalesi Camii, Peksimet Köyü Camii, Yahşi Köyü Camii, Yakaköy Camii ve Gürece Köyü Camii'nin minareleri ile *Ortakent Camii*'nin ikinci minaresinin kaidesi, sekizgen şekillidir ve inşa malzemesi kesme taştır. Yapılardan bağımsız olan bu minarelerin tümü, 1970 sonrası inşa edilmiştir.

Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii'nin kesme taşla inşa edilmiş minaresi ise, beşgen şekilli bir kürsüye sahiptir ve yapıya bitişik vaziyettedir.

Dağbelen Köyü Mescidi, Dedeler Köyü Camii, Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii, Girelbelen Köyü Mescidi, Çırkan Köyü Camii, Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi, Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii, Sazköy Camii, Eski Gölköy Camii, Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii ve *Karakaya Köyü Camii*'nde minare bulunmamaktadır.

İncelediğimiz camiler arasında, *Bodrum Adliye Camii, Çırkan Köyü Camii, Dağbelen Köyü Mescidi, Dedeler Köyü Camii, Eski Gölköy Camii, Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi, Girelbelen Köyü Camii, Gündoğan Yalı Camii, Karakaya Köyü Camii, Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii, Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii, Peksimet Köyü Camii, Pınarlıbelen Köyü Etrim Mahallesi Camii, Turgutreis Kemer Mahallesi* Mescidi ve *Yakaköy Camii*'nde son cemaat yeri bulunmamaktadır. *Gündoğan Beldesi Yukarı Mahalle Camii*, *Mumcular Bayır Mahallesi Camii*, *Ortakent Camii*, *Turgutreis Kadıkalesi Camii ve Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii'nin* son cemaat yeri ise sonradan inşa edilmiştir. Bu yapıların harim kuzey duvarında herhangi bir ize rastlanmadığından, gerçekte nasıl bir son cemaat yerine sahip oldukları ya da son cemaat yerlerinin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir.

Kalan izlerden, *Çömlekçi Köyü Camii*'nin kuzey cephesinin, kare kesitli payelere oturan yuvarlak kemerlerle birbirinden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra, kadınlar mahfilinin son cemaat yerinin üstünü örtecek şekilde kuzeye doğru taşırılması sonucu, doğu ve batı cephedeki kemerler kapatılarak bu bölümlere birer pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Bunun yanında kuzey cephesinin doğu ve batısında yer alan kemerler de tamamen kaldırılarak bu bölümlerin arası camekanla kapatılmıştır.

Gürece Köyü Camii, *Sazköy Camii*, *Ortakent Camii*, *Yahşi Köyü Camii* ve *Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii'nin* son cemaat yerleri kapalı tutulmuştur. *Çömlekçi Köyü Camii*, *Turgutreis Kadıkalesi Camii* ve *Bodrum Türkkuyusu Camii*'nin son cemaat yeri ise camekânla kapatılmıştır.

Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nin son cemaat yerinin batısı bir duvarla kapatılmışken, doğusundaki yuvarlak kemerli açıklık sonradan camekânla kapatılmıştır. Günümüzde sadece kuzey cephesi açıktır. *Bodrum Tepecik Camii* ve *Mumcular Beldesi Bayır Mahallesi Camii'nde* ise son cemaat yeri açık tutulmuştur.

Çömlekçi Köyü Camii ve *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde son cemaat yeri, daha sonraki müdahalelerle bölünerek üst kat kadınlar mahfili olmak üzere iki katlı olarak düzenlenmiştir.

Bodrum Tepecik Camii'nde son cemaat yeri, daire kesitli dört sütunla taşınırken, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde kuzeydoğu köşede L şeklinde bir paye, ortada daire şekilli iki bağımsız sütun ve kuzeybatıda bir bölümü duvarla kaynaşmış daire şekilli bir başka sütun tarafından taşınmaktadır. *Çömlekçi Köyü Camii* ve *Bodrum Türkkuyusu Camii*'nde taşıyıcı unsur olarak kare kesitli payeler görülürken, *Mumcular Bayır Mahallesi Camii'nde* ise yakın tarihli betonarme destekler göze çarpar. *Gündoğan Yukarı Mahalle Camii*'nin son cemaat yeri de, yine yakın tarihli, kare kesitli ahşap desteklerle taşınmaktadır.

Son cemaat yerlerinin tümü düz ahşap tavanla örtülüdür.

Çalışma kapsamındaki camilerin harim kuzey duvarlarının, genellikle aynı düzende inşa edildiği görülmektedir. *Turgutreis Kadıkalesi Camii*'nin harim kuzey duvarında iki giriş ve iki pencere açıklığı yer alırken, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde girişin iki yanında ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. *Çırkan Köyü Camii, Sazköy Camii*, *Girelbelen Köyü Camii* ve *Dedeler Köyü Camii*'nin harim kuzey duvarında giriş açıklığı dışında bir açıklık bulunmamaktadır. Diğer camilerde, giriş açıklığının iki yanında birer pencere açıklığına yer verilmiştir. *Gürece Köyü Camii* ile *Yahşi Köyü Camii*'nde, batıdaki pencere açıklığı ile giriş açıklığı arasında sivri kemerli bir dış mihrap bulunmaktadır.

İncelediğimiz tüm yapıların harimine basit ve sade birer açıklıktan girilmektedir. *Peksimet Köyü Camii* ve *Gölköy Camii*'ne giriş, harim doğu duvarının kuzeyinden sağlanırken, *Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi* ve *Karakaya Köyü Camii'*nde giriş, harim batı duvarının kuzeyinde yer almaktadır

Eski Gölköy Camii, *Dedeler Köyü Camii* ve *Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii*'nin giriş açılıklarının alt kesimleri kısmen sağlam olsa da, üst kesimleri tamamen yıkılmıştır. *Girelbelen Köyü Camii*'nde ise giriş açıklığının üst kesiminin yanı sıra doğusu da büyük ölçüde yıkıktır. Diğer yapılarda harim girişi, dikdörtgen şekilli basit açıklıklardan ibarettir.

Bodrum Adliye Camii, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii* ve *Bodrum Tepecik Camii*'nin dikdörtgen şekilli giriş açıklığı, iki yandan mermer plasterler ve

silmelerle çevrelenmiştir. *Çömlekçi Köyü Camii*'nin giriş açıklığının iki yanında ise mermer söveler ve sövelerin üzerinde devşirme birer başlık bulunmaktadır.

Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi, *Peksimet Köyü Camii*, *Girelbelen Köyü Camii*, *Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii* ve *Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii* 'ne bitişik vaziyette, olasılıkla imamın ikameti için inşa edilmiş, içerisinde bir ocak nişi ve pencere açıklıkları bulunan birer birim yer almaktadır. Yapılar ile bu birimler arasındaki bitişme çizgisi göz önüne alındığında, bu birimlerin yapılardan sonra inşa edilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu birim, *Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi*'nin doğusunda, *Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii*'nin güneyinde, diğer yapıların ise kuzeyindedir. *Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii*'nin birimi büyük ölçüde yıkılmıştır. *Girelbelen Köyü Camii*'nde ise bu birimin doğusuna bitişik vaziyette, köyden göçen yaşlıların ifadesine göre ahır olarak kullanılmış, kareye yakın planlı bir başka birim daha bulunmaktadır.

İncelediğimiz camiler arasında *Çırkan Köyü Camii, Eski Gölköy Camii, Dedeler Köyü Camii*, *Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii* ve *Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii*'nin örtüsü tamamen yıkılmıştır. *Karakaya Köyü Camii* ve *Girelbelen Köyü Camii* ise toprak damlı ve düz ahşap tavanla örtülüdür. Diğer yapıların düz ahşap tavanları kırma çatıyla örtülü ve kiremit kaplıdır. Ancak bu yapılar da diğerleri gibi gerçekte toprak damla örtülü olmalıdırlar. Tepecik Camii ise kubbe ile örtülüdür.

Bodrum Adliye Camii, *Çömlekçi Köyü Camii*, *Gündoğan Yukarı Mahalle Camii*, *Ortakent Camii*, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii* ve *Bodrum Tepecik Camii* dışındaki yapıların hiçbirinde, kadınlar mahfili bulunmamaktadır.

Bodrum Adliye Camii, *Ortakent Camii*, *Gündoğan Yukarı Mahalle Camii* ve *Bodrum Tepecik Camii*'nin kadınlar mahfili harimin kuzeyinde yer alırken, *Çömlekçi Köyü Camii* ve *Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde mahfil, son cemaat yerinin üzerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. *Ortakent Camii*'nin ahşap kadınlar mahfili, yapının 3.10.2006 tarihinde geçirdiği yangın sonucu tamamen yanmıştır. *Gündoğan Yukarı Mahalle Camii*'nin kadınlar mahfili de yakın bir dönemde yapılan onarım sırasında tamamen yenilenmiştir.

Çömlekçi Köyü Camii'nde kadınlar mahfili kare kesitli altı ahşap destekle taşınmaktadır. *Bodrum Adliye Camii*'nde yine kare kesitli dört ahşap destek görülürken, *Gündoğan Yukarı Mahalle Camii*'nde kadınlar mahfili, iki ahşap destekle taşınmaktadır. *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde de mahfil, iki ahşap destekle

taşınmaktadır. Ancak destekler kare kesitli değil, silindiriktir. *Ortakent Camii*'nin kadınlar mahfili ise kare kesitli payelere oturmaktaydı.

Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii ve *Bodrum Tepecik Camii*'nde, harime doğru taşıntı yapan balkoncuklar yer almaktadır.

Çömlekçi Köyü Camii'nde kadınlar mahfiline çıkış, son cemaat yerinden verilmişken, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde kadınlar mahfiline, son cemaat yerinin yanı sıra, harim içinden de çıkılmaktadır. Diğer yapılarda kadınlar mahfiline çıkış, harim içinden verilmiştir.

Turgutreis Akçaalan Mahallesi Cuma Camii, *Peksimet Köyü Camii*, *Bodrum Türkkuyusu Camii*, *Yahşi Köyü Camii* ve *Karakaya Köyü Camii* dışındaki yapıların tümünde yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli birer kavsarayla örtülüdür. *Turgutreis Beldesi Akçaalan Mahallesi Cuma Camii* ve *Yahşi Köyü Camii'*nde yapının orijinal mihrabı, yakın bir tarihte yapılmış olan ve herhangi bir özelliği bulunmayan çini bir mihrapla, *Bodrum Türkkuyusu Camii'*nde ise ahşap bir mihrapla kapatılmıştır. Bu yüzden bu mihrapların gerçek formu bilinmemektedir. *Peksimet Köyü Camii*'nde, yarım daire kesitli bir nişe sahip olan mihrap, yukarıya doğru kademeler halinde daralarak yükselen mukarnaslı bir kavsara ile örtülmüştür. *Karakaya Köyü Camii*'nde ise, yarım daire profilli mihrap nişi koni şekilli bir kavsarayla örtülüdür. *Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii*'nde, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülü mihrabın üst kesiminde iki sıra mukarnas dolgu göze çarpmaktadır. *Ortakent Camii*'nde ise, kavsara nişinin alt kesimi, küçük dişlerden oluşan üç frizle hareketlendirilmiş, üstü ise istiridye kabuğu şeklinde yivlenmiştir.

Bodrum Adliye Camii, Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi, Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii ve *Bodrum Tepecik Camii*'nin mihrabı mermerdir. Diğer yapılarda mihrapların içi sıvalı ve badanalıdır. *Çırkan Köyü Camii*, *Dedeler Köyü Camii*, *Eski Gölköy Camii*, *Sandıma Köyü Aşağı Mahalle Camii* ve *Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi*'nde sıvaların yer yer dökülen bölümlerinden, mihrapların moloz taşla inşa edildikleri anlaşılmaktadır. *Yaka Köyü Camii*'nin mihrap nişi içinde, boyama ile yapılmış, püsküllü birer kordonla iki yana çekilmiş bir perde motifi bulunmaktadır.

Mihrap nişi, *Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi*, *Gürece Köyü Camii*, *Bodrum Tepecik Camii, Ortakent Camii*, ve *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde kaş kemerli iken, *Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi*'nde sivri kemerli, diğer yapılarda ise yuvarlak kemerlidir.

Bodrum Adliye Camii, *Gürece Köyü Camii*, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*, *Karakaya Köyü Camii*, *Ortakent Camii* ve *Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii*'nde, mihrap nişi silmelerle çevrelenmiştir. *Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi* ve *Bodrum Tepecik Camii'*nde ise, mihrabın mermer çerçevesi üzerine yivler açılmış, *Eskiçeşme Mescidi'*nde bu yivlerin içleri ayrıca boyanmıştır.

Gürece Köyü Camii ve *Ortakent Camii*'nin dikdörtgen şekilli niş çerçevesinin üst kesiminde, yuvarlak kemerli bir tepelik yer almaktadır.

Gürece Köyü Camii'nin mihrap nişinin kaş kemeri üzerinde ve *Ortakent Camii*'nin mihrap nişini çevreleyen dikdörtgen çerçevenin üst kesimindeki alınlığın üzerinde, taş kabartma şeklinde bir alem motifi yer alırken, *Çömlekçi Köyü Camii*'nin mihrap nişinin üst kesiminde, yatay silmeye oturan ahşaptan alem şekilli kabartmalar bulunmaktadır.

Gürece Köyü Camii ve *Bodrum Tepecik Camii'*nde mihrap nişinin çevresi helezonik yivlerle süslenmiştir.

Mumcular Bayır Mahallesi Camii ve *Sazköy Camii*'nde yarım daire profilli mihrap nişi, üst kesimine doğru daralmaktadır.

İncelediğimiz camilerde genellikle mihrabın batısına ya da harimin güneybatı köşesine yerleştirilen minberler, oldukça sadedir. *Çırkan Köyü Camii*, *Dağbelen Köyü Mescidi*, *Dedeler Köyü Camii*, *Eski Gölköy Camii, Girelbelen Köyü Mescidi*, *Turgutreis Kemer Mahallesi Mescidi* ve *Sandıma Köyü Yukarı Mahalle Camii*'nde minber bulunmamaktadır. *Mumcular Bayır Mahallesi Camii* taş bir minbere sahipken, geriye kalan tüm yapılar ahşaptan basit bir minbere sahiptir.

Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii minberinin özellikle doğusundaki aynalığında, Batılılaşma dönemine özgü kalemişi çiçek motiflerine yer verilmiştir.

İncelediğimiz camiler arasında, *Bodrum Adliye Camii*, *Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii Bodrum Eskiçeşme Mahallesi Mescidi*, *Karakaya Köyü Camii, Bodrum Türkkuyusu Camii*, *Bodrum Tepecik Camii* ve *Yahşi Köyü Camii*'nin harim giriş açıklıkları üzerinde birer inşa kitabesi bulunurken, *Çömlekçi Köyü Camii*'nin harim giriş açıklığı üzerinde bir onarım kitabesi yer almaktadır. Diğer camilerde ise herhangi bir kitabe levhası bulunmamaktadır. *Yahşi Köyü Camii*'nin inşa kitabesi üçgen şekilli iken, diğer kitabeler dikdörtgen şekillidir.

Kitabelerin tümü mermer bir levha üzerine yazılmıştır. *Bodrum Tepecik Camii*'nin inşa kitabesinin alt ve üst kısmında, kıvrım dallar, lale ve çeşitli çiçek motiflerinden oluşan birer süsleme şeridi yer alırken, iki yanında farklı şekilli ikişer gülbezek bulunmaktadır.

Camilerin hiçbirinde usta kitabesine rastlanmamaktadır. Plan tiplerinden dolayı, yerli ustalar tarafından inşa edilmiş olabilecek yapılardır.

4.2.2. Namazgâhlar

Namaz kılınan geniş ve üstü açık yer anlamına gelen namazgâhlar, bir açık hava camisi olarak da nitelendirilebilir. Mesire yerleri, yerleşim birimlerinin camilerden uzak kesimleri ve yol güzergahlarında karşımıza çıkan bu ibadet yapıları, doğal zeminden biraz yüksek bir seviyede, çimen, toprak yada taş örülü bir zemine sahiptir ve etrafı genellikle bir duvarla çevrilidir. Namazgâhlarda, kıble yönünü gösteren bir mihrap taşı yada içinde mihrabın da olduğu bir duvar, gölge vermesi için bir veya birkaç anıtsal ağaç ve yakınında abdest almak için bir kuyu ya da çeşme karşımıza çıkmaktadır. Bazı örneklerde minbere de rastlamaktadır. Mihrap taşlarının bazılarında, namazın farz olduğuna dair bir ayet göze çarpar. Namazgâh çeşmelerinin kitabelerinde, namazgâhı yaptıranın adı ve yapılış tarihini görmek mümkündür[535].

Namazgâhlar, bulundukları konuma göre farklı boyutlarda inşa edilmiş olup, farklı işlevlere sahiptir. Aralarındaki en büyük ve en gösterişlileri, genellikle şehrin hemen dışında ve şehre hakim bir tepe üzerinde ya da büyük meydanlarda inşa edilmiş olan mihraplı ve minberli namazgâhlardır. Bu namazgâhların günlük vakit namazları dışında, uygun günlerde Cuma, Bayram ve Teravih namazlarının kılınması, sefere, askere ve hacca gideceklerin buradan topluca gönderilmesi ve toplu yağmur dualarının yapılmasına yönelik işlevleri de vardır. Bu tip yapıların "namazgâh" değil "musalla" olarak adlandırılması gerektiği düşünülmektedir[536]. *Çanakkale Gelibolu Azebler Namazgâhı* (1407)[537], *Bursa Umur Bey Namazgâhı* (1439)[538], *Malatya-Eski Malatya*

[535] Ayrıntılı bilgi için bkz. C. E. Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul 1970, s. 89; Y, Tiryaki, *a.g.m*., s. 359-360; M. U. Derman, *a.g.m*., s. 281-298; M. S. Genim, "Mihraplı ve Minberli Namazgâhlara Bir Örnek", *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI, İstanbul 1976, s. 147-155; H. Akmaydalı, "Mihraplı ve Minberli Namazgâhlarımız", *Vakıflar Dergisi*, XXIII, Ankara 1994, s. 123-144.

[536] Bilgi için bkz. U. Tanyeli, "Musalla, İdgah, Namazgâh: Tanımsız bir Mimari Olgu", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 25-29 Eylül 1993*, Ankara 1999, s. 231-238.

[537] Bilgi için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* İstanbul 1989, s. 166-168; H. Akmaydalı, *a.g.m*., s. 124-125; Ş. Çakmak, "Azebler Namazgâhı", *Erken Osmanlı Sanatı-Beyliklerin Mirası*, İstanbul 2000, s. 169-170; Y. Özbek, *Osmanlı Beyliği*

Namazgâhı (1465)[539], *Konya Musalla Namazgâhı* (1541)[540], *Eskişehir Sivrihisar Namazgâhı* (1811 onarım)[541] ve *Diyarbakır Namazgâhı* (1859)[542] bu tip namazgâhların bilinen örnekleri arasındadır. Bu anıtsal namazgâhların hepsinin bir mihrap duvarı, ortasında mihrap nişi ve nişin batısında bir minber bulunmaktadır. Çanakkale Gelibolu Azebler Namazgâhı, Bursa Umur Bey Namazgâhı ve Konya Musalla Namazgâhı'nda mihrabın doğusunda da bir minber yer almaktadır. Bu ikinci minberin, üzerine çıkarak ezan okumak yada vaaz vermek amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir[543]. Verdiğimiz örneklere oranla daha sade olan, *Tokat Turhal Gümüştop (Dazya) Köyü Namazgâhı* (XIV. yüzyıl)[544], kısmen harap durumda olsa da, sağlam durumdaki mihrabının batısında, minbere ait olduğu düşünülen izler bulunmaktadır. Kosova'nın Türkler tarafından fethedilmesinden hemen sonra inşa edilen ve yalnızca taş minberi sağlam kalabilmiş olan *Prizren Fatih Sultan Mehmed Namazgâhı (Kırık Cami)* (1454-55)[545], geçtiğimiz birkaç yıl içinde onarılarak, tekrar eski haline kavuşmuştur. Yine Kosova'da yer alan *Dragaş Kukli Mehmed Bey Namazgâhı* (XVI. başları)[546] büyük ölçüde harap olmasına rağmen, minber ve mihrap duvarının bir kısmı ayaktadır. *İstanbul Okmeydanı Namazgâhı*[547]'nın da 1717 yılına tarihli taş minberinin, yakın bir döneme kadar ayakta olduğu görülmektedir. *Denizli Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii*'nin (1672-73)[548] güneyine bitişik vaziyette bulunan ve camiden hemen önce inşa edilmiş olduğu düşünülen namazgâh da, bir mihrap duvarı ile duvarın ortasında yer alan ve daha yüksek boyutlu bir mihrap nişine sahiptir.

Bahsettiğimiz namazgâhlar dışında, menzil yolları üzerine inşa edilmiş olan ve ancak birkaç kişinin namaz kılabileceği büyüklükte namazgâhlar da bulunmaktadır. Bu tür namazgâhların yakınında, bir çeşme veya bir kuyu, ayrıca gölge vermesi için anıtsal bir ağaç bulunmaktadır. Taş veya tuğla ile oluşturulmuş basit bir döşeme zemini ve

---

Mimarisinde Taş Süsleme (*1300-1453),* Ankara 2002, s. 223-228; S. Bayrakal, *Erken Osmanlı Dönemi Minberleri (1300-1500)*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2006, s. 70-75.

[538] Bilgi için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi*……., s. 329-330; H. Akmaydalı, *a.g.m.,* s.125.

[539] Bilgi için bkz. H. Akmaydalı, *a.g.m.*, s.125.

[540] Bilgi için bkz. M. S. Genim, *a.g.m*., s. 147-155; H. Akmaydalı,. *a.g.m.*, s.125-126.

[541] Bilgi için bkz. H. Akmaydalı, *a.g.m.*, s.126.

[542] Bilgi için bkz. M. Sözen, *Diyarbakır'da* …….., s. 130-131; H. Akmaydalı, *a.g.m.*, s.126.

[543] Bilgi için bkz. H. Akmaydalı, *a.g.m.*, s.124; S. Bayrakal, *Erken Osmanlı Dönemi* …….., s. 72-73.

[544] Bilgi için bkz. M. B. Tanman, "Turhal'ın Gümüştop (Dazya) Köyündeki Namazgâh", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, 1979-80, İstanbul 1981, s. 310-316.

[545] Bilgi için bkz. R. Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara 1999, s. 110-111; M. Z. İbrahimgil-N. Konuk, *a.g.e*., s. 750-753.

[546] Bilgi için bkz. M. Z. İbrahimgil-N. Konuk, *a.g.e*., C. I, s. 186-189.

[547] Resim için bkz. İ. F. Ayanoğlu, *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*, İstanbul 1974, s. 87, res. 19.

[548] Bilgi için bkz. Ş. Çakmak, "Eski Furunlu Köyü …….., s. 11-20.

kıble yönünü gösteren bir mihrap taşından oluşan bu namazgâhların, namaz kılma işlevinin yanı sıra, gelip geçen yolcuların su ihtiyaçlarını karşılayıp, dinlenebildikleri sosyal birer yapı olduklarını söylemek mümkündür. Basit kuruluşlu ve küçük boyutlu olduklarından bir çoğu ne yazık ki günümüze gelememiştir. Bilinen örnekleri özellikle İstanbul ve çevresinde karşımıza çıkmaktadır. *Çamlıca Namazgâhı* (1653)[549], *Kavak (Harem İskelesi) Namazgâhı* (1654)[550], *Üsküdar Ayşe Hatun Namazgâhı* (1770)[551], *Haydarpaşa Saraçlar Namazgâhı* (1774)[552], *Üsküdar Alaiyeli Namazgâhı* (1776)[553], *Zeytinburnu Mustafa Efendi Namazgâhı* (1795)[554], *Nevnihal Hatun Namazgâhı* (1813)[555], *Anadoluhisarı-Otağtepe Namazgâhı*[556] ve *Maçka Bezmialem Namazgâhı* (1839)[557] bu tür namazgâhlara örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra, *İstanbul Eminönü Esma Sultan Namazgâhı* (1779)[558] gibi, bir çeşme üzerine inşa edilmiş fevkani namazgâhlara da rastlamak mümkündür.

Bodrum Yarımadası'nda incelediğimiz 6 namazgâhın tümü, menzil yolları üzerine inşa edilmiş olan ve ancak birkaç kişinin namaz kılabileceği büyüklükteki menzil namazgâhları grubuna girmektedir. Sandıma Köyü ve Çukur Mevkii dışındaki namazgâhların, eski Bodrum-Milas yolu üzerinde yer almaları dikkat çekicidir. Ayrıca hepsinin yakınında, bölgede sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü bir sarnıç bulunmaktadır.

Yokuşbaşı Namazgâhı, Çukur Mevkii Namazgâhı ve Sandıma Köyü Namazgâhı'nda, moloz taşla inşa edilmiş olan enine dikdörtgen kesitli, yaklaşık 1 m yüksekliğinde bir mihrap kaidesi bulunmaktadır. Kaide içerisindeki yuvarlak kemerli, yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Nişler, sıvalı ve kireç badanalıdır. Sıvaların bazı kesimleri dökülmüştür. Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı ve Çat Mevkii Namazgâhı'nın mihrap kaidesi yerinde değildir. Ancak yapıların yakınındaki yere yatmış vaziyetteki kayrak taşlar, mihrap kaidesi olarak kullanılmış olmalıdır. Koca Sarnıç Mevkii Namazgâhı'nda ise, mihraba dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

---

[549] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g.e*., s. 410.
[550] Bilgi için bkz. M. U. Derman, *a.g.m*., s. 291.
[551] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g.e.,* s. 409.
[552] Bilgi için bkz. M. U. Derman, *a.g.m*., s. 284.
[553] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g.e*., s. 409.
[554] Bilgi için bkz. Y. Tiryaki, *a.g.m*., s. 360.
[555] Bilgi için bkz. İ. H. Konyalı, *a.g.e*., s. 411.
[556] Resim için bkz. M. U. Derman, *a.g.m*., res. 2.
[557] Bilgi için bkz. *ay.mak*., s. 294.
[558] Bilgi için bkz. M. Doğru-vd., *Eminönü Camileri*, İstanbul 1987, s. 67-68; M. U. Derman, *a.g.m*., s. 294.

Çukur Mevkii Namazgâhı, Sandıma Köyü Namazgâhı, Kızılağaç Hacıkuyusu Namazgâhı ve Koca Sarnıç Mevkii Namazgâhı, kaba yonu taş ve moloz taşla oluşturulmuş, yaklaşık 30 ile 50 cm arasında değişen yükseklikte, bir namazgâh zemininden oluşurken, Çat Mevkii Namazgâhı ve Yokuşbaşı Namazgâhı'nın zemini topraktır. Yokuşbaşı Namazgâhı'nın alt kesiminde moloz taş, üst kesiminde ise düzgün kesme taşın kullanıldığı bir duvarla çevrelenmiş olan namaz kılma alanına, kuzeyindeki üç basamaklı merdivenle çıkılmaktadır.

Yokuşbaşı Namazgâhı'nda, namazgâhı çevreleyen duvarların üç köşesinde, üç taş destek bulunmaktadır. Kuzeybatıda ise herhangi bir destek görülmemektedir. Gerçekte burada da var olduğunu düşünebileceğimiz destek, olasılıkla sonraki bir dönemde yıkılmıştır. Bu destekler namaz kılan kişiye gölge sağlamak amacıyla ahşap ya da hasır basit bir üst örtüyü taşımak için yapılmış olmalıdır. Çukur Mevki Namazgâhı'nın olasılıkla ilk inşasında hemen yanına dikilmiş olan ağaç, yolun ve dolayısıyla namazgâhın kullanılmamasıyla birlikte, namazgâhın üzerini kaplayarak büyük bir bölümünü tahrip etmiştir. Diğer namazgâhların yakınında, ibadet eden kimsenin güneşten korunmasını sağlayacak herhangi bir örtü ya da anıtsal bir ağaç görülmemektedir.

4.2.3. Türbeler

Arapça "türb" kökünden gelip, toprak, kabir mezarlık anlamında kullanılmasının dışında, özellikle kitabelerde kubbe, kümbet, meşhed, makbere ve ravza gibi değişik adlarda da kullanılmış olan türbe, İslam mimarisinde erken dönemlerden itibaren görülen, ancak Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir türdür[559].

Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce, ölülerini ve ölen kişinin eşyalarını bu iş için yapılmış olan kurganlardaki küçük odacıklara koyar, mezarın üzerine de barklar inşa ederek, içine kımız ve yiyecek bırakırlardı. Türbelerdeki dua okumak ve namaz kılmak için yapılmış olan üst kat ile altta bulunan cenazelik katı, İslamiyet kabul edildikten sonra da bu adetlerin devam ettiğinin bir göstergesidir[560].

Anıtsal mezar yapma düşüncesi İslam inancı ile bağdaşmadığından, İslam kültürünün temelinin atıldığı bölgelerde X. yüzyıla kadar türbelere çok ender rastlanmaktadır. Günümüze ulaşabilen en erken tarihli türbe, Abbasiler döneminden

[559] Bilgi için bkz. H. Önkal, *Anadolu Selçuklu*….., s. 1.
[560] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 4.

kalan ve IX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen *Kubbet-üs Süleybiye'*dir. Yapı iç içe iki sekizgen ve merkezdeki üzeri kubbe ile örtülü mekandan oluşmaktadır. Halife el-Muntasır için böyle bir türbe yapılması, annesinin Hıristiyan asıllı olmasına bağlanır[561].

X. yüzyıldan sonra, özellikle Horasan ve Türkistan bölgelerinde gelişim gösteren bu mezar yapılarının, bu yüzyıldaki en erken tarihlisi, Buhara'da 907 yılında inşa edilen, *İsmail Samani Türbesi*'dir. Kübik bir gövdenin kubbe ile örtülmesiyle oluşan yapı, bu plan şeması ile İslamiyet öncesi dönemlerden beri bilinen bir kuruluş esasına dayanmaktadır[562]. Karahanlılar döneminden, Özbekistan'da Tim'de bulun, *Arap Ata Türbesi* (978), diğerlerine göre daha fazla önem verilmiş ve yükseltilmiş giriş cephesi ve kubbeye geçişi sağlayan üç yapraklı yonca biçimli tromplarıyla öncü bir yapıdır[563].

Büyük Selçuklu döneminin mezar anıtları, türbe ve kümbet mimarisinin en güzel ve önemli örnekleri arasındadır. İslamiyet öncesi Orta Asya ve Türk mimarilerinden kaynaklanan bu yapılar, kendi içlerinde farklı görünüş ve tasarımlara sahiptir. Nadiren taş örneklerin görüldüğü bu mezar anıtları, genellikle tuğladan inşa edilmiş olup, tuğlanın dekoratif unsur olarak kullanıldığı süslemeler açısından da zengindir[564]. Bu dönemin türbeleri kare, çokgen ve yuvarlak planlı olabilmektedir. Yapılar içten kubbe, dıştan ise piramit veya koni biçimli külahlarla örtülmüştür. Genellikle iki katlı olan bu türbelerde, altta merdivenle inilen ve mezarın yer aldığı bir oda bulunmaktadır. Mihrabın bulunduğu üst kat ise aynı zamanda mescit olarak kullanılmaktadır[565]. Dönemin en önemli eserlerinden biri Merv'deki *Sultan Sancar Türbesi* (1157)'dir. Serahslı Muhammed bin Atsız'ın mimarlığını yaptığı eser, kare planlı, çok zengin süslemelere sahip galerili ve çift kubbeli bir yapıdır[566]. Damgan'daki *Kırk Kızlar Kümbeti* (1050) ile Tahran'ın batısında Harrekan ya da Karagan denilen yerde bulunan, 1067 ve 1098 tarihli iki kümbet, genel olarak 13 m yüksekliğinde, sekizgen gövdeleri ve çift cidarlı kubbeleri ve tuğla süslemeleriyle dönemin ilgi çekici yapıları arasındadır[567].

Harezmşahlar döneminden kalan *Fahreddin Razi Kümbedi* (XII. yüzyıl)[568], kare bir gövde üzerine külahlı çokgen gövdeden oluşmaktadır.

---

[561] Bilgi için bkz. M. O. Arık, *a.g.m*., s. 57.
[562] Bilgi için bkz. *ay.mak*., s. 58.
[563] Bilgi için bkz. Y. Çoruhlu, *Türk İslam Sanatının ABC'si*, İstanbul 2000, s. 22.
[564] Bilgi için bkz. Y. Çoruhlu, *a.g.e*., s. 33-34; G. Öney, ''İran ve Anadolu Selçuklu ……, s. 41-42.
[565] Bilgi için bkz. S. K. Yetkin, *Türk Mimarisi*, Ankara 1970, s. 28.
[566] Bilgi için bkz. Y. Çoruhlu, *a.g.e.,* s. 35.
[567] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 34.
[568] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 27.

Timurlu döneminin en ilginç mezar yapıları arasında çoğu XIV. ve XV. yüzyıla tarihli, *Şah Zinde* türbeler topluluğu örnek verilebilir. Genellikle kare veya kareye yakın dikdörtgen planlı bu türbelerin en dikkat çekici özelliği, yüksek kasnaklı ve çoğu soğan biçimli bazıları dilimli kubbeleridir[569]. Dönemin diğer önemli eseri Semerkant'ta bulunan Timur'a ait *Gur-ı Mir* (1404)'dir[570]. Dıştan sekizgen, içten kare şeklinde olan ve bir ziyaretgâhı bulunan türbe, iç ve dış kubbe olmak üzere, iki kubbeye sahiptir.

Türk-İslam ve Hint mimarisinin en önemli eseri, bir Babürlü yapısı olan *Tac Mahal* (1630-1647)'dir[571]. Şah Cihan'ın çok sevdiği eşi Mümtaz Mahal için inşa ettirdiği bu yapı, Selçuklu ve Timurlu üslubuna uygun olarak yapılmıştır. Dört köşesinde birer minare-kulenin yer aldığı bir bölüm üzerinde, köşeleri kesilerek sekizgen biçimi verilen kare şeklinde inşa edilmiştir. Kubbesi, Timurlu mimarisinin formlarına uygun, yüksek sivri bir kubbedir.

Anadolu Selçuklu dönemi türbeleri gövdeleri bakımından silindirik, poligonal, kübik ve dikdörtgen biçimli olabildikleri gibi, dilimli, eyvan tipli ve münferit planlı uygulamalar da görülmektedir. Ancak en çok tercih edilen gövde biçimi poligonal gövdedir. Üst örtü genellikle kubbedir. Kubbe, dıştan piramidal veya konik bir külahla gizlenmiştir[572]. Sekizgen planlı *Kemah Mengücek Gazi Türbesi* (XII. yüzyıl sonu XII. yüzyıl başı)[573], ongen planlı *Konya II. Kılıçarslan Türbesi* (XII. yüzyıl son çeyreği)[574] ve eyvan tipli *Akşehir Reis Emir Yavtaş Türbesi* (XIII. yüzyılın ikinci çeyreği)[575] bu dönemin örnekleri arasındadır.

Beylikler döneminden itibaren, külah yavaş yavaş ortadan kalkmış, yarım küre şekilli kubbe dıştan da görülebilir hale gelmiştir. Bu dönemde cenazelik katı da ortadan kalkmaya başlamış, böylece bu katı gizleyen kaidenin de inşası bırakılmıştır[576].

Anadolu'da, Beylikler döneminde ortaya çıkan baldaken kuruluşlu türbe örneklerine Selçuklular döneminde rastlanmamaktadır. Anadolu'da inşa edilmiş diğer türbe örnekleriyle karşılaştırıldığında, sayıca çok daha az olan baldaken türbelerin,

[569] Bilgi için bkz. Y. Çoruhlu, *a.g.e*., s. 37-38; S. K. Yetkin, *a.g.e*., s. 113.
[570] Bilgi için bkz. Y. Çoruhlu, *a.g.e*., s. 40; S. K. Yetkin, *a.g.e*., s. 81.
[571] Bilgi için bkz. Y. Çoruhlu, *a.g.e*., s. 47-48; S. K. Yetkin, *a.g.e*., s. 144.
[572] Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*……; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Selçuklu Dönemi)*……..; M. O. Arık, *a.g.m.,* s. 57-100.
[573] Plan için bkz. M. O. Arık, *a.g.m*., şek. 2.
[574] Plan için bkz. *ay.mak.*, şek. 5.
[575] Plan için bkz. Y. Demiralp, *a.g.e*., s. 72-73, şek. 55a-55b.
[576] Ayrıntılı bilgi için bkz. O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Beylikler Dönemi)*……s. 24.

hiçbir dönemde yaygınlaşmadığı görülmektedir[577]. XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan baldaken türbeler, XVII. yüzyıla kadar daha sık olmakla birlikte, XX. yüzyıl başlarına kadar az da olsa karşımıza çıkmaktadır..

Kayseri Dört Ayaklı Kümbet (XIV. yüzyılın ikinci çeyreği)[578], *Ankara Kesikbaş Türbesi* (XIV. yüzyıl sonu)[579], *İznik Yakup Çelebi Türbesi* (1389 civarı)[580], *Afyon Süleyman Şah Türbesi* (XIV. yüzyıl sonları)[581], *Nevşehir-Ürgüp Damsa Kesikbaş Kümbeti* (XV. yüzyılın ilk yarısı)[582], *Edirne Hafsa Sultan Türbesi* (XV yüzyılın ortaları)[583], *Yozgat Akdağmadeni-Müşallim (Çalışkan) Köyü Ali Çelebi Türbesi* (1466-71)[584], *Tire Rum Mehmed Paşa Türbesi* (1472 civarı)[585], *İstanbul Mahmut Ağa Türbesi* (1522)[586] ve *Bayındır Eskici Baba (Namazgâh) Türbesi* (XVI. yüzyıl ilk yarısı, XVII. yüzyıl ortaları)[587] bu türün bilinen örnekleri arasındadır.

Baldaken türbeler kare, dikdörtgen, altıgen veya sekizgen plan tipinde olabilmektedir. Ancak bilinen örneklerin bir çoğu kare planlıdır. Yukarıda verdiğimiz örnekler arasında Tire Rum Mehmed Paşa Türbesi ve Edirne Hafsa Sultan Türbesi altıgen planlı iken diğer türbeler kare planlıdır.

Bunun yanında *Bitlis Üç Bacılar Türbesi* (XV. yüzyılın ilk yarısı)[588], *Kosova Prizren Suzi Çelebi Türbesi* (1524-25)[589], *İstanbul Feridun Ahmet Paşa Türbesi* (1583)[590], *İstanbul Kırımi Hüseyin Efendi Türbesi* (1783)[591] ve *Kosova Prizren Kemani Rabia Hanım Türbesi* (1905)[592] gibi az da olsa dikdörtgen planlı, baldaken türbelere rastlanmaktadır.

Kare planlı, baldaken kuruluşlu türbeler, genellikle kubbe ile örtülüdür. Tire Rum Mehmed Paşa Türbesi'nde olduğu gibi içteki kubbenin, dışta piramidal bir külahla

---

[577] Bilgi için bkz. O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Beylikler ve Osmanlı Dönemi)*…., s. 275-276; E. Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri* ……., s. 383-384.
[578] Bilgi için bkz. O. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Beylikler ve Osmanlı Dönemi)*…., s. 32-34.
[579] Plan için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*…… , s. 382, pl. 60.
[580] Plan için bkz. E. Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*….., s. 344.
[581] Bilgi için bkz. E. Daş, *Afyon'daki Türk Anıtları*…….., s. 20-22.
[582] Bilgi için bkz. O. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri (Beylikler ve Osmanlı Dönemi)*….., s. 135-136.
[583] Plan için bkz. E. Daş, *Erken Osmanlı Türbeleri*….., s. 370.
[584] Plan için bkz. H. Acun, "Yozgat Yöresinden …….., s. 420, pl. 1.
[585] Bilgi için bkz. H. Önkal, *Tire* ……, s. 77-88; E. Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*….., s. 374.
[586] Plan için bkz. Y. Demiriz, *a.g.e*., s. 54, pl 30.
[587] Plan için bkz. E. İ. Sevin, *a.g.t.* , şek. 32.
[588] Bilgi için bkz. M. O. Arık, *a.g.m.,* s. 90.
[589] Bilgi için bkz. M. Z. İbrahimgil-N. Konuk, *a.g.e*., s. 651-654.
[590] Plan için bkz. Y. Demiriz, *a.g.e*., s. 36, pl. 15.
[591] Plan için bkz. *ay.es*., s. 51. pl. 27.
[592] Bilgi için bkz. M. Z. İbrahimgil-N. Konuk, *a.g.e*., s. 764-768.

kapatılmasının yanında, *Bursa Saraylılar Türbesi* (XV. yüzyılın ikinci yarısı)[593] gibi içte ve dışta piramidal külahla örtülü olabilir.

Dikdörtgen planlı baldaken kuruluşlu türbelerde ise üst örtü farklılıklar göstermektedir. Bitlis Üç Bacılar Türbesi, içeriden sivri tonoz, dıştan beşik çatı ile örtülü iken, İstanbul Feridun Ahmet Paşa Türbesi, dört köşede bulunan eksedralarla ortada altıgen bir kasnağa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Kosova Prizren Kemani Rabia Hanım Türbesi ise dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavan ile örtülmüştür.

Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Oğlu Cafer Paşa Türbesi, denize hakim küçük bir tepe üzerinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı, baldaken kuruluşlu türbenin üzeri, beşik tonoz ile örtülüdür. İnşa malzemesi olarak alt kesimlerde mermer, diğer kesimlerde düzgün kesme taş ve kaba yonu taş kullanılmıştır. Tonozun üst kesimi sıvalıdır. Köşelerdeki "L" kesitli payeler ile ortada yer alan dikdörtgen şekilli iki paye birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Doğu ve batı cephesinde birer kemer yer alırken, kuzey ve güney cephelerinde ikişer kemer bulunmaktadır. Kemerlerin arası yaklaşık 60 cm yüksekliğinde bir duvarla kapatılmıştır. Türbeye girişi sağlayacak herhangi bir açıklık bırakılmamıştır.

4.2.4. Hanlar

Hanların kökeni, ribat adıyla anılan, genellikle sınır boylarında ve stratejik önemi olan bölgelerde bulunan askeri yapılara dayanmaktadır[594]. Önemli yolları koruma altına almak, meydana gelebilecek akınlara ve isyanlara çabuk müdahale edebilmek amacıyla inşa edilen bu yapılar, bir savunma duvarıyla çevrilidir. İran ve Maveraünnehir'de sıkça karşılaşılan bu yapıların inşasına, VIII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar devam edildiği bilinmektedir. İslam devletleri iyice güçlenip sınırları genişleyince, bu yapılar iç bölgelerde kalarak dini bir işlev kazanmış ve önemli yollar üzerinde bulunanlar, kervanlar ve yolları koruyan birer hayır kurumu haline gelmiştir[595].

Gelişmiş bir ticaret ağı oluşturmak isteyen Anadolu Selçukluları, kervansarayların inşasına oldukça önem vermiştir. Genellikle sultanlar ve eşleri tarafından inşa ettirilen bu kervansaraylar, önemli yollar boyunca sıralanmıştır. Bu

[593] Plan için bkz. E. Daş, *Erken Dönem Osmanlı* Türbeleri….., s. 367.
[594] Bilgi için bkz. F. Köprülü, "Ribat", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s. 268.
[595] Bilgi için bkz., *ay.mak*., s. 271.

yapılar ticaretin gelişmesiyle birlikte, yolcuların ve tüccarların emniyetini sağlayacak ve bütün ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda inşa edilmiştir[596].

Anadolu Selçuklu Kervansarayları, genel olarak avlulu ve avlusuz hanlar olarak iki ana grupta ele alınabilir. *Sultan Hanı* (Kayseri-Sivas) (1232-36)[597], *Kuruçeşme Hanı* (Konya-Beyşehir) (1206-07)[598], *Ağzıkara Han* (Kayseri-Aksaray) (1231-37)[599] ve Karatay Hanı (Kayseri-Malatya) (1241)[600] avlulu hanlar grubunda yer alırken, *Eğret Hanı* (Afyon-Kütahya) (XIII. yüzyıl sonu)[601] ile *Iğdır Hanı* (Doğubeyazıt-Batum) (XIII. yüzyıl sonu)[602] avlusuz hanlara örnek olarak verilebilir.

Osmanlı döneminde de, askeri ve ticari açıdan önemli yolların kavşak noktalarında ya da Hac yolları üzerinde menzil hanları inşa edilmeye devam etmiştir. *Gölpazarı Mihail Bey Hanı* (1318)[603] ve *Ulubat Issız Han* (1394)[604] bu dönemde inşa edilmiş menzil hanlarına örnek olarak verilebilir.

Plan bakımından menzil hanlarından farklı olan şehir içi hanları, işlev olarak da kervanların yol gereksinimine yönelik değildirler. Genellikle revaklı bir avlunun dört tarafına dizilmiş bir veya çok katlı düzenlemeye sahiptirler. İçlerinde tüccarlar için odalar, depolar ve ahırların yer aldığı bu tip hanların avlularında bir şadırvan ya da Anadolu Selçuklu kervansaraylarını hatırlatan köşk mescit görülebilmektedir[605]. Şehir-içi hanları, avlularına, avlu cephelerine, ahırlarına, revaklarına, örtü şekillerine ve malzemelerine göre ayrıntılı bir şekilde gruplar halinde incelenmiştir[606].

---

[596] Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları için bkz. K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts,* Teil I-II, Berlin 1961; M. K. Özergin, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, XV, Ankara 1965, s. 141-170; R. H. Ünal, "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğubeyazıt-Batum Kervan yolu Hakkında Notlar'', *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, İstanbul 1970, s. 7-15.; R. H. Ünal, "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı'', *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, İzmir 1983, s. 106-118; O. Aslanapa, *Türk Sanatı,* İstanbul 1984; R. H. Ünal, "Osmanlı Öncesi Dönemden Yayınlanmamış Üç Menzil Hanı'', *Arkeoloji- Sanat Tarihi Dergisi*, III, İzmir 1990, s. 181-191; İ. Kuyulu, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme'', *Sanat Tarihi Dergisi,* VIII, İzmir 1996, s. 51-79.

[597] Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk*……, s. 117-118.

[598] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Anadolu Selçuklu*……, s. 75, şek. 20.

[599] Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Anadolu'da*……. , s. 122.

[600] Bilgi için bkz. F. Akozan, *a.g.m.*, s. 139.

[601] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Anadolu Selçuklu*……, s. 75, şek. 24.

[602] Bilgi için bkz. R. H. Ünal, "Iğdır Yakınlarında ……, s. 12.

[603] Bilgi için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi*….., s. 170, res. 284.

[604] Bilgi için bkz. G. Öney, "Beylikler ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış'', *Erken Osmanlı Sanatı-Beyliklerin Mirası*, Madrid 1999, s. 22.

[605] Osmanlı dönemi hanlarıyla ilgili bilgi için bkz. F. Akozan, *a.g.m.,* s. 133-167; C. Orhonlu, *a.g.e*; C. Güran, *a.g.e*; B. Ersoy, *İzmir Hanları*…..; B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı ……, s. 75-99; B. Ersoy, "Osmanlı şehir-içi Hanlarından Önemli bir Örnek: Amasya Taş Han…… s. 81-92.

[606] Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı……, s. 75-97.

Anadolu'da avlulu ve iki katlı bir çok şehir içi hanı mevcuttur. Bunların arasında bilinen en erken tarihlisi, *Bursa Emir Hanı* (1340)[607]'dır. *Ankara Kurşunlu Han* (1421)[608], *Üsküp Kurşunlu Han* (XVI. yüzyıl ortaları)[609], *Tokat Voyvoda Hanı* (1631)[610], *Amasya Taş Han* (1698-99)[611], *Afyon Taş Han* (XVII. yüzyıl)[612], *Manisa Yeni Han* (XIX. yüzyıl)[613] ve *Uşak Paşa Hanı* (1898)[614] bu plan tipindeki hanlardan bazılarıdır. *Edirne Rüstem Paşa Hanı* (XVI. yüzyıl)[615] gibi iki avlulu ve *İstanbul Taş Han* (XVIII. yüzyıl ikinci yarısı)[616] gibi üç avlulu örneklere de rastlanmaktadır.

Avlulu hanların yanı sıra, *İzmir Esir Hanı* (XIX. yüzyıl başları)[617] ve *İzmir Çakaloğlu Hanı* (1805-06)[618] gibi avlusuz hanlar grubuna giren örnekler de bulunmaktadır.

Şehir içi hanları avlu cephelerine göre de gruplara ayrılmıştır[619]. Bu tip hanların bir çoğunda her iki katta da avluya açılan revaklar bulunmaktadır. Bu revaklar katın tamamını çevrelediği gibi bir ya da birkaç cephede yer alabilmektedir[620]. Yapılarda alt ve üst kat ya da revak örtüleri aynı olduğu gibi farklı da olabilmektedir. Revaklar avluya genellikle her iki katta da kare kesitli payelere oturan kemerlerle açılmaktadır. Ancak *Menemen Taş Han* (XV. yüzyıl sonu, XVI. yüzyıl başı)[621] ve *Aydın Zincirli (Nasuh Paşa) Han* (XVII. yüzyıl sonu, XVIII. yüzyıl başı)[622] gibi kimi örneklerde olduğu gibi, ikinci kat revakları ahşap destekli ve ahşap örtülü olabilmektedir.

Şehir içi hanlarının dış cephelerinde, dışa kemerlerle açılan dükkanlara da yer verilmektedir. Eğer dükkanlara yer verilmemişse, cephe sağır bırakılmaktadır. Alt katta, ancak hamam ya da tuvalet gibi mekanların mazgal pencereleri yer alırken, asıl pencere açıklıkları üst katta bulunmaktadır[623].

---

[607] Bilgi için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin*……., s. 96-101.
[608] Plan için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*…….., pl. 69.
[609] Plan için bkz. M. Özer, *a.g.m.,* s. 572, pl. 5.
[610] Bilgi için bkz. C. Güran, *a.g.e.,* s. 120.
[611] Bilgi için bkz. B. Ersoy, ''Osmanlı şehir-içi Hanlarından Önemli bir Örnek……, s. 71.
[612] Bilgi için bkz. E. Daş, ''Afyon Taş Han……, s. 205-211.
[613] Bilgi için bkz. İ. Kuyulu, *Karaosman- oğlu Ailesine* ……., s. 60-79.
[614] Bilgi için bkz. K. İnce, *a.g.e*., s. 58-61.
[615] Bilgi için bkz. C. Güran, *a.g.e*., s. 235.
[616] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 234.
[617] Bilgi için bkz. B. Ersoy, *İzmir Hanları*…, s. 52-55.
[618] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 58-65.
[619] Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı….., s. 81-83.
[620] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 81-82.
[621] Bilgi için bkz. T. Tozoğlu, *a.g.t.*, s. 80-90.
[622] Bilgi için bkz. E. Mardan, *a.g.m*., levha 6-b,7-b.
[623] Bilgi için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı……, s. 81.

Bu plan tipindeki hanların, alt veya üst kat odalarının birinde, ya da avlularında, bir mescit bulunabilmektedir *Beypazarı Suluhan (Nasuh Paşa Hanı)*'ın (1600-1613)[624] giriş eyvanı üzerinde, *Lefkoşa Büyük Han* (1572-79)[625] ve *İzmir Kızlarağası Hanı* (1744)[626]'nın avlusunda mescit örneklerine rastlamak mümkündür.

Şehir içi hanlarının birçoğunun, arsanın ya da yolun durumuna göre şekillendiği görülmektedir.

Osmanlı şehir içi hanlarında ahır, avlunun giriş kanadı dışındaki kanatlarından birinin bodrum ya da zemin katına yerleştirilmiş olabileceği gibi, hana bitişik bir mekan şeklinde de olabilmektedir. Eğer han iki avlulu ise, ahır ikinci avlunun kenarında yer almaktadır[627]. *Ankara Çengel Han* (XVI. yüzyıl)[628] da ahır bodrum kat şeklinde iken, *Diyarbakır Deliller Hanı* (1527)[629] 'nda, hana dışarıdan bitişik kapalı bir mekan şeklindedir.

Hanlarda cephe malzemesi olarak, düzgün kesme taş, kaba yonu taş ve tuğla, dolgu malzemesi olarak ise moloz taş kullanılmıştır.

Bodrum Hacımollaoğlu Hanı, Osmanlı döneminde sıkça karşımıza çıkan, iki katlı ve ortası avlulu bir şehir içi hanıdır. Çeşitli zamanlarda banka, restoran, pastane gibi farklı amaçlarda kullanılması ve iki farklı kişiye ait olmasından doğan mülkiyet sorunu, özellikle odalarında birçok değişikliğe sebep olmuştur. Yapılan tüm bu değişiklikler ve onarımlara rağmen han, plan bütünlüğünü korumaktadır.

Bodrum Hacımollaoğlu Hanı'nın, şehir içi hanlarının birçoğunda olduğu gibi, arsanın ve yolun durumuna göre şekillendiği görülmektedir.

Bodrum Hacımollaoğlu Hanı'nın basık kemerli tonozla örtülü alt kat revakları, kare kesitli payelere oturan yuvarlak kemerlerle avluya açılırken, yakın bir dönemde yenilenmiş olan ikinci kat revakları, Menemen Taş Han ve Aydın Zincirli (Nasuh Paşa Hanı) Handa olduğu gibi, ahşap desteklere oturan ahşap tavanla örtülüdür. Yapıya ait eski fotoğraflar incelendiğinde, ikinci kat revaklarının yenilenmeden önce de ahşap destekli ve ahşap tavanlı olduğu görülebilmektedir. Yapının alt ve üst katında yer alan

[624] Resim için bkz. T. Bozkurt, *a.g.e*., s. 172, res. 314.
[625] Resim için bkz. T. Bağışkan, *a.g.e*., s. 518, res. 387-388.
[626] Resim için bkz. B. Ersoy, *İzmir Hanları*…, res. 28. Avlu ortasında yer alan bu mescit ne yazık ki 1980 li yılların sonunda yapılan kötü bir restorasyon sonucu ortadan kaldırılmıştır. Bilgi için bkz. B. Ersoy, ''Bu Bir Ölüm İlanıdır !''…., s. 47-49.
[627] Ayrıntılı gruplama için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı……, , s. 83-84.
[628] Bilgi için bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri*……..,s. 137-138.
[629] Bilgi için bkz. M. Sözen, *a.g.e*., s. 193-195.

odaların tümü düz ahşap tavanla örtülüdür. Ancak bu odalar çeşitli zamanlarda yapılan değişiklikler ve onarımlar sonucu özelliklerini kaybetmiş durumdadır. Bu yüzden gerçekte nasıl bir üst örtüye sahip oldukları bilinmemektedir.

Yapının batı ve güney cepheleri, yakın bir tarihte inşa edilmiş dükkanlarla çevrelenmiş durumdadır. Gerçekte dışa açılan dükkanların varlığına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Şehir içi hanlarının dış cephelerinde, dışa açılan dükkanlara yer verilmemişse, cephenin sağır bırakıldığı bilinmektedir. Ancak Hacımollaoğlu Hanı'nın doğu cephesinin alt kesiminde, dört açıklık göze çarpmaktadır. Güneyde yer alan açıklık dikdörtgen şekilli basit bir giriş açıklığı iken diğerleri yine dikdörtgen şekilli pencere açıklıklarıdır. Diğer pencerelere göre daha küçük boyutlu ve özensiz olan bu açıklıkların, handa yapılan birçok değişiklik de göze alındığında, sonradan açıldıklarını söylemek mümkündür. Kuzey cephesinin alt katında ise, biri cephenin doğusunda, diğeri cephenin ortasında olmak üzere iki giriş açıklığı ve beş pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklıklarda yakın bir tarihte açılmıştır. Yapıya ait eski bir resimde, kuzey cephesinin alt kesiminde küçük boyutlu bir açıklık görülmektedir. Açıklığın küçük boyutlu olması, çarşıyla bağlantıyı sağlayan tali bir giriş olabileceğini akla getirmektedir.

Hacımollaoğlu Hanı'nın avlusunda ya da odalarında bir mescidin varlığına dair herhangi bir iz görülmemektedir.

4.2.5. Hamamlar

Hamam sözcüğü, Arapça Hamma = Isıtmak, İbranice Hâmam = Sıcak olmak kelimelerinden türetilmiştir[630]. Eski zamanlardan beri, dini gayelerle de olsa yıkanma ve temizliğe büyük önem verilmiş ve bu amaçla birçok yapı inşa edilmiştir. Bu dönemlerde suyun, günahları ve bütün kötülükleri giderici gizli bir kuvvetinin olduğuna inanılması ve Tanrıların huzuruna temiz bir şekilde çıkılması gereğinin vurgulanması, temizlik için inşa edilen yapıların önemini daha da arttırmıştır[631].

İlk İnşa edilen hamamlar hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Mısır'da *Tell-al Amarnâh* ve *Zencirli* kazılarında ortaya çıkan ev ve saraylarda bu örneklere rastlandığı belirtilmektedir[632]. Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'da hamam kültürü, M. Ö. II. binlere kadar inmekle birlikte[633], M. Ö. IV. yüzyılda Yunanistan'da

[630] Bilgi için bkz. A. S. Ülgen, "Hamam" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1977, s. 174.
[631] Bilgi için bkz. K. A. Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 9.
[632] Bilgi için bkz. A. S. Ülgen, *a.g.m*., s. 174.
[633] Bilgi için bkz. A. Demir, "Hamam……., s. 124.

bedeni terbiye ve tedavi müessesesi halini almış hamamların varlığı bilinmektedir[634]. Ancak bu yapılar altın çağını, Romalılar döneminde yaşamıştır[635].

Ev hamamları ve halk hamamları olarak ikiye ayrılan Roma hamamlarında, halk hamamları, yıkanma işlevinin yanında, spor ve beden eğitimlerinin yapıldığı, eğlence ve yarışların düzenlendiği, sosyal ve kültürel içerikli yapılardır[636]. Bu hamamların mekan dağılımı şu bölümlerden oluşmaktadır**. I- Apoditerium:** Soyunma mekanıdır. Oldukça geniş boyutlu bu bölümün duvarlarında, nişler ve soyunma hücreleri yer almaktadır. **II- Frigidarium**: Soğuk su banyosu yapmak amacıyla kullanılır. Üstü açık olan bu bölümün ortasında ve duvar kenarlarında, soğuk su küvetleri veya havuzları bulunmaktadır[637]. Bu bölümde çeşitli eğlencelerin düzenlendiği bilinmektedir[638]. **III- Tepidarium**: Ilıklık bölümüdür. Bu bölümde vücudu yağlamak ve ovmak gibi işlemler yapılır. **IV- Caldarium**: hamamın en önemli ve en sıcak bölümüdür. Bu bölüm genellikle enine dikdörtgen, kare ya da haçvari planlıdır. **V- Lakonicum**: Terleme salonudur. Cumhuriyet döneminin sonlarında görülmeye başlar. **VI- Hypocaust**: Hamamı ısıtmak amacıyla ateşin yakıldığı bölümdür. Suyu ısıtmak için kullanılan bakır kazan, taş ve tuğla ile örülmüş ocak üzerine yerleştirilmiş, yanan ateşin dumanı, caldarium ve tepidarium zeminlerinin tuğladan bodur sütunlara oturtulmasıyla oluşan boşluklarda ve duvarın içindeki künklerde dolaştırılarak hamam ısıtılmıştır[639].

Bizans döneminde inşa edilen hamamlar, Roma hamamlarının devamı niteliğindedir. Bizans İmparatoru Septimus Severus tarafından İstanbul'da inşa ettirilmiş olan *Zeuxippos* ve *Kaninia* hamamları, bu dönemin anıtsal örnekleri arasındadır. Bu hamamlarda da halkın, Roma hamamlarında olduğu gibi toplanıp eğlenceler düzenlediği bilinmektedir[640]. İstanbul'daki bu anıtsal yapıların dışında, Anadolu'da da Bizans dönemine ait mütevazı hamamlar karşımıza çıkmaktadır[641].

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden önce, yaşadıkları topraklarda ne çeşit hamamlar inşa ettikleri konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İran'da, Kirman'ın

[634] Bilgi için bkz. A. S. Ülgen, *a.g.m*., s. 174.
[635] Bilgi için bkz. A. Demir, *a.g.m*., s. 124.
[636] Bilgi için bkz. C. Çakmak, *Tire Hamamları*, Ankara 2002, s. 7.
[637] Bilgi için bkz. *ay.es*., s. 8.
[638] Bilgi için bkz. H. Ürer, *İzmir Hamamları*, Ankara 2002, s. 4.
[639] Bilgi için bkz. C. Çakmak*, a.g.e*., s. 8.
[640] Bilgi için bkz. K. A. Aru, *a.g.e*., s. 24-26.
[641] Bodrum Yarımadası'nda, Aspat ve Torba mevkilerinde bulunan küçük boyutlu iki liman hamamı, Bizans dönemine ait ilgi çekici örneklerdir.

güneyindeki Nigar'da bulunan Büyük Selçuklulardan kalma hamam, özellikle sıcaklık kısmı bakımından Anadolu'daki Türk hamamlarına yaklaşan bir plana sahiptir[642].

Anadolu Türk hamamları, Roma hamamlarına göre daha mütevazı yapılardır. Dışarıdan oldukça sade görünümlü bu yapılar, özellikle iç mimarileri bakımından oldukça etkileyicidir[643].

Hamamlar, temizlik dışında, evlilik, doğum ve eğlence ile ilgili bir çok sosyal olaya sahne olması bakımından, Türk toplumsal yaşamında oldukça önemli bir yere sahiptir. Hamamda geçirilen saatler günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir. Türk hamamlarında iç mekanların ferahlığı, güzelliği ve temizliği bir çok batılı gezgin tarafından övgüyle tasvir edilmiştir[644].

Türk Hamamları XII. ve XIII. yüzyıllarda, ısıtma ve su tertibatı bakımından Antik dönem örneklerinden etkilenmiştir. Anadolu'da Selçuklular zamanında daha önceki dönemlere ait hamamların temelleri üzerine, yeni kaplıcalar yapılmıştır[645]. Anadolu Türk hamamları, genel hamamlar ve özel hamamlar olarak ikiye ayrılabilir. Genel hamamlar çift ya da tek hamam olarak inşa edilmişlerdir. Tek hamamlarda günün belli saatlerinde kadınlara ve erkeklere hizmet verilirken, çift hamamlarda erkeklere ve kadınlara ait ayrı kısımlar bulunmaktadır[646].

Anadolu Türk hamamları, soyunmalık, aralık, ılıklık ve sıcaklık bölümleri ile külhan, su deposu ve cehennemlikten oluşmaktadır. Türk hamamlarında, Roma hamamlarında görülen frigidarium (soğukluk) bölümü bulunmamaktadır[647].

Soyunmalık, hamama giren kişilerin soyunmalarına ve dinlenmelerine yönelik olan ve camekan olarak da adlandırılan bölümdür. Bu bölüm, hamamın en büyük mekanıdır. Roma hamamlarındaki Apoditerium, Spoliterium ya da Vestarium olarak adlandırılmaktadır[648]. Bu mekanın duvar kenarları boyunca dinlenmeye yarayan sekiler ile ortada bir şadırvan yer alır. Kimi hamamların soyunmalık bölümünde, kahve ocağı ya da havluların kurutulmasına yarayan derince bir niş bulunur[649].

---

[642] Bilgi için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl* …….., s. 9.
[643] Bilgi için bkz. C. Çakmak*, a.g.e*., s. 9.
[644] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. And, *a.g.m*., s 54-77; A. Demir, ''Hamam …., s. 124-125.
[645] Bilgi için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII Yüzyıl* ….., s. 10.
[646] Bilgi için bkz. C. Çakmak*, a.g.e*., s. 10.
[647] Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Eyice, *a.g.m*., s. 99-120; Y. Önge, "Eski Türk Hamamlarında ……, s. 121-140; S. A. Ünver, "Türk Hamamı…….., s. 87-94; Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII*…..; C. Çakmak, *a.g.e.*; H. Ürer, *a.g.e.*
[648] Bilgi için bkz. K. A. Aru, *a.g.e*., s. 34.
[649] Bilgi için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII*….., s. 19.

Aralık, ılıklık ile soyunmalık arasında bulunan bir geçiş mekanıdır. Üst örtüsü genellikle tonoz ya da kubbedir. Anadolu Selçuklu dönemi hamamlarının hemen tümünde bulunan aralık mekanı, XV. yüzyıldan itibaren küçülmeye başlamış, XVI. yüzyılda ise tamamen ortadan kalkmıştır[650].

Ilıklık, sıcaklığa geçmeden önce, vücudu ılık bir ortama alıştırmak ve dinlenmek için kullanılan bölümdür. Bu bölüm, Roma hamamlarında caldarium olarak adlandırılmaktadır. Aralık mekanının olmadığı hamamlarda tuvalet ve tıraşlık genelde ılıklığa açılmaktadır[651].

Sıcaklık: Hamamların en sıcak bölümü olan bu mekan yıkanma amacıyla kullanılmaktadır. Oldukça gelişmiş bir plan şemasına sahip olan bu mekan Roma hamamlarında caldarium olarak adlandırılmaktadır. Genellikle bir kubbenin örttüğü merkezi bir alan etrafında sıralanan eyvan ve hücrelerden meydana gelmektedir. Halvet denilen bu hücreler müstakil yıkanma mekanlarıdır. Halvet dışıdaki kalan kısım genel yıkanma alanıdır. Bu alanın ortasında dinlenmek, terlemek ve masaj için yapılmış, yerden yüksek bir göbek taşı bulunmaktadır.[652]

Su deposu, genellikle sıcaklığın arkasında yer almaktadır. Bu mekan, sıcaklık boyunca uzanan, üzerinde aydınlatmayı sağlayan ışıklar bulunan, beşik ya da sivri kemerli tonozla örtülüdür. Bazı hamamlarda soğuk ve sıcak su depoları ayrı olarak yer alır. Depo ortasındaki bakır kazan, suyun ısınmasını sağlar. Sıcaklıktaki eyvan ya da halvet ile su deposunun ortak kullanıldıkları duvara açılan pencere, su seviyesini kontrol etmek ve depoyu temizlemek için kullanılır[653].

Hamamda kullanılacak su, nehir, dere, çay gibi akarsulardan ya da kuyu sarnıç gibi kaynaklardan, pişmiş topraktan yapılmış borular ile toprak altından hamama ulaştırılır. Su deposunun altında bulunan *külhan*da yakılan ateş, hamamın ve suyun ısınmasını sağlar[654].

Hamamlar plan şeması bakımından pek çok mekandan oluşmaktadır. Bu mekanlar arasında, sıcaklık dışında genel bir tipoloji yapılması oldukça zordur. Semavi Eyice'nin hamamların sıcaklık bölümünü dikkate alarak yaptığı gruplama, bu konuda

[650] Bilgi için bkz. Y. Önge, *a.g.e*., s. 22-23; C. Çakmak*, a.g.e.,* s. 14.
[651] Bilgi için bkz. C. Çakmak, *a.g.e.,* s. 14.
[652] Bilgi için bkz. C. Çakmak*, a.g.e.,* s. 16; Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII*….., s. 25.
[653] Bilgi için bkz. C. Çakmak*, a.g.e.,* s. 21.
[654] Bilgi için bkz. *ay.es.,* s. 21.

bir ilktir[655]. Bu çalışmada Osmanlı hamamları değerlendirilmiş olsa da, Anadolu Selçuklu ve Beylikler devri hamamları için de geçerlidir. Bu gruplama şöyledir:

Haçvari Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Tip: Anadolu Selçuklu döneminden beri görülen ve en sık uygulanan bu plan tipi, merkezi bir kubbe etrafında, yatay ve dikey eksenler üzerinde sıralanan bir, iki, üç veya dört eyvan ile köşelerdeki halvetlerinden oluşmaktadır. *Akşehir Meydan Hamamı* (1329-30)[656], *Bursa Emir Sultan Hamamı* (XV. yüzyıl)[657], *Akhisar Yeni (Gülruh Sultan) Hamam* (XVI. yüzyıl başları)[658] bu plan şemasındaki örneklerden bazılarıdır.

Yıldızvari Sıcaklıklı Tip: Dairesel veya çokgen bir mekan etrafında sıralanan nişler ile bunların gerisinde veya arasında bulunan halvetlerden oluşmaktadır. Bu plan tipinin Anadolu'da bulunan Antik dönem hamamlarından örnek alındığı belirtilmektedir[659]. Bu plan tipindeki örnekler arasında, *Kastamonu Vakıf Hamamı* (XIII. yüzyıl sonları)[660], *Konya –Ereğli Eski Hamam* (XV. yüzyıl)[661] ve *Manisa Sultan Hamamı* (1538) verilebilir.

Kare Bir Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip: Kare planlı, kubbe ile örtülü bir sıcaklığın bir, iki ya da üç kenarı boyunca sıralanan halvetlere sahip hamamlardır. Anadolu'da XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan bu plan tipi XIX. yüzyıla kadar uygulanmıştır. *Birgi Şeyh Muhittin Hamamı* (XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başı)[662], *İzmir Tevfik Paşa Hamamı* (XVIII. yüzyıl sonları)[663], *Beypazarı Paşa (Belediye) Hamamı* (XVII. yüzyıl)[664] bu plan tipindeki örnekler arasındadır.

Çok Kubbeli Sıcaklıklı Tip: Bu plan tipinde, sıcaklık, kemerler ile birbirine eş büyüklükte mekanlara ayrılmış ve her birinin üzeri birer kubbe ile örtülmüştür. *İstanbul Haseki Hamamı* bu gruba giren az sayıdaki örneklerden biridir[665].

Ortası Kubbeli Enine Sıcaklıklı Çifte Halvetli Tip: Anadolu Selçuklu döneminden itibaren uygulanan bu plan tipinde, enine dikdörtgen planlı sıcaklık ortada

---

[655] Bilgi için bkz. S. Eyice, *a.g.m*., s. 108-116.
[656] Plan için bkz. Y. Demiralp, *a.g.e.*, Ankara 1996, s. 91, şek. 66.
[657] Plan için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi*….., s. 359.
[658] Plan için bkz. H. S. Ünalan, "Akhisar Hamamları", *Sanat Tarihi Dergisi*, XI, İzmir 2001, s. 217, şek. 3.
[659] Bilgi için bkz. C. Çakmak*, a.g.e*., s. 18.
[660] Plan için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII*....., s. 260, şek. 1
[661] Plan için bkz. *ay.es*., s. 37, şek. 10.
[662] Plan için bkz. Ş. Çakmak, "Hamamlar", *Birgi, Tarihi, Tarihi Coğrafyası, ve Türk Dönemi Anıtları*, Ankara 2001, s. 136, şek. 27.
[663] Plan için bkz. H. Ürer, *a.g.e*., s. 39, şek. 11.
[664] Plan için bkz. T. Bozkurt, *a.g.e*., s. 178, şek. 49.
[665] Bilgi için bkz. C. Çakmak*, a.g.e*., s. 19.

bir kubbe, iki yanda ise birer beşik veya sivri tonozla örtülmüştür. Bu plan tipindeki en eski örnek *Tokat Pervane Hamamı* kadınlar kısmıdır (XII. yüzyıl)[666], *Tire Yeniceköy Hamamı* (XIV. yüzyıl sonu, XV. yüzyıl başı)[667], *İzmir Yeşildirek Hamamı* (XVII. yüzyıl)[668] ve *Kuşadası Belediye Hamamı* (XVII. yüzyılın ilk yarısı)[669] bu plan tipindeki örneklerden bazılarıdır.

Soğukluk-Sıcaklık ve Halvet Eş Odalar Halinde Olan Tip: Bu plan tipinde ılıklık sıcaklık ve halvetler kare planlı ve birer kubbe ile örtülü olup, birbirlerine yakın büyüklüktedirler. Genellikle küçük boyutlu ya da özel hamamlarda karşımıza çıkan bu tipteki hamamlara örnek olarak, *Tire Hafsa Hatun Hamamı* (XIV. yüzyılın ikinci yarısı)[670], *Birgi Sasalı Hamamı* (XV. yüzyıl)[671], *Beypazarı Rüstem Paşa Hamamı (Beyoğlu Hamamı)* kadınlar kısmı (XVI. yüzyılın ikinci yarısı)[672] verilebilir.

Ayrıca, örneklediğimiz bu tipolojideki herhangi bir gruba girmeyen, farklı plan şemasına sahip, daha çok küçük yerleşim birimlerinde yer alan küçük boyutlu hamamlara da rastlanmaktadır. *İznik Elbeyli Köyü Çandarlı Hamamı* (XV. yüzyıl)[673], *Akşehir Kozağaç Köyü Hamamı* (XVI. veya XVII. yüzyıl)[674], *İnegöl-Hamzabey Köyü Hamamı* (XVI. yüzyıl)[675], *Kuşadası Kaleiçi Hamamı* (XVII. yüzyılın ilk yarısı)[676], *İznik Küçük Hamam*[677], *Yenişehir Köprühisar Köyü Hamamı*[678], *İnegöl-Ortaköy Hamamı* (XVII. yüzyıl)[679], *İznik Çamdibi Köyü Hamamı*[680], *Aksaray Yeni Hamam* (XIX. yüzyıl)[681] bunlara örnek olarak verilebilir.

Bodrum Tepecik Hamamı ve Bodrum Anonim Hamam, kare planlı ve tek kubbeyle örtülü sıcaklık mekanlarıyla bu farklı plan tipinin örnekleri arasındadır.

Her iki hamam da dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülü bir ılıklık ile kare planlı ve kubbe ile örtülü bir sıcaklıktan meydana gelmektedir. Daha büyük boyutlu

---

[666] Plan için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII*….., s. 248, şek 1.
[667] Plan için bkz. C. Çakmak*, a.g.e*., s. 43, çiz. 7.
[668] Plan için bkz. H. Ürer, *a.g.e*., s. 56, şek. 16.
[669] Plan için bkz. Ş. Çakmak, "Kuşadası'ndaki Türk Hamamları……., s. 190, şek. 2.
[670] Plan için bkz. C. Çakmak*, a.g.e*., s. 30, çiz. 4.
[671] Plan için bkz. Ş. Çakmak, "Hamamlar……, s. 132, şek. 26.
[672] Plan için bkz. T. Bozkurt, *a.g.e*., s. 183, şek. 50.
[673] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler* ……, IV, s. 366, şek. 99.
[674] Plan için bkz. Y. Demiralp, *a.g.e*., s. 96, şek. 68.
[675] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler*….., IV, s. 178, şek. 42.
[676] Plan için bkz. Ş. Çakmak, "Kuşadası'ndaki Türk Hamamları….., s. 188, şek. 1.
[677] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler*….., IV, s. 345, şek. 77.
[678] Plan için bkz. *ay.es*., s. 661, şek. 154.
[679] Plan için bkz. *ay.es*., s. 185, şek. 49.
[680] Plan için bkz. *ay.es*., s. 363, şek. 96.
[681] Plan için bkz. Y. Önge, ''Mili Kültürümüz Açısından……., s. 89, şek. 2.

olan, Tepecik Hamamı'nda sıcaklığın batısında ayrıca bir su deposu yer alırken, Anonim hamamda su deposuna ait bir iz bulunmadığı gibi, duvarları içten sıvalı olduğundan kontrol penceresine dair herhangi bir iz de görülmemektedir. Yapının kuzey doğu ve batı cephelerinde su deposuna ait herhangi bir iz bulunmaması, bu birimin sıcaklığın güneyine inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Tepecik Hamamı'nda, su deposunun batısında, bir birim daha yer almaktadır. Etrafı yakın bir tarihte inşa edilmiş yapılarla çevrelendiğinden, yalnızca güney cephesi görülebilmektedir. İnşa malzemesi ve duvar örgüsü hamam ile oldukça benzer olan birime, güneyindeki dikdörtgen şekilli basit bir açıklıktan girilmektedir. İçerisi tamamen yenilenmiş olan birim, betonarme tavan ile örtülüdür. Konumu dikkate alındığında hamamın külhan kısmına denk gelen bu birimin gerçekte, üzeri ahşap tavanla örtülü bir odunluk olduğunu söylemek mümkündür.

Her iki yapının sıcaklık kısmında da kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır.

Farklı dönemlerde çeşitli işlevlerde kullanılmış olması her iki hamamda da birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Bodrum Tepecik Hamamı'nda, birimlerin aralarındaki mevcut açıklıklar kapatılarak, her birime ayrı birer giriş açıklığı eklenmiştir. Sonradan açılmış olan ve yapının güneyindeki ana yola bakan bu açıklıkların taş söveleri ve biçimleri dikkate alındığında erken tarihli olduklarını söylemek mümkündür. Bu da hamamın çok daha erken bir tarihte değişikliğe uğradığını ve farklı işlevlere hizmet verdiğini göstermektedir. Bodrum Anonim Hamam'da ise, özellikle yapının güneyine yakın bir dönemde inşa edilmiş olan konut yapısı, yapıda birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Ilıklığa girişi sağlayan güney cephedeki açıklık kapatılmış, yapıya giriş sıcaklığın kuzey cephesine sonradan açılmış olan dikdörtgen şekilli açıklıktan sağlanmıştır.

4.3. Süslemeler

Bodrum yarımadasında incelediğimiz yapılarda, kalemişi, ahşap ve az da olsa alçı ve taş süslemelere rastlanmaktadır.

4.3.1. Kalemişi Süslemeler

Kalemişi süslemelere, *Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*, *Adliye Camii*, *Çömlekçi Köyü Camii* ve *Sazköy Camii*'nde rastlanmaktadır.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nde, harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin yan yüzlerinde ve kemerlerle harim duvarlarının üst kesiminde kalemişi süslemelere rastlanırken, *Adliye Camii*'nin yalnızca harim tavan göbeğinde, *Çömlekçi Köyü Camii*'nin, harim doğu, batı ve güney duvarlarında, *Sazköy Camii*'nde ise özellikle mihrap duvarı üzerinde bu tip süslemeler karşımıza çıkmaktadır.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nde harimi doğu batı yönlü sahınlara bölen yuvarlak kemerlerin yan yüzlerinde iki tür süsleme bulunmaktadır. Kemerlerin içe bakan yüzlerinde, içinde yapraklar ve küçük çiçeklerden oluşan bir çelenk bulunan ve duvara çivilenmiş izlenimi veren bir pano ve panonun üzerinde yine duvara çivilenmiş izlenimi veren ince uzun bir askılık ile askılıktan sarkan bir şal motifi yer almaktadır. Kemerlerin dışa bakan yüzlerinde ise, vazodan çıkan çiçek demetleri ile vazonun oturduğu, üzerinde baklava motifi bulunan küp şeklinde bir altlıktan oluşan kalemişi süslemeler göze çarpar. Harim duvarlarının üst kesiminde de harimi boydan boya dolaşan ve birbirinin peşi sıra devam eden bitkisel motiflerden oluşan kalemişi bir süsleme şeridi yer almaktadır.

Adliye Camii'nin harim tavan göbeği ise kalemişi bitkisel motiflerle süslenmiştir

Bu yapılarda görülen süslemeler, Batılılaşma dönemi özellikleri göstermektedir.

Çömlekçi Köyü Camii ile *Sazköy Camii*'nin kalemişi süslemeleri ise bezeme anlayışı, yapılış tarzı ve yapıldığı dönem bakımından *Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nden ayrılmaktadır. Her iki yapıdaki kalemişi süslemeler de şablonla oluşturulmuş geç dönem süslemeleridir.

Çömlekçi Köyü Camii'nin harim duvarında yer alan bu süslemeler, bitkisel motifler, dinsel içerikli yazılar, mimari ve sembolik tasvirlerden oluşmaktadır. *Sazköy Camii*'ndeki kalemişi süslemelerin üzerine sonradan kireç vurulduğundan bu süslemeleri algılamak oldukça güçtür. Sadece mihrap duvarı üzerindeki kalemişi süslemeler seçilebilmektedir.

Çömlekçi Köyü Camii'nde mihrabın üç yönünü dolaşan zikzak şeritlerin çevrelediği dinsel içerikli yazı şeridi ve onun alt kesiminde bir ibrik tasviri bulunurken, *Sazköy Camii*'nde de mihrap, zikzak şeklinde şeritler ve aralarındaki yazı şeritlerinden oluşan dikdörtgen bir pano içerisine alınmıştır

Çömlekçi Köyü Camii'nde süslemeler birbirlerinden, kıvrım dallar arasına yerleştirilmiş bir yazı şeridi, zikzak ve lale motiflerinin yer aldığı altı şeritle ayrılan iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Üst katta, bitkisel motiflerle çevrelenmiş dairesel şekilli

panoların içerisinde, Tanrı ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu dinsel içerikli yazılar bulunmaktadır. Bu panoların arasına da vazodan çıkan çiçek demetleri yerleştirilmiştir. *Sazköy Camii*'nde de mihrabı çevreleyen panonun iki yanında yine şablon kullanılarak oluşturulmuş ve içerisinde dinsel içerikli yazılar bulunan daire şekilli iki pano yer almaktadır.

Yapılarda karşımıza çıkan tek mimari tasvir, *Çömlekçi Köyü Camii*'nin batı duvarının ortasında iki pencere arasına yerleştirilmiş olan Kâbe tasviridir. Kâbe arkaya doğru daralacak şekilde resmedilerek, bir perspektif kazandırılmak istenmiştir. Merkezde yer alan Kâbe'nin etrafında daha küçük boyutlu çeşitli yapılar bulunmaktadır. Kâbe ile birlikte tüm yapıları, dört köşesinde de birer minare yer alan revaklı bir avlu çevrelemektedir.

Çömlekçi Köyü Camii'nde diğer yapılardan farklı olarak, mihrabın hemen doğusundaki kare pano içinde çeşitli sembolik tasvirlere yer verilmiştir. Üzerinde küçük boyutlu birkaç çeşit ağacın bulunduğu zeminin ortasında adaleti simgeleyen bir terazi tasviri ve terazinin üst kesiminde üç sancak tasviri bulunmaktadır. Sancakların çevresinde, ilk basamaklarında birer sancak bulunan ve alemli birer külah içeren dört minber tasviri yer almaktadır. Terazinin batısında ise içerisinde yazı bulunan bir ibrik tasviri göze çarpmaktadır.

Çömlekçi Köyü Camii ile *Sazköy Camii*'nin kalemişi süslemeleri, şablonla oluşturulmuş geç dönem süslemeleridir. Yapılarda kullanılan şablonlar, süsleme düzeni ve renkler oldukça benzeşmektedir. Her iki yapıda da 1950'li yılların sonlarında yapıldığı ifade edilen bu kalemişi süslemelerin, aynı ustalar tarafından yapılmış olabileceklerini söylemek mümkündür.

4.3.2. Ahşap Süslemeler

Bu tür süslemelere, *Adliye Camii*, *Çömlekçi Köyü Camii*, *Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde rastlanmaktadır.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'nde son cemaat yeri tavanı, harim tavanı ve kadınlar mahfilinin alt kesimi, kare şekilli çıtalarla kasetlenmiştir. Ayrıca kadınlar mahfilinin alt kesiminde ve harim tavanında yine çıtalarla oluşturulmuş ahşap göbekler göze çarpmaktadır. Kadınlar mahfilinin alt kesiminde basit daire şekilli bir göbek bulunurken, harim tavanının güneyinde yer alan iki göbekten biri çıtalarla oluşturulmuş

kare bir alan içerisine alınmış sekiz kollu bir yıldız, diğeri yine kare bir alan içerisine alınmış ve içi çıtalarla on altı eşit parçaya bölünmüş dairesel motif içermektedir.

Çömlekçi Köyü Camii'nde ise ahşap süslemeler oldukça sade tutulmuştur. Harim tavanında çıtaların çakılmasıyla oluşturulmuş, kare şekilli iç içe iki basit göbek yer almaktadır. İçteki göbeği sınırlayan çıtalar düz değil zikzak şekillidir. Göbekte daire şekilli küçük bir kabara yer almaktadır.

Adliye Camii'nde ise içi kalemişi bitkisel motiflerle süslü, sekizgen şekilli ahşap bir göbek yer almaktadır.

4.3.3. Alçı Süslemeler

Alçı süslemeler, yalnızca *Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii*'nde karşımıza çıkmaktadır.

Kuzey cephesinin batısındaki kemer hariç tüm kemer tepe noktalarında görülen bu tip süslemeler, küçük dairesel bir göbeğin içindeki yaprak motifleri ve yaprakların ortasındaki küçük birer çiçek motifinden meydana gelmektedir. Doğu cephesinin kuzeyindeki açıklık dışında tüm üst pencere açıklıkları içte ve dışta alçı şebekelidir. Dıştaki şebekeler basit küçük daireler şeklindedir. İçteki alçı şebekelerde ise ortada, etrafı renkli vitraylarla çevrili, içlerinde dini içerikli yazılar bulunan birer göbek yer almaktadır. Ayrıca yapının batı cephesinin kuzeyindeki pencere ile güney cephesinde yer alan üst kat pencere açıklıklarının üzerinde kıvrım dallardan oluşan birer alçı tepelik göze çarpmaktadır.

4.3.4. Taş Süslemeler

Bu tür süslemelere *Tepecik Camii*, *Ortakent Camii* ve *Hacımollaoğlu Hanı'nda* rastlanmaktadır.

Tepecik Camii'nde, harim giriş açıklığı üzerinde yer alan dikdörtgen şekilli mermer inşa kitabesinin alt ve üst kısmında, kıvrım dallar, lale ve çeşitli çiçek motiflerinden oluşan birer süsleme şeridi yer alırken, kitabenin iki yanında farklı şekilli ikişer gülbezek bulunmaktadır. *Hacımollaoğlu Hanı*'nın inşa kitabesinin her iki yanında, konik birer kaide üzerine oturan ve ortasında taç yapraklı çiçek motifi içeren, çerçevesi yine zikzak motifleriyle bezeli birer rozet yer almaktadır. Kemer kilit taşı üzerine, yüzeyi dilimlenmiş bir kabara yerleştirilmiştir. Kemerin iki yanında ise balık sırtı

desenli birer rozet ve kabara göze çarpmaktadır. *Ortakent Camii*'nde ise yalnızca mihrap kavsarasının doğu köşesinde, yangından sonra ortaya çıkan, kazınarak oluşturulmuş iç içe dairesel çiçek motiflerinden oluşan bir gülbezek yer almaktadır.

Tepecik Camii mihrabının mermer çerçevesi, küçük silmelerle bölünmüş beş sıra bordürden oluşmaktadır. İlk bordür helezonik yivlerle süslenmiştir ve sivri kemeri çepeçevre dolanmaktadır. İkinci bordürde zikzak şekilli motifler yer alırken, en geniş olan üçüncü bordürün içerisinde, inşa kitabesindeki süslemelere benzer şekilde, kıvrım dallar lale ve çeşitli çiçek motifleri bulunmaktadır. Dördüncü bordür daha dar olup yine bitkisel süslemelerden oluşur. Son bordür ise ikinci bordüre benzer şekilde zikzak şekilli motifler içermektedir.

Sonuç olarak, Bodrum Yarımadası, sahip olduğu doğal limanları ve bulunduğu konum itibariyle, ilk çağlardan bu yana sürekli bir yerleşim yeri olma özelliğini taşır. Beylikler döneminde fazla özellik göstermeyen ancak önemini koruyan yarımada, Osmanlı döneminde nüfus ve imar faaliyetleri açısından daha zengin bir süreç yaşamıştır.

Bölgenin coğrafi konumu ve doğal yapısı, uzun yıllar dış etkilerden uzak kalmasını ve bu sayede geleneksel dokusunu koruyabilmesini sağlamıştır. Enine sahınlı ahşap tavanlı camilerin yakın tarihli örneklerinin, Kıbrıs başta olmak üzere Akdeniz'e komşu bölgelerde yoğunluk kazanması, mimari bir etkileşimi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Akdeniz çevresi ve özellikle adalarındaki Türk dönemi eserlerinin yeterince araştırılmamış olması, genel bir değerlendirme yapmayı zorlaştırsa da bilinen örnekler hiç de azımsanmayacak sayıdadır. Bunun yanı sıra bölgedeki, günümüzde artık kullanılmayan eski anayollar ya da geçitler üzerinde bulunan menzil namazgâhları da dikkat çekicidir. Bodrum Yarımadası'nda sıkça karşımıza çıkan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıçlarla birlikte bir bütün oluşturan bu namazgâhların, namaz kılma işlevinin yanı sıra, gelip geçen yolcuların su ihtiyaçlarını karşılayıp, dinlenebildikleri sosyal birer yapı olduklarını söylemek mümkündür.

İncelediğimiz yapıların bir kısmı az ya da çok değişikliğe uğramış olsa da hala ayaktadır. Diğer bir kısmı ise içinde bulunduğu köyle birlikte terkedilmiştir. Terk edilen köylerdeki yapılar tüm dış etkenlere açık olduğundan günden güne daha da yıpranmaktadır. Özellikle namazgâhlar, basit kuruluşları ve bulundukları konum nedeniyle bu tahribattan en çok etkilenen yapılar arasındadır. Bölgede 1970'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan turizm, düzensiz yapılaşmayı da beraberinde getirmiş, bunun tarihi yapılara da etkisi büyük olmuş, kimi yapılar özgün durumlarını

kaybederken, kimileri de binalar arasına sıkışıp kalmıştır. Araştırma yaptığımız kısa zaman diliminde dahi bu tahribatın artarak devam etmesi oldukça endişe vericidir. Bir daha geri dönüşü olmayacak zararlara yol açmamak için, bu yapıların hak ettikleri ilgiyi görmeleri ve aslına uygun olarak onarılmaları gerekmektedir.

5. BİBLİYOGRAFYA

AKARCA, A. - T., *Milas* (*Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*), İstanbul 1954.

AKÇURA, N. - T., "Kasaba Ölçeğinde Çevre Değerlerini Koruma Amaçlı Bir İnceleme: Bodrum", *Mimarlık Dergisi,*72/8, S.106, İstanbul 1972, s. 65-71.

AKMAYDALI, H., "Mihraplı ve Minberli Namazgahlarımız", *Vakıflar Dergisi*, XXIII, Ankara 1994, s. 123-144.

AKOZAN, F., "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963, s. 133-167.

AND, M., "Türk Hamamının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri ve Önemi", *Ulusal Kültür*, 5, Ankara 1979, s 54-77.

AREL, A., "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1988, s. 35-88.

AREL, A., "Menteşe Eli Araştırması 1993 Dönem Çalışmaları" *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1995, s. 385-394.

ARIK, M. O., "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri'', *Anadolu (Anatolia),* IX, Ankara 1969, s. 57-119.

ARIK, R., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1988.

ARU, K. A., *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949.

AYSEL, N. R., *Bodrum Müsgebi/Ortakent Bir Mimari İnceleme*, İstanbul 2006.

BAĞIŞKAN, T., *Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri*, Lefkoşa 2005.

BAŞAK, S. - BEKTAŞ, C., *Bodrum, Halk Yapı Sanatından Bir Örnek,* İstanbul 1983.

BAYKARA, T., "Bodrum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 247-249.

BAYKARA, T., "Bodrum'un Adına Dair", *Belleten,* XLV/2, S. 178, Ankara 1981, s. 5- 9.

BEAN, G. E., *Karia*, İstanbul 1987.

BİLGİN, O. N., *Bodrum (Tarihi ve İktisadi Yönleri İle),* İstanbul 1965.

BODRUMLU, A. G., *Bodrum Tarihi*, Ankara 1996.

BULUT, L. , "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", *Sanat Tarihi Dergisi,* VIII, İzmir 1996, s. 1-9.

ÇAKMAK, Ş. , *Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler)*, (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991.

ÇELİKKOL, Z., *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe,* Ankara 1990.

DERMAN, M. U. , "Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgahlar)", *Atatürk Konferansları*, V (1971-72), Ankara 1975, s. 281-298.

DURAN, R., *Menteşe Beyliği Mimarisi,* (D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1995.

DURAN, T. , *Türk Denizciliği ve Deniz Ticareti Kaynakları*, İstanbul 2002.

ELBE, H., *Bodrum ve Müze Rehberi*, İstanbul 1972.

ERİNCİN, Ö., "Eski Binalarda Zeminden Gelen Rutubetin Önlenmesi", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, S. 6, Ankara 1987, s. 167-180.

EROĞLU, Z., *Muğla Tarihi,* İzmir 1939.

ERSOY, B. , *İzmir Hanları*, Ankara 1991.

ERSOY, B. , "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı İle Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir 1994 s. 75-99.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, *Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672),* IX, İstanbul 1935, s. 211-213.

EYİCE, S. , "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, II, İstanbul 1960, s. 99-120.

FERAH, D., *Geleneksel Bodrum Mimarisi ve Günümüz Konut Mimarisine Etkileri*, (M.S.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

GENCER, A. İ., *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985.

GENİM, M. S., "Mihraplı ve Minberli Namazgahlara Bir Örnek", *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI, İstanbul 1976, s. 147-155.

GÖKBEL, N., *Bodrum ve Milas'ta Karakteristik Köy Yerleşmelerinde Geleneksel Mimari ve Yapı Tarzı Araştırmaları*, (D.E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1999.

GÖKER, M.-G., *Muğla ve İlçeleri*, İzmir 1970.

GÜNER, İ. , *Bodrum ve Milas Yöreleri'nin Coğrafi Etüdü,* Erzurum 1997.

GÜR, R., *Bodrum 1930-1980*, İstanbul 2002.

GÜRAN, C., *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1978.

HERODOTOS, *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen), İstanbul 2002.

KARADAŞ, M. , *Mavi Cennet Bodrum*, Denizli 1976.

KALÇAS, E. L., *Bodrum Castle And Its Knights*, İzmir 1978.

KIRCA, Y., *Bodrum'a Ait 167 Numaralı Şer'iye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2000.

KIZILTAN, A., *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul 1958.

KOÇ, A., *Bodrum*, Milas 1973.

MANSUR, M., *Bodrum A Town In The Aegean*, Leiden 1972.

MÜŞTAKHAN, K., *1967 Muğla İl Yıllığı*, Ankara 1968.

NEWTON, C. T., *Travels And Discoveries In The Levant*, London 1865.

ÖNEY, G., "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, III, Ankara 1981, s. 41-66.

ÖNGE, Y., *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995.

ÖNKAL, H., *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.

PEKTAŞ, K., *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara 2002.

PİRİ REİS, *Kitab-ı Bahriye*, (Ed. E. Z. Ökte), C. II, İstanbul 1988, s. 477-507.

SÖZEN, M.-vd. , *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1976.

TANYELİ, U. , "Musalla, İdgah, Namazgah: Tanımsız bir Mimari Olgu", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, *25-29 Eylül 1993*, Ankara 1999, s. 231-238.

TEXİER, C., *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)*, C. III, Ankara 2002.

TUNCER, O. C. , *Anadolu Kümbetleri (Selçuklu Dönemi)*, I, Ankara, 1986.

TURAN, Ş. "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 47-115.

UYKUCU, E., *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi*, İstanbul 1983.

UMAR, B. , *Karia*, İstanbul 1999.

YAZICI, M. , *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım*, (M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2002.